

ΠΕΡΙ ΤΗΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΝ ΟΙΚΙΑΝ

Περὶ τῆς Βυζαντινῆς ἰδιωτικῆς οἰκίας ἔχουσι μέχρι σήμερον γραφῇ μελέται τινές ¹, πᾶσαι ὅμως στηρίζονται ἐπὶ τῶν σφραζομένων μνημείων καὶ τῆς ἐρεῦνης τῶν ἐμμέσων πηγῶν, ἀναπαραστάσεων τουτέστιν ἐν μωσαϊκαῖς εἰκόσι, μικρογραφίαις, ἀρχαίοις ἰχνογραφήμασι κτλ. Ὁ στηριζόμενος ἐν τούτοις μόνον ἐπὶ τῶν πηγῶν αὐτῶν δὲν εἶναι δυνατόν νὰ δώσῃ πλήρη, ὅσον ἔνεστιν, εἰκόνα τοῦ θέματος, διὰ πολλοὺς λόγους. Πρῶτον τὰ ἐν ταῖς κυρίως Ἑλληνικαῖς χώραις σφραζόμενα οἰκήματα δὲν εἶναι παλαιότερα τοῦ Ι΄ μ. Χ. αἰῶνος, καὶ ταῦτα οὐχὶ πάντα ἀκριβῶς χρονολογημένα, στεροῦμεθα ἐπομένως διὰ τὰς εἰρημένας χώρας μνημειακῶν πληροφοριῶν μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης ² καὶ δευτέρον, ὕφ' ἣν μορφήν σφάζονται σήμερον τὰ Βυζαντινὰ οἰκήματα, δὲν δύνανται νὰ μᾶς πληροφορήσωσι περὶ διαφορῶν λεπτομερειῶν, ἢ γνώσις τῶν ὁποίων θὰ ἦτο ἀναγκαία διὰ τὴν ἀκριβῆ τοῦ Βυζαντινοῦ οἰκήματος κατανόησιν. Δὲν δυνάμεθα π. χ. μόνον ἐκ τῶν μνημείων νὰ πληροφορηθῶμεν ἐκ ποίας ὕλης κατεσκευάζοντο οἱ τοῖχοι τῶν οἰκιῶν, πῶς κατεσκευάζετο ἡ στέγη, τίνα κοσμήματα ὑπῆρχον ἐπὶ τῆς ὀροφῆς καὶ τῶν φατωμάτων, πῶς ἤνοιγον καὶ ἐκλείοντο αἱ θύραι, ποία ἦτο ἡ Βυζαντινὴ ἀρχιτεκτονικὴ ὀρολογία, ποῖα μέτρα ἐλάμβανεν ἡ πολιτεία διὰ τὴν ἐπισκευὴν τῶν οἰκιῶν καὶ τὴν διατήρησιν τοῦ ἀρχαίου σχήματός των «διὰ τὴν εὐκοσμίαν τῆς πόλεως» καὶ τὰ τοιαῦτα. Ὁ χρόνος ἄλλως καὶ ἡ φθορὰ καὶ ἡ μεταποίησις ἔχουσιν ἐπιφέρει εἰς τὰ σφραζόμενα μνημεῖα μεταβολάς, αἵτινες μᾶς ἐμποδίζουν νὰ λάβωμεν σαφῆ πάντοτε ἰδέαν τοῦ ἀρχικοῦ αὐτῶν τύπου ³. Τούτου ἔνεκα εἶναι ἀνάγκη, ἂν θέλωμεν ἀκριβέστερα περὶ τῆς Βυζαντινῆς ἰδιωτικῆς οἰκίας νὰ μάθωμεν, νὰ συμπληρώσωμεν ἄλλοθεν τὰς γνώσεις μας, τουτέστι διὰ τῆς χρησιμοποίησεως καὶ τῶν φιλολογικῶν πηγῶν, ὕφ' ἃς ἐννοοῦμεν τὰς περιγραφὰς Βυζαντινῶν οἰκιῶν ⁴, τὰς περὶ αὐτῶν μαρτυρίας τῶν ἱστορικῶν

¹ Τὴν σχετικὴν βιβλιογραφίαν βλέπε ἐν τῇ μελέτῃ τοῦ E. Gerland, *Das Wohnhaus der Byzantiner* (Burgwart 16 (1915) σ. 10 - 19. Ἐπιθὶ καὶ Ch. Diehl, *Manuel* 1. 399 - 401.

² Δὲν ἐννοῶ τὰς οἰκίας τῆς Συρίας, ἧτις ἐνωρίτερον τῶν ἄλλων ἐπαρχιῶν ἀπεσπᾶσθη τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους καὶ ἐν αἷς καὶ ξενικῇ παρατηρεῖται ἐπίδρασις.

³ Ὑπερβολικὰ βεβαίως εἶναι ὅσα λέγει ὁ Aug. Choisy, *Histoire de l'architecture* 2.75, βεβαίῳν ὅτι αἱ οἰκίαι τῶν Βυζαντινῶν ἐπαρχιῶν, κυρίως εἰπεῖν οὐδὲν αὐθεντικῶν ἴχους διατηροῦσιν.

⁴ Ὡς εἶναι λ. χ. ἡ περιγραφὴ τῆς οἰκίας τοῦ Θεοδώρου Μετοχίτου R. Guillaud, *Le palais de Théodore Métochite* ἐν *Revue des Etudes Grecques* 35. 88 ἐξ. καὶ τὸ

καὶ χρονογράφων ὡς καὶ τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας ¹, ὅταν οὗτοι ὁμιλῶσι κατὰ τῆς πολυτελείας καὶ τῆς ματαιοδοξίας, κατόπιν τῶν νόμων, οἵτινες πολ- λάκις λαμβάνουσιν ἀφορμὴν καὶ περὶ οἰκιῶν νὰ ὁμιλήσωσι, τῶν ἐγγράφων, προικοσυμφῶνων τούτεστι, διαθηκῶν, ἐγγράφων ἀγοραπωλησίας καὶ τῶν τοιούτων, τῶν μεσαιωνικῶν σχολίων καὶ γλωσσαρίων, τῶν ἰδιωτικῶν ἐπιστο- λῶν, τῶν ὄνειροκριτικῶν βιβλίων, πρὸς δὲ καὶ τῶν Βυζαντινῶν ἐπυλλίων, ἔνθα συχνὰ συναντῶνται περιγραφαὶ οἰκιῶν καὶ ἀνακτόρων. Ἄν εἰς τὰς πηγὰς ταύτας προσθῆσθαι τις διὰ τὴν παλαιότεραν ἐποχὴν τὰ ἔργα τοῦ Κλή- μεντος καὶ τὰ ἐν τῷ διαγράμματι τοῦ Διοκλητιανοῦ λεγόμενα ² καὶ προσλάβῃ ὡς βοήθημα τὴν ἔρευναν τῆς Νεοελληνικῆς λαϊκῆς οἰκίας ³, τότε θὰ δυνηθῇ ἀσφαλῶς νὰ συμπληρῶσθαι ἐν πολλοῖς ὅσα μέχρι τοῦδε γνωρίζομεν περὶ τῆς Βυζαντινῆς λαϊκῆς οἰκίας.

ΤΑ ΔΗΜΩΔΗ ΟΝΟΜΑΤΑ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΟΙΚΙΑΣ

Οἱ Βυζαντινοὶ συγγραφεῖς καὶ τὰ κείμενα, πρὸς δήλωσιν τῆς οἰκίας, μεταχειρίζονται τὰς λέξεις οἰκία καὶ οἶκος, ἢ ὄνομασία δ' αὕτη ἐπὶ αἰῶνας φαίνεται ὅτι ἦτο καὶ δημῶδης. Καὶ φρονοῦσι μὲν τινες ὅτι ἡ λ. οἶκος, ἐπὶ θρησκευτικῆς ληφθεῖσα σημασίας ⁴ (π.χ. οἶκος Θεοῦ, οἶκος Κυρίου, οἶκος προσευχῆς) ἔπαυσε διὰ τοῦτο νὰ εἶναι δημῶδης, ἢ σημερινῇ ἐν τούτοις χηρῆσι δὲν ὑποστηρίζει τὴν γνώμην ταύτην. Νῦν δὴλα δὴ ἐν Αἴνῳ σφύζεται τὸ οἶκος πρὸς δήλωσιν τῆς οἰκίας ⁵, ὅκτα λέγονται ἐν Αἰτωλίᾳ αἱ εὐτελεῖς καὶ πεπαλαιωμέναι οἰκίαι, ἔξοικος δ' ὁ ἀνέστιος ἐν Ἄνω Σύρῳ ⁶. Ἄν εἰς ταῦτα προσθῆσθαι τις ὅτι ἐν τοῖς μεσαιωνικοῖς ἐγγράφοις συχνὰ ἀναφέρεται τὸ οἰκοθέσιον ⁷ καὶ τὸ οἰκότοπον ⁸ ἢ οἰκοτόπιον ⁹, τότε θὰ δεχθῇ

ἐπίγραμμα τοῦ Κ. Στιλβῆ ἐπὶ τῷ κατὰ Θεσσαλονικὴν νεουργηθέντι οἴκῳ τοῦ Σικουν- τηνοῦ Λέοντος (βλ. Σπ. Λάμπρου, Ν. Ἑλλην. 5.7.).

¹ Πολλὰς καὶ πολυτίμους πληροφορίας παρέχει ἐν τοῖς ἔργοις τοῦ Ὁ Χρυσόστομος.

² Περὶ ἄλλων τινῶν πηγῶν δευτερευούσης σημασίας θὰ γίνῃ ἐν τοῖς ἑξῆς λόγος.

³ Ἰδὲ τῆς Ἀγγελικῆς Χατζημηχάλη τὸ ἔργον Ἑλληνικῆ λαϊκῆ τέχνης, τοῦ Δ. Λουκοπούλου, Αἰτωλικαὶ οἰκήσεις, σκευὴ καὶ τροφαί, καὶ Ατ. Zachos, Aeltere Wohnungen auf Griechischen Boden ἐν Monatshefte für Baukunst VII (1923) σ. 274 ἔξ. Βλέπε ὅσα ἔγραψε καὶ ὁ αὐτὸς περὶ τῶν παλαιότερων οἰκιῶν τῶν Ἰωαννίνων ἐν τοῖς Ἡπειρωτικοῖς Χρονικοῖς τόμ. 3. 299 ἔξ.).

⁴ Ἰ. Πρωτοδίκου, Ἡ νησιωτικὴ κατοικία (Ἀρμονίας τόμ. 1. 165. 166).

⁵ Καὶ ἐν Πιερίᾳ, ἐν τῇ εὐχῇ· μπιρικέτι 'ς τὸν οἶκου σας. Ἐν Τσακωνίᾳ νῦν ὁ οἶκος=ἡ οἰκία.

⁶ Κλωνὸς Στεφάνου, Γλωσσάριον Σύρου ἐν Β.С.Н. 3. 23.

⁷ Trinchera, Syllabus 255. 194.

⁸ Trinchera, Syllabus 249. Σπ. Ζαμπελίου, Ἱταλοελληνικά 131.

⁹ Cusa, I diplomati 373.4. Σπ. Ζαμπελίου, Ἱταλοελληνικά 120. Νῦν ἐν Κεφαλ- ληνίᾳ τὸ οἰκοτόπιον λέγεται κουτοῦπι.

ὅτι τὸ οἶκος δὲν εἶχε λησμονηθῆ κατα τὴν Βυζαντινὴν περίοδον. Θὰ ἐλέγετο δὲ παρὰ τὸ οἶκος καὶ κατοικιτήριον, ὡς καὶ παρὰ τοῖς μεταγενεστέροις Ἑλλησιν, ἀφ' οὗ καὶ νῦν οὕτω καλεῖται ἡ οἰκία ἐν Κιμῳλω, Κοζάνη καὶ Λέσβω, κατοικιτήριον δ' ἐν Οἰνῳ τῷ Πόντου¹.

Οὐδ' ἡ ἀρχαία λέξις δόμος θὰ ἦτο ἐντελῶς λησμονημένη κατα τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους, ἀφ' οὗ καὶ νῦν ἐν αἰνίγμασι² καὶ παροιμίαις περιφέρεται.

Ἡ λέξις ὅμως, ἣτις ἦτο ἐν κοινοτάτῃ χρήσει τότε πρὸς δήλωσιν τῆς οἰκίας ἦτο ὀσπίτιον³ ἢ σπῆτιν⁴, ἣτις συχνὰ μὲν γράφεται ὀσπῆτιν, ὀρθῶς ὅμως ὀσπίτι(ο)ν γραπτέα, ἀφ' οὗ ἐκ τῆς Λατινικῆς λέξεως hospitium παραγομένη, σημαίνει τὸν τόπον, ἐν ᾧ παρείχεται φιλοξενία⁵.

Κατα τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους, ὡς ἐκ τῶν διαφόρων ἐγγράφων, τῶν σχολιαστῶν καὶ τυπικῶν τῶν μονῶν μανθάνομεν, ἐνοικιακὰ ἐλέγοντο τὰ ἐπὶ ἐνοικίῳ μισθούμενα οἰκήματα ἢ καταστήματα, ἐπεκταθείσης ὅμως τῆς σημασίας τῆς λέξεως, ἐδηλοῦντο δι' αὐτῆς ἀπλῶς αἱ κατοικίαι⁶, ἢ συνοικίαι, αἵτινες τῶς ἐν Τραπεζοῦντι τὰ ἐνοικία ἐλέγοντο.

Καὶ καπνὸς δὲ θὰ ἐλέγετο δημωδῶς ἡ οἰκία τότε, ἂν κρίνη τις ἐκ τοῦ καπνικοῦ, ὅστις εἶναι ὁ δι' ἕκαστον καπνόν, ἦτοι δι' ἕκαστην οἰκίαν καπνίζομένην πληρωνόμενος φόρος. Σημείωσον δ' ὅτι τὴν γνώμην ταύτην ὑποστηρίζουσι καὶ τὰ τῆς ἐποχῆς τῆς Τουρκοκρατίας ἐγγράφα, ἔνθα καπνὸς⁷ = οἰκία καὶ ἡ σημερινὴ δὲ χρῆσις, ἀφ' οὗ νῦν ἐν Ἡπειρῳ ὡς καπνοὶ χαρακτηρίζονται αἱ οἰκίαι⁸.

¹ Νῦν ἐν Τήνῳ, Κερκύρῳ καὶ ἀλλαχοῦ ἡ ἐξοχικὴ οἰκία, ἔνθα παραμένουσι οἱ χωρικοὶ κατα τὸν χρόνον τῆς καλλιεργείας καὶ συγκομιδῆς, καλεῖται κατοικία.

² Ὡς ἐν Παξοῖς. Ἐν Μακεδονίᾳ καὶ ἐν παροιμίαις δοῦμῃ.

³ I. Μαλάλα, Χρονογρ. 345.20, θαύματα τοῦ ἀγίου Ἀρτεμίου (Α. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, *Varia Graeca Sacra* 73.8) Cusa, I diplomati 1. 351.355, 2. 359, Trinchera, Syll. 315, 234, Νικ. Χωνιάτου, Χρον. διήγ. 621.1, 733. 2, 775. 23, Hesselting - Pernot, *Poemes Prodromiques* I. 28. 152 καὶ πολλαχοῦ ἀλλαχοῦ. Τὸ ὀσπίτι(ν) πολὺλεκτον παρὰ τοῖς Ποντίοις.

⁴ Cusa, I diplomati 40. 7, 316. 10, Hesselting - Pernot, *Poemes Prodromiques* IV. 103. Πολύλεκτος ἐν τοῖς ἐγγράφοις καὶ ὀσπιτότοπος. Σπίτιν λέγουσι τὴν οἰκίαν νῦν ἐν Λιβησίῳ καὶ Κύρῳ. Τὸ σπίτι πάγκοινον.

⁵ Ἐν ἀγιολογικοῖς κειμένοις, σπανιώτερον, ξενίδιον διὰ τοῦτο καλεῖται ἡ οἰκία.

⁶ Τὰ ἐνοικιακὰ ἦγον ἡ αὐτὴ σὺν τοῖς οἰκήμασι τοῦ Κεντάρχου Miklosich - Müller, *Acta et Diplomata* 5.145 οἰκήματα οὐτωςίπως ἐγχωρίως ὀνομαζόμενα ἐνοικιακὰ. H. Delehay, *Deux typica byzantins de l'époque, des Paléologues* σ. 131. Βλ. καὶ τὰς Λουκιανὸν σχόλια τοῦ Ἀρέθα, Σ. Κουγέα, Αἱ ἐν τοῖς σχολίοις τοῦ Ἀρέθα λαογραφικαὶ εἰδήσεις, *Λαογραφ.* τόμ. 4 σ. 257 - 258.

⁷ Οἱ Τοῦρκοι λαμβάνουσι εἴς ἄσπρα ἀπὸ ἐκάστου καπνοῦ. Δ. Καμπούρογλου, *Ἱστορία τῶν Ἀθηναίων* 1.94.

⁸ Ἐφῆμ. τῶν Φιλομαθῶν 17. 1837. Βλ. καὶ τὸ Ἑλληνικὸν γλωσσάριον τοῦ Du Cange ἐν λ. κανονικός καὶ σημείωσον ὅτι καὶ νῦν πολλαχοῦ τὸ τζάκι συνωνυμῆ τῇ οἰκίᾳ.

Νῦν λέγομεν πάω ἢ κάθομαι ἕστη γωνιά μου, ἀντὶ τοῦ πηγαίνω ἢ κάθημαι εἰς τὴν οἰκίαν μου, τὴν σημασίαν δὲ αὐτὴν θὰ εἶχε καὶ κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ἢ λέξις, ἃν κρίνω ἐκ τῶν ἐξῆς στίχων τοῦ Ἰωάννου Εὐχαΐτων εἰς τὴν ἑαυτοῦ οἰκίαν ¹

*σώζου δέ, σώζου καὶ σὺ πιστὴ γωνία,
ἐν ἣ λαθὼν ἔζησα τὸν προτοῦ βίον.*

Κελλὶ σήμερον λέγομεν τὴν ἔξοχικὴν ἢ μικρὰν ἢ οὐχὶ λόγου ἀξίαν κατοικίαν, ἐπ' αὐτῆς δὲ τῆς σημασίας νομίζω ὅτι κεῖται ἡ λ. εἰς τὰ Προδρομεία ποιήματα ², ἴσως δὲ καὶ παρ' ἄλλοις συγγραφεῦσι.

Τέλος σημειῶ ὅτι οἱ μεσαιωνικοὶ πρόγονοί μας, ἴνα εἴπωσι πηγαίνω εἰς τὴν οἰκίαν μου, ἔλεγον «ὑπάγω εἰς τὰ ἡμέτερα» ἢ «τὰ ἐδικά μας». Περὶ τοῦ πρώτου μαρτυρεῖ ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος γράφων (1289. 46) «τὸ δὲ ἡμέτερόν δε κατ' ἔλλειψιν ἐφράσθη τοῦ οἴκον ἢ δῶμα· οὕτω καὶ ἡ κοινὴ γλῶσσα εἰς τὰ ἡμέτερά φησι, δηλαδὴ δὴ δῶματα ἢ οἰκία», περὶ δὲ τοῦ δευτέρου τὸ χρονικὸν τοῦ Μορέως (στῖχ. 5228), φέρεται δὲ καὶ ἐν τοῖς θαύμασι τοῦ ἁγίου Γεωργίου ³ τις χαρακτηρίζων τὴν οἰκίαν του ὡς «τὰ ἐμά ἴδια» ⁴. Πόσον δ' ὁ χαρακτηρισμὸς αὐτὸς ἦτο διαδεδομένος δηλοῖ καὶ ἡ Νεολληνικὴ χρῆσις, ἀπ' οὗ ἐν Πόντῳ νῦν ἕς ἕς ἐμέτερα ἢ ἕς τὰ σέτερα σημαίνει εἰς τὴν οἰκίαν μου ἢ εἰς τὴν οἰκίαν σου, ἐν τῇ νήσῳ δὲ Μυκόνῳ ἕς τὰ ἡμέτερά μου σημαίνει εἰς τὸν οἶκόν μου.

ΟΙ ΕΡΓΟΛΑΒΟΙ ΚΑΙ ΟΙ ΤΕΧΝΙΤΑΙ ΜΙΑΣ ΟΙΚΟΔΟΜΗΣ

Κατὰ τὸν σχολιαστὴν τῶν Βασιλικῶν (βιβλ. 15 τίτλ. 1. 39) «ἐργολάβος ἐστὶν οἰκοδομήματος ὁ παρὰ τῶν βουλομένων κτίσαι οἶκον λαμβάνων χρυσίον καὶ ἐξ ἰδίων ὑλῶν τὴν οἰκοδομίαν ποιούμενος». Οὗτος καὶ ὡς ἐπιστάτης τοῦ ἔργου χαρακτηριζόμενος καὶ ἐργοδιώκτης καὶ ἐπείκτης ⁵, εἶναι καὶ ἄλλοθεν γνωστὸν ὅτι, μετὰ τὴν συμφωνίαν μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ ἐργοδότου, ἦτις ἐγένετο γραπτῶς ἢ προφορικῶς, ἐλάμβανε χρήματα καὶ εἶτα προσέβαινεν εἰς ἔναρξιν τοῦ ἔργου ⁶, ἐφαρμόζων τὰ εἰς αὐτὸν ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος διδόμενα σκάρια ⁷, ἦτοι τὸ σχεδιάγραμμα.

¹ Migne, P. G. 120. 1160 στίχ. 523.

² Hesselting-Pernot, Poèmes Prodromiques IV. 32^a b. καὶ 166.

³ J. Aufhauser, Miracula Sancti Georgii 97. 17.

⁴ Ἐν Συνασφῇ τῆς Καππαδοκίας «πάω ἕς τὴ θιά μου» = ἴδιά μου, σημαίνει πηγαίνω οἶκαδε.

⁵ Θεοφάνους, Χρονογρ. 367. 15, 384. 9, 440. 23 (De Boor.) Πρόκειται πάντοτε περὶ ἀξίαν λόγου οἰκοδομῶν.

⁶ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ, Τὸ ἐπαρχικὸν βιβλίον κεφ. 22.2 (ἔκδ. J. Nicole), H. Delehaye. Κωνσταντίνου Ἀκροπολίτου Ἐπιστολαί, Anal. Boll. 51. 280.

⁷ Ὁ ἀρχιτέκτων ἐκαλεῖτο μηχανικός A. Choisy, L'art de batir chez les Byzantins σ. 180, Ψευδοκωδινού, Διήγησις περὶ τῆς ἁγίας Σοφίας I. 83. 3, 86. 5, 90. 9 (Preger).

Πρέπει ἐν τούτοις νὰ προστεθῆ ἐνταῦθα ὅτι κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ὡς ἐργολάβοι ἐθεωροῦντο καὶ οἱ τεχνῖται οἱ ἀναλαμβάνοντες τὴν συντέλεσιν τμήματος τοῦ ἔργου εἰς τὴν εἰδικότητα αὐτῶν ἀναγομένου, δι' ὃ καὶ πολλάκις μετὰ τῶν τεχνιτῶν ἀναφέρονται. Τὸ εἰκοστὸν δεύτερον, φέρ' εἰπεῖν, κεφάλαιον τοῦ Ἐπαρχικοῦ βιβλίου Λέοντος τοῦ Σοφοῦ ὁμιλεῖ «περὶ πάντων τῶν ἐργολάβων, ἤτοι λεπτοουργῶν, γυψοπλαστῶν, μαρμαρίων, ἀσκοθυραρίων, ζωγράφων καὶ λοιπῶν»¹.

Πλὴν ἐννοεῖται τῶν ἐργολάβων, εἰς τὴν οἰκοδομὴν μιᾶς οἰκίας ἐλάμβανον μέρος καὶ λιθοξόοι καὶ τέκτονες καὶ οἰκοδόμοι², οἵτινες καὶ ὡς κτίσται εἶναι γνωστοί, πρὸς δὲ καὶ χρίσται, οἱ ἐπικαλύπτοντες δηλαδὴ τὸς τοίχους δι' ἐπιχρίσματος, καὶ ὁ πέρι, τουτέστι βοηθοί³, οἳ οἱ ἦσαν π.χ. οἱ τὸν πηλὸν μεταφέροντες ἐπὶ τῶν ὤμων, ἐφ' ὧν, πρὸς ἀνακούφισιν ἀπὸ τοῦ βάρους, ἐπέθετον τὸ λεγόμενον προσώμιν⁴.

Ἐπειδὴ δὲ συχνὰ συνέβαινον διχοστασίαι μετὰ ἐργολάβων καὶ ἐργοδοτῶν, ἀποτέλεσμα τῶν ὁποίων ἦτο ἡ διακοπὴ τοῦ ἔργου, διὰ τοῦτο ἐπενέβαιναν ἐνεργῶς ἡ πολιτεία πρὸς ἐξομάλυνσιν τῶν διαφορῶν. Ὁ Ζήνων π.χ. ᾤριζεν ὅτι ὁ ἐργολάβος ὁ ἀναλαβὼν τὸ ἔργον, ἐφ' ὅσον ἐπληρώνετο, ἦτο ὑποχρεωμένος καὶ νὰ τὸ τελειώσῃ, ἄλλως ὄφειλε νὰ πληρώσῃ τὴν ζημίαν εἰς τὸν ἐργοδότην, ἐφ' ὅσον εἶχε χρήματα· ἂν ἦτο πένης, ἐτύπτετο καὶ ἐξωρίζετο τῆς πόλεως⁵. Ὄριζε δὲ τὸ διάταγμα τοῦ αὐτοῦ βασιλέως ὅτι δὲν ἔπρεπεν ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει νὰ ἐμποδιζῶνται τεχνῖται νὰ συμπληρώσωσι τὸ ὑπ' ἄλλων ἀρξάμενον ἔργον⁶.

Κατὰ τὸ ἐπαρχικὸν βιβλίον, οἱ ἐργολάβοι ὄφειλον νὰ συμπληρώσωσιν ὅπερ ἀνέλαβον ἔργον· ἂν οὗτοι τὸ ἐγκατέλειπον καὶ ἀνελάμβανον ἄλλην ἐργασίαν, τότε ἔπρεπεν ὁ ἐργοδότης νὰ διαμαρτυρηθῆ ἐνώπιον μαρτύρων, ὑπομνήσκων τὴν συμφωνίαν, καὶ νὰ τοὺς ἐγκαλέσῃ εἰς τὸν ἔπαρχον, ὅστις

¹ Ἐπὶ Θεοδοσίου, ὅτε ὑπῆρχε μέγας πρὸς οἰκοδομίας ὄργανός, λέγεται ὅτι ἡ πόλις ἦτο μεστὴ «τεκτόνων καὶ οἰκοδόμων καὶ ποικιλλόντων καὶ παντοδαπῆς δημιουργίας». Θεμιστίου, Περὶ φιλικῆς λόγ. 18 σ. 272 (Dindorf).

² Χρυσόστομος, Ρ. Γ. 62. 239. Διήγησις περὶ τῆς ἁγίας Σοφίας (Th. Preger, *Scriptores originum Constantinopolitanarum* 1. 85. 5).

³ Θεοφάνους, Χρονογρ. 440. 20 (De Boor). Περὶ τῶν προμνημονευθέντων τεχνιτῶν βλ. Mommsen - Blümmner, *Der Maximaltarif des Diocletian* σ. 106. Οἱ οἰκοδόμοι καὶ λεπτοουργοὶ τεχνῖται ἐν Κωνσταντινουπόλει, προκειμένου περὶ περιποιήσεως καὶ ἐπισκευῆς τῶν παλατίων, ὑπέκειντο εἰς τὸν παλατοφύλακα (Κ. Σάθα, *Μεσ. Βιβλ.* 6. 649).

⁴ Hesselung - Pernot, *Poèmes Prodromiques* IV, 140^a. Choisy, *Ἐνθ' ἄν.* 173 ἐξ. Τὸ προσώμι οὕτω καὶ νῦν καλεῖται ἐν Σύμῃ, Τήλῃ Νισύρῃ, Ἀμοργῇ, Κρήτῃ καὶ Ἀντικυθήροις. Ἐν Θήρᾳ λέγεται προνώμι, πινώμι ἐν Ἄνδρῃ, ἀπονώμι ἐν Μεγίστῃ καὶ ναπλοτοπάννι, ἤτοι ὠμοπλατοπάννι ἐν Οἰνῇ τοῦ Πόντου.

⁵ Βλ. τὸν Ἰουστινιάνειον κώδικα 8.10.

⁶ Κώδ. Ἰουστιν. Ἐνθ' ἄν.

ἀπομακρύνων αὐτοὺς τοῦ ἔργου ἀμισθί, τοὺς ἔδερε, τοὺς ἐκούρευε καὶ τοὺς ἐξώριζεν. Ἡ ἀπομάκρυνσις τῶν τεχνιτῶν ἐπετρέπετο μόνον, ἂν δὲν εἶχεν ὁ ἐργοδότης ὑλικά νὰ τοὺς παραχωρήσῃ «ὡς ἂν μὴ ἀργοὶ ὄντες ἐν ἀπορία τροφῆς γένωνται.» Εἶχον μάλιστα ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει οἱ τεχνίται τὸ δικαίωμα νὰ ἐγκαλέσωσιν ἐνώπιον τοῦ Ἐπαρχοῦ τὸν δυστροποῦντα ἐργοδότην¹.

ΕΝΑΡΞΙΣ ΤΗΣ ΚΤΙΣΕΩΣ

Κατὰ τὴν ἀνορύξιν τῶν θεμελιῶν, οἱ ἀναλαβόντες τὴν οἰκοδομήν, ἔπρεπε πρὸ τῆς καταβολῆς τοῦ θεμελίου λίθου, ἐφ' οὗ ἐχαράσσεται σταυρός², ν' ἀπομακρύνωσι πᾶν τὸ σεσαθρωμένον, ἵνα μετ' ἀσφαλείας οἰκοδομήσωσιν³, ἂν δὲ ἀνορύσσοντες εὗρισκον ὕδωρ, ὥφειλον πρῶτον ἐπιμελῶς αὐτὸ νὰ ἐξαντλήσωσι⁴, πρὸς δέ, μάλιστα εἰς τὰς μεγάλας καὶ περιτετειχισμένας πόλεις, τὰ ἐκ τῆς σκαφῆς χώματα νὰ μετακομίσωσιν ἐκτὸς τῶν τειχῶν⁵.

Ἄλλος ὅρος ἀσφαλοῦς οἰκοδομῆς ἦτο νὰ μὴ ἀννῶσι τοὺς τοίχους, ἐφ' ὅσον τὰ θεμέλια ἦσαν ἀπαλὰ καὶ πρόσφατα, ἀλλὰ νὰ ἀφίνωσι πρῶτον νὰ συμπαγῶσιν οἱ λίθοι τούτων καὶ ἔπειτα νὰ ἐπικτίζωσι⁶. Προχωροῦντες μάλιστα οἱ οἰκοδόμοι καὶ τοὺς τοίχους, οὓς ἔβλεπον μὴ ἀσφαλεῖς, ἐσάλεινον πρῶτον «εἰς τὸ κρεῖττον αὐτοὺς μεταθεῖναι βουλόμενοι», κατὰ τὸν Χρυσόστομον⁷. Καὶ εἶχον συμφέρον οἱ ἐργολῆται νὰ μὴ κατασκευάζωσι σαθρὰ τὰ θεμέλια οὐδὲ τοὺς τοίχους λοξοῦς, διότι ἦσαν, κατὰ τοὺς νόμους, ὑποχρεωμένοι εἰς ἀποζημίωσιν. Ἐὰν ἐπὶ παραδείγματι ἡ ἐγγωρύγως κτισθεῖσα οἰκία ἐπιπτεν ἐντὸς δεκαετίας ἀπὸ τῆς κτίσεώς της, χωρὶς νὰ συμβῆ σεισμός ἢ θεομηνία, τότε ἔπρεπε νὰ τὴν ἀνακτίζωσι δι' ἰδίων ἐξόδων, ἐὰν δὲ τὸ ἔργον ἦτο μέγα καὶ ἡ δαπάνη ὑπερέβαινε τὴν μίαν λίτραν χρυσοῦ, τότε ὁ μὲν ἐργολάβος μετὰ τῶν συγκτισάντων ἔπρεπε νὰ ἐπανακτίσῃ ἀμισθί τὸ πεπτωκός, τὰ δὲ ὑλικά νὰ παρᾶσχῃ ὁ ἐργοδότης. Διὰ τὰ οὐχὶ ἐγγώρυγα οἰκοδομήματα ἀλλὰ ἀπλῶς ἔμπηλα, ὑπῆρχεν ἄλλη διάταξις ἂν δηλαδὴ ταῦτα ἐπιπτον ἐντὸς ἑξαετίας ἀπὸ τῆς κτίσεώς των, ὥφειλον οἱ κτίσαντες νὰ τὰ ἐπανακτίσωσιν ἀμισθί. Οἱ μὴ συμμορφούμενοι ἐτύπτοντο καὶ ἐκουρεύοντο, ἐδημεύετο δὲ καὶ ἡ περιουσία αὐτῶν⁸.

¹ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ, Τὸ ἐπαρχικὸν βιβλίον κεφ. 22.1. 2 (σ. 61. 62 Nicole) Βλ. καὶ Α. Χριστοφιλοπούλου, Τὸ ἐπαρχικὸν βιβλίον σ. 92 ἔξ.

² Ἰωσήφ Βρυεννίου, Κεφάλαια ἐπτάκις ἐπτά κεφ. 24 (τόμ. 3.75 ἔκδ. Βουλγάρως). Πβλ. τὰ σταυροπήγια κατὰ τὴν κτίσιν μονῶν.

³ Χρυσόστομος, P. G. 56. 249.

⁴ Χρυσόστομος, P. G. 53. 100.

⁵ Λιβανίου, Ὑπέρ τῶν γεωργῶν περὶ τῶν ἀγγραειῶν λόγος 50.2 (τόμ. 3. σ. 342 ἔκδ. Foerster).

⁶ Χρυσόστομος, P. G. 51. 79, 59. 61,

⁷ Χρυσόστομος, P. G. 55. 776.

⁸ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ, Τὸ ἐπαρχικὸν βιβλίον κεφ. 22.4.

Μικρὸν ἀνωτέρω ὠμίλησα περὶ ἀσφαλῶν θεμελίων· ἐνταῦθα δὲν κρίνω ἀσκοπον νὰ προσθέσω ὅτι ἐν τοῖς Πανδέκταις (βιβλ. 19.2.57) γίνεται λόγος καὶ περὶ πλινθίνων θεμελίων καὶ ὅτι ὁ Ζώσιμος (2.35) λέγει ὅτι ἐν Κωνσταντινουπόλει, διὰ τὴν ἔλλειψιν οἰκοπέδων, ἠναγκάζοντο οἱ κάτοικοι νὰ κτιζῶσιν οἰκίας ὑπὲρ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς θαλάσσης, στηρίζοντες αὐτὰς ἐπὶ πασσάλων. Τόσον δὲ πυκνῶς ἦσαν αἱ οἰκίαι τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐκτισμένοι, ὥστε ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος τὴν ὑπὸ πολλῶν πλοίων κεκαλυμμένην θάλασσαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, παραβάλλει πρὸς τὴν «πεπυκνωμένην τοῖς οἰκοδομήμασιν μεγαλόπολιν»¹.

ΤΡΟΠΟΣ ΤΟΥ ΚΤΙΖΕΙΝ

Μετὰ τὴν στερέωσιν τῶν θεμελίων, ἤρχιζεν ἡ κτίσις τῶν τοίχων, καὶ τοιχίων τότε λεγομένων², ὑπὸ τῶν τεχνιτῶν κτιστῶν, οἵτινες εἰς τὰ μεγάλα οἰκοδομήματα, ἦσαν ὑπὸ ἀρχιτεχνίτην, πρωτομαίιστορα λεγόμενον³. Οἱ κτίσται οὗτοι, ἀγνοουμένης τότε τῆς κατανομῆς τῆς ἐργασίας, εἰργάζοντο εἰς διάφορα τοῦ κτηρίου μέρη⁴, ἰστάμενοι, ἐφ' ὅσον ἀνυψοῦντο οἱ τοῖχοι, ἐπὶ ἱκνωμάτων, ἅτινα ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἐλέγοντο σκαλώσεις⁵ καὶ μάλιστα σκαλωσίαι⁶ καὶ σταυρία⁷ καὶ ἡ ἐπὶ τῶν ὁποίων παραμονὴ ἦτο πολλάκις λίαν ἐπικίνδυνος⁸.

Οἱ οἰκοδόμοι, ἀνυψοῦντες τοὺς τοίχους, ἐφρόντιζον, ἵνα οὗτοι διατηρῶσιν ἀπαρέγκλιτον τὴν κάθετον ὡς καὶ εὐθείαν τὴν ὀριζοντίαν γραμμὴν τῶν

¹ Tafel, De Thessalonica ejusque agro 414.11.

² Ὁ Ὅμηρος τείχος μὲν τὸ τῆς πόλεως, τειχίον δὲ τὸ τῆς οἰκίας. Ἡσυχ. ἐν λ. τειχίον· αἰμοσιά· τὸ ἐκ χαλίκων ὀκοδομημένον τοιχίον, ἀνευ πηλοῦ· τὸ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ζωναρᾶ λεξικὸν ἐν λ. «τὸν οἶκον μετὰ πάντων αὐτοῦ διαφερόντων δικαιωμάτων, εἰσοδοεξόδων καὶ διαφερόντων τοιχίων» «τὰ δὲ τοιχία τῶν οἰκῶν τῆς ἀνατολῆς» Cusa, I diplomati 86.12, 483.4. Καὶ νῦν ἐν Κύπρῳ καὶ Σύμῃ τοιχιόον, ἐν Μάνῃ δὲ καὶ Βονα τῆς κάτω Ἰταλίας (Μογοσί, Βονα 43) τοιχίο λέγεται ὁ τοίχος.

³ Μιχαήλ Γλυκᾶ, Χρονογρ. 497 (Βόνν.) Βλ. καὶ A. Choisy, L'art de batir chez les byzantins σ. 175.

⁴ A. Choisy, Ἐνθ' ἀν. σ. 171. 173. Εἰς τὴν οἰκοδομικὴν ἠσχοῦντο καὶ οἱ στρατιῶται, οἵτινες ἐν περιπτώσει ἀναπαύλας, ἐχρησιμοποιοῦντο εἰς οἰκοδομικὰς ἐργασίας A. Choisy, Ἐνθ' ἀν. σ. 179.

⁵ Ψευδοκωδικοῦ, Διήγησις περὶ τῆς ἀγίας Σοφίας 144.9. Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Δανιὴλ τοῦ Στυλίτου (Migne, P. G. 32. 211).

⁶ Ἴκριον σκηρικὸν ὄρθωμα... ἴσως ὕστερον τὰ ἰδιωτικῶς λεγόμενα σκαλωσία. Εὐσταθίου, Παρεκβ. 1533. 36. Ἡ σκαλωσία νῦν ἐπὶ τῆς σημασίας ταύτης πολὺλεκτος.

⁷ Ἰθύνει δὲ τὸ διοικεῖ, ἱκρίον τὸ σταυρίον. E. Miller, Lexiques Grecs inédits (Annuaire de l'Association 8. 231. 99). Βλ. καὶ τὸ Ἑλληνικὸν γλωσσάριον τοῦ Du Cange ἐν λ. σταυρίον.

⁸ Ὁ οἰκοδόμος, κἂν ἔμπειρος ἢ κἂν σφόδρα ἢ τεχνίτης μετὰ φόβου καὶ τρόμου ἔστηκε δεδοικῶς μὴ καταπέση ἐκ τῆς οἰκοδομῆς· Χρυσόστομος, P. G. 62. 239.

τοιχῶν, ἵνα μὴ ἀνώμαλος γίνῃ ἡ ἐπιφάνεια. Τὸ τοιοῦτον ἐπετύγχανον διὰ μὲν τὴν ὀριζοντίωσιν τῶν τοίχων διὰ τῆς ἀπὸ τοίχου εἰς τοῖχον τάσεως

Ἐκ τοῦ χειρογράφου τοῦ Σκυλλίτου.
(L. de Beylié, L'habitation byzantine σ. 97).

Εἰκ. 1. Πῶς ἐκτίζετο μία Βυζαντινὴ οἰκία.
(Ch. Diehl, Manuel d'art byzantin 1 σ. 395).

θώμιγγος ¹, ἥτις συχνὰ ὑπὸ τῶν συγγραφέων καλεῖται σπάρτον ἢ σπαρτίον ²,

¹ Χρυσόστομος, Ρ. G. 48. 962.

² Χρυσόστομος, Ἐνθ' ἀν. Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, Ἐπη ἠθικά (Migne,

διά δὲ τὴν τήρησιν τῆς καθέτου πάλιν διὰ θώμιγγος, εἰς τὸ ἄκρον τῆς ὀπίας ἐξήρτων βάρος, ὅπερ κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους ὁ Καναβούτζης καλεῖ, ὡς καὶ σήμερον, βαρύδιον¹. Εἶχον δ' οἱ κτιζόμενοι τοῖχοι ἀρκετὸν πάχος καὶ μόνον διὰ τὰς οἰκίας τῆς Ἀλεξανδρείας ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ μαρτυρεῖ ὁ Ἀγαθίας (Ἱστορ. 97.3) ὅτι δὲν ἦσαν ἰσχυραὶ καὶ εὐρύτοιχοι «ἀλλ' ἰσχνὰ ἄγαν καὶ ἀσθενεῖς ὑφ' ἐνὶ ὑφαινόμεναι λίθῳ»².

Εἰκόνες τοῦ τρόπου τῆς κτίσεως μιᾶς Βυζαντινῆς οἰκίας ἐσώθησαν, ταύτας δὲ καὶ παραθέτομεν ἐνταῦθα. (Εἰκ. 1).

ΕΚ ΤΙΝΟΣ ΥΛΙΚΟΥ ΚΑΤΕΣΚΕΥΑΖΕΤΟ ΤΟ ΚΤΗΡΙΟΝ³

Ἐν καλὸν καὶ διαρκὲς οἰκοδόμημα ἐκτίζετο ἢ διὰ μαρμάρου⁴ ἢ διὰ λίθων, τοὺς ὁποίους οἱ λιθοξόοι ἔξεον εἰς ὀρθογώνια ἢ τετράγωνα σχήματα τῇ βοήθειᾳ γνώμονος, τὸν ὁποῖον ἐκάλουον γονάτιον⁵. Ἐννοεῖται δ' ὅτι, ἐφ' ὅσον δὲν προέκειτο περὶ ἰσοδομίας, μετὰ τῶν λίθων τούτων παρενετίθεντο καὶ μικρότερα χαλίκια⁶, ὡς συνδετικῆς ὕλης, χρησιμοποιουμένου πηλοῦ ἐκ χώματος ἢ ἄμμου κατασκευαζομένου, εἰς ὃν ἀνεμιγνύετο τίτανος⁷ καλουμένη ἄσβεστος ἢ ἀσβέστιον⁸ ἢ καὶ χωρύγιον⁹. Τὰ διὰ τοιαύτης συνδετικῆς ὕλης κτιζόμενα οἰκοδομήματα ἐκαλοῦντο ἐγκώρυγα ἢ κτίσματα διὰ

P. G. 37. 856). I. Ζωναρᾶ, Χρονικ. 8.3, Ἰερωνύμου καὶ Σωφρονίου, Βίος τοῦ ὄσιου πατρὸς ἡμῶν Ἰλαρίωνος (Α. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς βιβλιοθήκης 5, 114. 31). Τὸ σπαρτίον, ἢ τῶν ἀρχαίων δηλαδὴ στάθμη, νῦν καλεῖται ἐνιαχοῦ ράμμα. Ἡ εὐθυγράμμισις τοῦ τοίχου λέγεται νῦν ἐν Μεγίστῃ μὲ τὸ ἀρχαῖον ὄνομα σοδομιὰ καὶ σοδόμι.

¹ Ἰωάννου Καναβούτζη, τοῦ μαγίστρου, πρὸς τὸν αὐθέντην τῆς Αἴνου καὶ Σαμοθράκης 8. 7.

² Ὅρα ὅτι τὸ κτίζειν τοῖχον ἐλέγετο τότε καὶ ὑφαίνειν· πβ. καὶ τὰ τοῦ Χρυσσοστόμου «σαθρὸν ἅπαντα καὶ εὐκατάβλητον ὑφαίνει τοῖχον» P. G. 59. 61 «οἱ οἰκοδόμοι ὑφαίνουσι τὴν οἰκοδομήν» P. G. 48. 962· «τὰ ξύλα τὰ τὴν στέγην ἐκείνην ὑφαίνοντα» P. G. 60. 492 «χειρὲς τεχνίτου τοὺς τοίχους ἐξυφαίνειν μαθοῦσαι» P. G. 62. 103. Πβ. καὶ τὸ τοῦ Προδρόμου ἀναγράφειν τοῖχον Hesseling - Pernot, Poèmes Prodromiques I, 85.

³ Περὶ τοῦ θέματος βλ. καὶ Ch. Diehl, Manuel d'art byzantin 2. σ. 169. 170.

⁴ Ἀχμέτ, Ὀνειροκρ. κεφ. 145 σ. 113 (Drexl).

⁵ Ἰωάννου Καναβούτζη, Ἐνθ' ἄν. 8.2. Τὸ γονάτιον καὶ νῦν ἐν Πόντῳ λέγεται γονάτ', κοινῶς δὲ γωνιά.

⁶ Trinchera, Syll. 155. 117, Cusa, I diplomati 1. 115.

⁷ Πανδέκται 7. 1. 2.

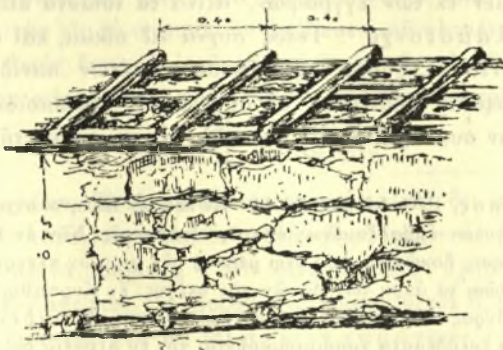
⁸ Προκοπίου, Ὑπὲρ τῶν πολέμων 6. 27. 21. Ἐπιθι Blümmner, Technologie und Terminologie 3. 100. 5.

⁹ Εἰς τὰ κείμενα γράφεται χωρήγιον. Περὶ τῆς ὀρθῆς γραφῆς χωρύγιον βλ. Β. Φάβη ν ἐν Ἀθηνᾶς τόμ. 28. 339 καὶ Γ. Χατζιδάκιν ἐν Glotta I. 127. Νῦν ἡ ἄσβεστος καλεῖται παλλαχοῦ χωρύγι.

ἐγχωρύγου, ὄρος πολύχρηστος τότε. Ἐν ὅμως ἡ κτίσις ἐγένετο δι' ἀπλοῦ πηλοῦ καὶ λίθων, τότε τὸ ὄσπιτιον ἐξαπαρτηρίζετο ὡς λιθοπηλόκτιστον¹.

Ἐντὶ λίθων, κατὰ τὸ κτίσιμον, συχνὰ μετεχειρίζοντο οἱ μεσαιωνικοὶ πρόγονοι ἡμῶν καὶ ὀπτὰς πλίνθους², βήσαλα ἢ κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους αἰῶνας τοῦ βλα καλουμένας³, αἵτινες ἐνηλλάσσοντο μὲ σειρὰς λίθων⁴ καὶ αἵτινες οὐκί σπανίως ἔφερον καὶ μονογράμματα⁵.

Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει τὸ κτίσμα ἐξαπαρτηρίζετο ὡς ἐγχώρυγον βησαλόκτιστον⁶ ἢ ἀπὸ βησαλοῦ ἐγχωρύγως⁷. Ἐπειδὴ δὲ ἡ διὰ πλίνθων μόνον

Εἰκ. 2. Πῶς γίνεται τὸ ξυλόδεμα νῦν ἐν Αἰτωλίᾳ.
(Δ. Λουκοπούλου, Αἰτωλικαὶ οἰκῆσεις σ. 42).

οἰκοδομία δὲν ἦτο στερεά, διὰ τοῦτο οἱ οἰκοδόμοι, ἵνα ἀσφαλεστέρους καταστήσωσι τοὺς τοίχους, ἀπέσφιγγον αὐτοὺς ἀπὸ διαστήματος εἰς διάστημα διὰ ξύλων, ἱμάντων σιν τὸν τρόπον τοῦτον καλοῦντες⁸. (Εἰκ. 2).

¹ Miklosich - Müller, Acta et Diplomata 6.41. Τοῦτο ἐν τῷ ἐπαρχικῷ βιβλίῳ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ λέγεται ἔμπηλον. Ἐν Αἰτωλίᾳ τὰ ἐγχώρυγα οἰκοδομήματα λέγονται ἀσβεστόχτιστα, τὰ δὲ διὰ πηλοῦ ἀπλοῦ κτιζόμενα λασπότοιχα. Δ. Λουκοπούλου, Αἰτωλικαὶ οἰκῆσεις σ. 46.

² Ἀχμέτ, Ὀνειροκρ. κεφ. 142. 143. 146. 188, Ἐνταῦθα αἱ πλίνθοι καλοῦνται πλίθοι, ὅστις τύπος εἶναι ὁ πρόδρομος τοῦ σημερινοῦ πλίθα ἢ πλίθρα. Κατὰ τὸν Θεόδωρον Πρόδρομον (Migne, P. G. 133. 1339) ὁ λαμπρὸς οἶκος ἦτο κατεσκευασμένος «ἐκ τιτάνου, ὀπτῶν τε πλίνθων καὶ λίθων ἐξεσμένων».

³ Ὅπτην δὲ πλίνθον γίνωσκε τὴν βήσαλον καλοῦμεν I. Τζέτζου, Χιλιάδες χιλ. 9 ἴστορ. 275. 564. Βλ. καὶ τὴν περὶ ἁγίας Σοφίας διήγησιν. (Th. Preger, Scriptores originum Constantinopolitanarum 1 - 92.2, τὸ Ὀνειροκρ. τοῦ Ἀχμέτ κεφ. 145 καὶ τοῦ Μιχαήλ Γλυκά τὴν χρονικὴν βίβλον 498.1. Τὰ τοῦβλα ἀναφέρονται ἐν τῷ δημῶδει κειμένῳ τῆς Χρονικῆς διηγήσεως Νικῆτα τοῦ Χωνιάτου 486. 19.

⁴ Ch. Diehl, Manuel I. 423. 424.

⁵ Aug. Choisy, L'art de bâtir chez les byzantins σ. 172 καὶ Μ. Γεδεών, Ἐγγραφοὶ λίθοι καὶ κεράμια.

⁶ Miklosich - Müller, Acta et Diplomata 3. 50. 53.

⁷ Ἀχμέτ, Ὀνειροκρ. κεφ. 145.

⁸ Χρυσόστομος, P. G. 62. 354.

Περὶ τοῦ τρόπου τούτου τῆς οἰκοδομῆς ὁμιλεῖ ὃ τε Χρυσόστομος¹ ὡς καὶ τὸ ὄνειροκριτικὸν τοῦ Ἀχμέτ, βραδύτερον δὲ καὶ ὁ Πρόδρομος².

Μετεχειρίζοντο δὲ τὴν ἱμάντωσιν καὶ ἂν ἐκ λίθων ἦσαν ἐκτισμένοι οἱ τοῖχοι, ὅποτε ἡ οἰκία ἐκαλεῖτο λιθοξυλόκτιστος³.

Ὡμίλησα περὶ ὀπτῶν πλίνθων ἔνταῦθα δὲν πρέπει νὰ παραλίπω ὅτι καὶ ὡμὰς τοιαύτας μετεχειρίζοντο οἱ πτωχότεροι κατὰ τὴν κτίσιν τῶν οἰκιῶν τῶν ἄχυρα εἰς τὸν πηλὸν παρεμβάλλοντες⁴. Ὅτι δὲ καὶ ἔντελῶς πρόχειροι τοῖχοι ἐκτίζοντο διὰ τῆς συνδέσεως καλάμων καὶ τῆς ἐπαλείψεως αὐτῶν διὰ πηλοῦ μανθάνομεν ἐκ τῶν ἐγγράφων, ἅτινα τὰ τοιαῦτα οἰκήματα χαρακτηρίζουσιν ὡς καλαμότοιχα⁵. Τέλος συχνὰ αἱ οἰκίαι, καὶ δὴ εἰς τὰς μεγαλοπόλεις, ἐκτίζοντο ἐκ ξύλων προσπασσαλευομένων σανίδων ἐπὶ ὀρθίων δοκῶν, τοῦθ' ὅπερ καὶ ἰδιαιτέρως οἱ συγγραφεῖς πιστοποιοῦσι⁶, καὶ ἐκ τῶν συχνῶν πυρκαϊῶν συμπεραίνεται⁷. Ἐπειδὴ δὲ τὸ κακὸν τῶν πυρκαϊῶν ἦτο

¹ Χρυσόστομος, P. G. 54. 666, 56. 44. Ἐν λεξικῷ Ἑλληνολατινικῷ φέρεται ἱμάντωσις, σύνδεσμος ξύλων ἐμβαλλομένων ἐν ταῖς οἰκοδομαῖς. Νῦν ἐν Κύπρῳ μαντωσά λέγεται ἡ τοποθέτησις δοκῶν ἐπὶ τοῦ ἄνω μέρους τῶν μακρῶν πλευρῶν τῶν τοίχων, ἵνα ἐπ' αὐτῶν στηριχθῶσι τὰ ἄκρα τῶν δοκῶν τῆς στέγης, ἐν Καρπάθῳ δὲ μάντωμα τὸ ἐπιστέγασμα τῆς θύρας. Κοινῶς νῦν ἡ ἱμάντωσις λέγεται ξυλόδεσι ἢ ξυλοδεσιά ἢ ξυλόδεμα. Τὰ ξυλοδέματα χρησιμοποιοῦνται νῦν ἐν Αἰτωλίᾳ δις ἢ τρις καὶ εἰς ἀποστασιν ἐνὸς πῆχους ἕκαστον ἀπὸ τοῦ προηγουμένου. Δ. Λουκοπούλου, Αἰτωλικαὶ οἰκήσεις σ. 42.

² Θεοδώρου Προδρόμου, Σχελιαστικοὶ εἰς τὴν πρόνοιαν (Migne, P.G. 133.139).

³ Miklosich - Müller, Acta et Diplomata 6. 41.

⁴ I. Ζωναρά, Ἐξήγησις τῶν ἀναστασιμῶν κανόνων τοῦ Δαμασκηνοῦ (Mai, Spicilegium Romanum 5. 388). Τοιαῦτα κτίσματα θὰ ἐννοῆ καὶ ὁ Ἀγαθίας (Ἱστορ. 99. 19) ὅταν ὁμιλῇ δι' οἰκήματα «ἐκ πλίνθου ἀπέφθου καὶ πηλοῦ ἀγροικότερον πεποιημένα». Ἐν τῷ βίῳ τοῦ ἁγίου Πορφυρίου τῷ ὑπὸ τοῦ Μάρκου διακόνου γραφέντι (σελ. 18. 13 ἔκδ. Grégoire - Kugener) λέγεται ὅτι κατὰ τὴν διάρκειαν ἰσχυροῦ ἄμβρου ἐφοβήθησαν πολλοὶ μὴ καταπέσωσιν οἰκήματα «τὰ γὰρ πλείστα ἐτύγχανον ἀπὸ ὠμοπλίνθου».

⁵ Ἰωακείμ Ἰβηρίτου, Ἀγιορειτικὰ ἀνάλεκτα (Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς 2. 26. 27).

⁶ Ὁ Εὐάγγελος ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ του ἱστορίᾳ (Migne, P. G. 86. 2540) ὁμιλεῖ περὶ ἐμπρησμοῦ, ὅστις ἐνεμήθη «οὐ μόνον τὰ εὐξέαπτα, ἀλλὰ καὶ τὰς ἐκ λίθων οἰκοδομάς». Ὁ Ἰουλιανὸς ὁμιλεῖ ἐπ' ἴσης περὶ ἀνακτόρων ἐν Βάτωνις τῆς Ἀντιοχείας ἅτινα ἦσαν «πηλοῦ μόνον καὶ ξύλων οὐδὲν ποικίλον ἔχοντα» Ἰουλιανοῦ, Ἐπιστολαί, ἐπιστ. 98 σ. 182 (ἔκδ. Bidez). Ὁ Μιχαήλ Ἀτταλειάτης (Ἱστορ. 252. 10) λέγει ὅτι κατὰ τὴν ἐπὶ Νικηφόρου Βρυεννίου ἐν Κωνσταντινουπόλει γενομένην πυρκαϊᾶν ἐκάησαν αἱ τῶν Ἰουδαίων πᾶσαι οἰκίαι «διὰ τὸ ξύλοις κατηρτίσθαι πάσας», τέλος ὁ Νικήτας Χωνιάτης περιγράφων τὴν ὑπὸ τῶν Φράγκων ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, λέγει ὅτι «κομμάτια μεγάλα ἀπὸ τοῦ κτύπου τοῦ πυρὸς καὶ τῆς φλογὸς ἐπετώντο καὶ ὑπὸ τοῦ ἀνέμου ἐφέροντο καὶ κατέφλεγον τὰς πόρρωθεν οἰκοδομάς (Χρον. Διήγ. 732. 9). Συχνὰ περὶ πυρκαϊῶν ὁμιλεῖ ἐν τοῖς λόγοις του ὁ Χρυσόστομος, P. G. 62. 77. 90.

⁷ Τοιαύτας περιγραφάς, πλὴν ἄλλων, δίδουσιν ὁ I. Μαλάλας, Χρονογρ. 4. 17. 13, Κωνσταντίνος ὁ Στυλιβῆς (Σπ. Λάμπρου, Ν. Ἑλλην. 14. 111) ὁ Νικήτας Χωνιάτης, Ἐνθ' ἂν. καὶ ὁ Φραντζῆς, Χρον. 18. 18.

κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους σύνηθες, διὰ τοῦτο ἡ πολιτεία ἐλάμβανε μέτρα τὸ μὲν διὰ ραβδισμοῦ ἢ αὐστηροτέρου παραδειγματισμοῦ τιμαφοῦσα τοὺς αἰτίους τῆς πυρκαϊᾶς, τὸ δὲ διατάσσουσα, ἵνα οἱ πολῖται ἐν τῷ ἀνωγέφ ἔχωσιν ὕδωρ πρὸς κατάσβεσιν τοῦ πυρός ¹, δι' ἣν χρεῖαν καὶ ὄξους χρῆσις ἐγίνετο ². Ὑπῆρχον δὲ καὶ ἰδιαίτεροι πυροσβέσται, ματρικάριοι καλούμενοι, οἵτινες ἦσαν ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ νυκτεπάρχου καὶ βραδύτερον τοῦ τοῦτον ἀντικαταστήσαντος πραιτώρος τῶν δήμων ³ καὶ οἵτινες μὲ κάδους καὶ σκέπαρνα καὶ σίφωνας ἐφωδισμένοι ἔσβυνον τὸ πῦρ ⁴. Ἐπειδὴ δὲ εἰς τοιαύτας περιστάσεις ἐγίνοντο, ὡς εἰκός, καὶ πολλὰ κλοπαί, διὰ τοῦτο ὁ πολιτικὸς νόμος ἐπέβαλλε τὴν εἰς τὸ τετραπλοῦν ἀπόδοσιν τοῦ κλαπέντος, ἐὰν ὁ κλέπτης συνελαμβάνετο ἐντὸς ἔτους ἀπὸ τῆς διαπραξέως τῆς κλοπῆς, τὴν εἰς ἀπλοῦν δέ, ἐὰν μετὰ τὴν ἀπόδοσιν τοῦ χρονικοῦ τούτου διαστήματος ⁵.

ΑΡΙΘΜΟΣ ΠΑΤΩΜΑΤΩΝ

Αἱ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων οἰκίαι γνωστὸν εἶναι ὅτι συνήθως δὲν εἶχον πλείονα τῶν δύο πατωμάτων καὶ ὅτι μόνον βραδύτερον εἰς τὰς μεγάλας πόλεις ὑπῆρχον καὶ τρίστεγα οἰκήματα ⁶. Τὸν κανόνα τοῦτον σχεδὸν ἠκολούθουν καὶ αἱ οἰκίαι τῶν Βυζαντινῶν. Ἡ Βυζαντινὴ λοιπὸν οἰκία ἣ εἶχεν ἐν καὶ μόνον πάτωμα, ὅτε ἐξακαρακτηρίζετο ὡς (δ) σπῖτιν χαμόγεων ⁷ ἢ χαμαίγεων ⁸ ἢ καὶ δύο, ὅποτε τὸ μὲν κάτω ἐλέγετο κατώγεων ἢ κατώγιν ⁹, τὸ δὲ ἄνω ἀνώγεων ἢ ἀνώγιν ¹⁰.

¹ Πανδέκται βιβλ. 1. 1. 4.

² Πανδέκται βιβλ. 33. 9. 3. 5. Εἰς τὰ κατὰ τῶν πυρκαϊῶν μέτρα προσετίθετο καὶ ἡ ἀπαγόρευσις τῆς κτίσεως φούρνου κάτωθεν οἰκημάτων Ἀέοντος τοῦ Σοφοῦ, Τὸ ἐπαρχικὸν βιβλίον 18. 3.

³ Πβ. τὴν Νεαράν τοῦ Ἰουστινιανοῦ 13. 5.

⁴ Πανδέκται βιβλ. 1. 1. 4. Κατὰ τὸν λεξικογράφον Ἡσύχιον, σίφων... καὶ ὄργανόν τι εἰς πρόεσιν ὑδάτων ἐν τοῖς ἐμπρησμοῖς.

⁵ Θ. Βαλσαμών, Εἰς τὸν Β' κανόνα τοῦ ἀγίου Γρηγορίου τοῦ Νεοκαισαρείας (Ράλλη - Ποιτῆ, Σύνταγμα 4. 53). Διὰ τὰ κατὰ τῶν πυρκαϊῶν λαμβανόμενα μέτρα πβ. A. Stöckle, Spättrömische und byzantinische Zünfte σ. 114 (9ον παράρτημα τῆς Κλειούς).

⁶ Hermann - Blümner, Lehrbuch der griechischen Privatalterthümer σ. 153.

⁷ Trinchera, Syll. 515. 4, 520. 8, G. Spata, Diplomi Greci unediti 448. 5,

⁸ Miklosich - Müller, Acta et Diplomata 3. 20. 50.

⁹ Cusa, I diplomi 7. 75. G. Spata, Diplomi Greci unediti 406. 6, Hesselings-Pernot, Poèmes Prodromiques IV. 178. Miklosich - Müller, Acta et Diplomata 5, 69.

¹⁰ Trinchera, Syll. 261. 356, Θεοδώρου Στουδίτου, Ἐπιστολῶν βιβλ. Β' ἐπιστολὴ 34 (Migne, P. G. 99. 1208). Μιχ. Ψελλοῦ, Ἐγκώμιον εἰς τὴν μητέρα (Κ. Σάθα. Μεσ. Βιβλ. 5. 59). Tafel, Eustathii opusc. 185. 20, 189. 47, Νικήτα Χωνιάτου, Χρον. διήγ. 457. 8, Miklosich - Müller, Acta et Diplomata 5. 6. Καὶ νῦν ἐκ τῶν δύο πατωμάτων διωρόφου οἰκίας τὸ μὲν ἄνω καλεῖται ἀνώ, κατῶ δὲ τὸ κάτω.

Οικία δύο πατώματα ἔχουσα ἔκαλειτο τότε σπίτιν δίπατον¹ ἢ ἀνωγοκάτων² ἢ ἀνωγεωκάτων³ ἢ καὶ ἄνω κάτω⁴. Ἄλλὰ καὶ τρίπατα τότε οἰκήματα ὑπῆρχον⁵, ὁπότε τὸ μεσαῖον ἐλέγετο μεσόπατον⁶.

Εἶπον ἀνωτέρω ὅτι οἱ Βυζαντινοί, ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν πατωμάτων, σχεδὸν ἠκολούθουν τὸν ἀρχαῖον κανόνα, διότι δὲν ἔλειπον καὶ οἱ ἐπιδεικτιῶνες καὶ ματαιόδοξοι, οἵτινες πρὸς αὐτὸν αἰθέρα ἀνύψουν τὰς οἰκίας των, τὸ φῶς τῶν γειτόνων περιορίζοντες⁷. Καὶ ἐθεωροῦντο μὲν πλούτου καὶ εὐδαιμονίας δεῖγμα τὰ τριώροφα τότε οἰκήματα⁸, μνημονεύονται ὅμως καὶ πλείονας ὀροφὰς ἔχοντα. Οὕτως ὁ Χρυσόστομος ὁμιλεῖ διὰ τοὺς τριώροφα καὶ τετράροφα οἰκοδομοῦντας⁹, πενταστέγους δὲ οἴκους ἀναφέρει ἐν τῇ χρονογραφίᾳ τοῦ ὁ Θεοφάνης¹⁰ καὶ πεντῶροφους εἰς τὰς χιλιάδας τοῦ ὁ Ι. Τζέτζης¹¹, τετράροφα δὲ καὶ πεντῶροφα πάντως ὑπονοεῖ ὁ Ἄρμενοπούλου, ὅταν ἀναφέρῃ δευτέραν καὶ τρίτην στέγην «καὶ τὰς ἐφεξῆς ἐν πόλεσιν»¹².

¹ Miklosich - Müller, Acta et Diplomata 3. 52.

² Miklosich - Müller, Acta et Diplomata 3. 52, 6. 41, Trinchera, Syll. 12. 11, 515. 4. Τὸ ἀνωγοκάτων φέρεται καὶ ἐν Χιακῷ ἐγγράφῳ τοῦ 1743 (Α. Πασπάτη, Τὸ Χιακὸν γλωσσάριον σ. 125) οὕτω δὲ καλεῖται καὶ σήμερον ἐν Κρήτῃ καὶ Κυθρήσι, ἐν Αἰτωλίᾳ ἀνωκάτωνο· Δ. Λουκοπούλου, Αἰτωλικαὶ οἰκήσεις σ. 29.

³ Μιχ. Ἄτταλειάτου, Διάταξις (Κ. Σάθα, Μεσ. βιβλ. 1. 51), Miklosich - Müller, Acta et Diplomata 3. 52, 5. 326 L. Petit - B. Korabiev, Actes de l'Athos, Actes de Chilandar σ. 60, Cusa, I Diplomi 630 - 9.

⁴ Ἄπερχεται ἄχρι τοῦ τοίχου τοῦ ἄνω κάτω οἰκήματος, Miklosich - Müller, Acta et Diplomata 5. 388. Ἐν ἐγγράφῳ τοῦ ΙΒ' αἰῶνος (Cusa, I diplomi 74 - 7) ἀναγινώσκωμεν «τὸν ἐμὸν οἶκον ἄνω καὶ κάτω οἰκοῦμενον».

⁵ Μιχ. Ἄτταλειάτου, Διάταξις (Κ. Σάθα, Μεσ. βιβλ. 1. 10) Ι. Τζέτζου, Ἐπιστολὴ 18η σελ. 20 (Th. Pressel, Johannis Tzetzae epistolae). Τρίστογον οἶκον ἀναφέρει καὶ ὁ Θεοφάνης ἐν τῇ χρονογραφίᾳ τοῦ 97. 32 (De Boor).

⁶ Miklosich - Müller, Acta et Diplomata 3. 52.

⁷ Λιβανίου, Φθονερός τοῦ γείτονος αὐτοῦ πλουτήσαντος ἐξαίφνης, ἑαυτὸν προσαγγέλλει 53 τόμ. 6 σ. 648 (Förster).

⁸ Χρυσόστομος P. G. 61. 522, Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ, Εἰς τὸν Βασίλειον ἐπίταφος (Migne, P. G. 36. 601) Μιχαὴλ Ψελλοῦ, Ἐγκώμιον εἰς τὴν μητέρα (Κ. Σάθα, Μεσ. βιβλ. 5 - 32), Θεοδώρου Προδρομοῦ, Τὰ κατὰ Ροδάνθην καὶ Δοσικλέα 8. 72, Α. Heisenberg, Der Epitaphios des Nikolaos Mesarites auf seinen Bruder Johannes (Sitzber. d. Bayr. Akad. Abh. 5. 46.), Νικητὰ Χωνιάτου, Χρονολιγ. 205. 17, Βησσαρίωνος, Ἐγκώμιον εἰς Τραπεζοῦντα (Σπ. Λάμπρου, Ν. Ἑλλην. 13. 165), Ἰωσήφ Βρουεννίου, Κεφάλαια ἐπτάκις ἐπτά (3. 95 ἔκδ. Βουλγάρεως). Καὶ νῦν, κατὰ τὴν δημώδη ποιήσιν, ἐξαίρετα θεωροῦνται τὰ σπίτια τρίπατα κ' αὐλὲς μαρμαρωμέναι. Ἐν Καππαδοκίᾳ ἢ κτίσις τριῶροφου οἰκίας ἐθεωρεῖτο ἔνδειξις πλούτου γινόμενη ὑπὸ κενοδόξου καὶ ὀψιπλούτου (Ι. Βαλαβάνη, Μικρασιατικὰ σ. 220).

⁹ Χρυσόστομος, P. G. 58. 522. Βίος καὶ πολιτεία Παλλαδίου (Migne, P. G. 47. 47).

¹⁰ Θεοφάνους, Χρονογραφία 172. 9.

¹¹ Ι. Τζέτζου, Χιλιάδες, χιλιάς 5, ἱστορία 17 στίχ. 618.

¹² Ἄρμενοπούλου, Ἐξάβιβλος βιβλ. 2. 4. 28.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω φαίνεται σαφῶς ὅτι δὲν ἔχουσι δίκαιον οἱ ὑποστηρίζοντες ὅτι αἱ Βυζαντιναὶ οἰκίαι δὲν εἶχον πλείονα τῶν τριῶν πατωμάτων¹, ἀφ' ἐτέρου δὲ καὶ οἱ δισχυριζόμενοι ὅτι ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπῆρχον ἐπὶ Θεοδοσίου οἰκίαι μὲ ἐπὶ καὶ ἑννέα πατώματα². Ἡ παρεξήγησις συνέβη ἐκ χωρίου τοῦ Θεμιστίου³, ἐνθα οὗτος ὁμιλεῖ περὶ ἐγειρόντος ἐπτάκλινον καὶ ἑννεάκλινον οἶκον. Τὸ χωρίον ὅμως ἀναφέρεται εἰς τὸ μέγεθος τῶν διαμερισμάτων τοῦ οἴκου καὶ οὐχὶ εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν πατωμάτων αὐτοῦ.

Καὶ ἐπειδὴ περὶ πολυωρόφων οἰκιῶν ὁ λόγος, λέγομεν ὅτι ἡ συνήθεια προῆλθεν ἴσως ἐκ Ρώμης, ἐνθα τὰ οἰκήματα τοῦ λαοῦ καὶ τῆς μέσης τάξεως εἶχον πέντε καὶ ἕξ ὀρόφους⁴, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ἐλλείψεως ἐπαρκoῦς χώρου, ἀφ' οὗ πολλαὶ πόλεις ἦσαν τότε περιτειχισμένα.

Αἱ συχνὰ ἀναφερόμεναι ἀπειρομεγέθεις καὶ λαμπραὶ οἰκίαι⁵, ὠφείλοντο μὲν καὶ εἰς τὴν ματαιοφροσύνην, ὡς εἶπον, τῶν κτιζόντων, ἴσως ὅμως εἶναι καὶ Ρωμαϊκῆς παραδόσεως συνέχεια, ἀφ' οὗ, ὡς μαρτυρεῖται⁶, Κωνσταντῖνος ὁ Μέγας ἐν Κωνσταντινουπόλει ἔκτισε διὰ τοὺς εὐγενεῖς Ρωμαίους λαμπρὰς οἰκίας «κατὰ τὴν ἐμφέρεϊαν τῶν ἐν τῇ παλαιᾷ Ρώμῃ πολυτελῶς κατεσκευασμένων οἴκων».

Ἐπειδὴ δὲ αἱ λαμπραὶ οἰκίαι ἐθεωροῦντο, καὶ πολὺ δίκαιως, ὡς κόσμημα τῆς πόλεως⁷, διὰ τοῦτο ἐφρόντιζεν ἡ πολιτεία περὶ τῆς καλῆς αὐτῶν ἐμφανίσεως, προνοοῦσα, ἵνα οἰκήματα καὶ ἐργαστήρια εἰς ὠρισμένα μέρη τῆς πόλεως καλλωπίζονται ἕξωθεν διὰ μαρμάρων «ὥστε διδόναι κάλλος μὲν τῇ πόλει, ψυχαγωγίαν δὲ τοῖς βαδίζουσι», ὡς λέγεται ἐν τῇ διατάξει τοῦ Ζήνωνος⁸, καὶ ἀπαγορεύουσα, ἵνα, ἄνευ λόγου, ἀποκομίζονται τὰ μάρμαρα αὐτῶν⁹. Οἱ διοικηταὶ μάλιστα ἐν τε τῇ πρωτεύουσῃ καὶ ταῖς ἐπαρχίαις, καθήκοντα τῶν ἀρχαίων ἀστυνόμων ἐκτελοῦντες¹⁰, ἐπεβάλλετο νὰ ὑποχρεώωσι τοὺς οἰκοδεσπότας νὰ ἐπισκευάζωσι τὰς οἰκίας των φθαρείσας, ἂν δ' αὐτοὶ ἀνέβαλλον, τότε ἀρμοδίως οἱ ἴδιοι νὰ θεραπεύωσι τὴν ἀμορφίαν τῆς πόλεως¹¹.

Τῆς ἀρχῆς ταύτης συνέπεια ἦτο ὅτι οὐδεὶς τῶν πολιτῶν ἠδύνατο νὰ

¹ E. Gerland, Das Wohnhaus der Byzantiner σ. 19, L. de Beylié, L'habitation byzantine σ. 199.

² C. Diehl - G. Marçais, Histoire du moyen âge τόμ. 3 σ. 6.

³ Θεμιστίου, Περὶ φιληκοῖας λόγ. 18ος σ. 271. 272 (ἐκδ. Dindorf).

⁴ L. de Beylié, L'habitation byzantine σ. 4.

⁵ Βλ. τὴν σχετικὴν νεαρὰν τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ παρὰ Zach. v. Lingenthal, Jus Graecor. 3. 299.

⁶ Μιχ. Ἀτταλειάτου, Ἱστορ. σ. 218 βλ. καὶ L. de Beylié, Ἐνθ' ἀν. 28.

⁷ Γρηγορίου Νύσσης, Πρὸς τοὺς πενθοῦντας (Migne, P. G. 46. 508).

⁸ Ἰδὲ τὸν Ἰουστινιάνειον κώδικα 8. 10.

⁹ Ἰουστινίου κώδ. 8. 10, Βασιλικά βιβλ. 58 τίτλ. 11β.

¹⁰ Πλάτωνος, Νόμ. 6 σ. 763c. (Hermann - Blümner, Lehrbuch³ σ. 157).

¹¹ Πανδέκται βιβλ. 1 18. 7, Βασιλικά βιβλ. 6 τίτλ. 1. 41.

φράξη ὁδὸν ἢ στοὰν χάριν ἰδίας χρήσεως, ἂν μὴ ὑπῆρχεν εἰδικὴ τοῦ βασιλέως διαταγή καταπεμφθεῖσα εἰς τὸν Ἔπαρχον ¹.

Καὶ ἐφρόντιζε μὲν ἡ πολιτεία περὶ τῆς εὐπρεπείας καὶ τῆς λαμπρᾶς ἐμφανίσεως τῶν οἰκιῶν καὶ τῶν δημοσίων οἰκοδομημάτων, ἅτινα ἐθεωροῦντο τέρψις τῶν πολιτῶν ², οὐκ ὀλίγον δ' εἰς τοῦτο συνέτεινε καὶ τῶν πολιτῶν ἡ ματαιοδοξία, οἷτινες ἀδράς κατέβαλλον δαπάνας, ἵνα οὐ μόνον λαμπρᾶς κτίσωσιν οἰκίας, ἀλλὰ καὶ μεγάλας, οἶονεὶ μικρὰς πόλεις ἐντὸς μεγαλυτέρας ³ ἢ κατ' ἄλλους ὁμοιαζούσας πρὸς μεγάλας πόλεις ⁴ καὶ μακρᾶς διαρκείας, ὥστε καὶ οἱ ἔγγονοι καὶ οἱ μετ' ἐκείνους νὰ τὰς εὗρωσιν, καὶ ὡς λέγει ὁ Χρυσόστομος, «τὴν μνήμην διηνεκῶς σφῶσθαι καὶ ἀκούειν ὅτι τοῦ δεῖνος ἡ οἰκία» ⁵. Εἶναι αὐτοί, οἷτινες, κατὰ τὸν αὐτὸν πατέρα τῆς ἐκκλησίας, ἐτέρας ἀνοίας εἶδος ἐπιδεικνύοντες «περιετίθεισαν τὰς προσηγορίας αὐτῶν οἰκοδομήμασι καὶ λουτροῖς» ⁶.

Φαίνεται ὅμως ὅτι ἡ τάσις πρὸς καλλωπισμὸν ὑπερέβαινε πολλάκις τὰ ὅρια, δι' ὃ φέγονται οἱ οἰκοδόμοι, οἷτινες τὸ ἀναγκαῖον διαφθείροντες καὶ τέχνη κακοτεχνίαν μεῖξαντες, θέατρα καὶ οὐχὶ οἰκίας κατεσκεύαζον ⁷.

Ἐπανερχόμενοι εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν πατωμάτων, λέγομεν ὅτι εἰς τὰ μονώροφα καὶ ἰσόγεια οἰκήματα, τὰ καὶ πτωχικώτερα, παρὰ τῶν ἀνθρώπων, ὑπῆρχον καὶ τῶν ζώων τὰ ἐνδαιιτήματα ⁸, εἰς δὲ τὰ διώροφα καὶ τριώροφα ἄνω μὲν κατόικουν οἱ ἔνοικοι, τὰ κάτω δ' ἐχρησιμοποιοῦν διὰ δευτερευούσας χρείας ἐκεῖ π.χ. ἐτοποιητοῦντο οἱ στάβλοι ἢ ὁ δόνομλος ⁹ ἢ τὰ διάφορα σιτηρῶν, ἀχύρου καὶ οἴνου κελλάρια ¹⁰, παρέμενε δ' ἐκεῖ καὶ τὸ δουλικὸν τοῦ οἴκου προσωπικόν ¹¹.

¹ Πρόχειρος νόμος τίτλ. 38. 44.

² Χρυσόστομος, P. G. 58. 729.

³ Ἀστερίου Ἀμασειάς, Ὁμιλία κατὰ πλεονεξίας (Migne, P. G. 40. 209) Χρυσόστομος, P. G. 58. 729, A. Majuri, Anecdota Prodromea (Academia dei Lincei 17 (1908) σελ. 535.

⁴ Σ. Παπαδημητρίου, Χριστὸς καὶ Θεόδωρος Πρόδρομοι σ. 18-19.

⁵ Χρυσόστομος P. G. 53. 275. 348, 57. 208. Κατὰ τῆς πολυτελείας τῶν οἰκιῶν, πλὴν τοῦ Χρυσόστομου, ὁμιλοῦσι καὶ ὁ Ἀλεξανδρείας Κύριλλος, ὁ Ἀμασειάς Ἀστέριος καὶ ὁ Κύρου Θεοδώρητος. L. de Beylié, "Enth" ἀν. σ. 29.

⁶ Χρυσόστομος, P. G. 55. 231.

⁷ Χρυσόστομος, P. G. 58. 501.

⁸ Ὁ Ἰωάννης Τζέτζης ἐν ἐπιστολῇ του (Th. Pessel, Johannis Tzetzae epistolae ἐπιστ. 18 σ. 20) λέγει ὅτι ἐν ἡ αὐτὸς κατόικει οἰκία κατόικει καὶ ἀνὴρ πολλὰ ἔχων παιδιά καὶ προσθέτει «συντρέφεται δὲ τοῖς παισὶ καὶ σὺδία».

⁹ Μιχαὴλ Ἀτταλειάτου, Διάταξις (Κ. Σάθα, Μεσ. βιβλ. 1. 10).

¹⁰ Ἀωνύμου, Σύνοψις θαυμάτων τοῦ ἁγίου Εὐγενίου (Α. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Fontes historiae imperii Trapezuntini 147. 13. 28). Ὁ οἶκος ἐτίθετο ἢ ἐντὸς πιθαρίων ἢ λάκκων κεκονιαμένων· Βασιλάκη βιβλ. 60 τίτλ. 3. 27.

¹¹ Χρυσόστομος P. G. 60. 319.

Ἐλέχθη ὅτι εἰς τὰς Βυζαντινὰς οἰκίας μία καὶ μόνη οἰκογένεια κατῴκει ¹. Διὰ τὰς μονωρόφους βέβαια οὕτως ἔχει τὸ πρῶγμα, διὰ τὰς πολυωρόφους ὁμως οὐχὶ πάντοτε, ἀφ' οὗ ἔχομεν μαρτυρίας τοῦ Χρυσόστομου λέγοντος ὅτι εἰς ἓν μέγα οἶκημα ἄλλοι κατῴκουν κάτωθεν καὶ ἄλλοι ἄνωθεν ² καὶ τοῦ Τζέτζου βεβαιοῦντος ὅτι εἰς τὸ ἄνω πάτωμα τριωρόφου οἰκίας ἔμενέ τις, ὅστις εἰς τὸν κατοικοῦντα εἰς τὸ δεύτερον πάτωμα ἐγένετο ἐνοχλητικὸς καὶ διότι εἶχε πολλὰ παιδιά καὶ διότι, χαλασθέντος τοῦ σωλήνος, τοῦ ἔρριπτεν ὑπὲρ τὴν θύραν του ἀκάθαρτα ὕδατα ³.

Θὰ ἐφρόντιζον δὲ μετὰ τόσης ἐπιμονῆς οἱ νόμοι νὰ μὴ παρέχουν ἐνόχλησιν αἱ ὑδρορροαὶ καὶ οἱ ἀποχετευτικοὶ σωλήνες, ἂν μὴ καὶ συνοικισμὸς τότε κατὰ πατώματα ὑπῆρχε ⁴;

ΑΙ ΚΛΙΜΑΚΕΣ

Ὅταν ἡ οἰκία εἶχεν ὑπὲρ τὴν μίαν ὄροφὴν, τότε, διὰ νὰ ἀνέλθῃ τις ἀπὸ πατώματος εἰς πάτωμα, ἐχρησιμοποίει κλίμακα, ἣτις ἐκαλεῖτο σκάλα ⁵. Ἦτο δ' αὕτη ἢ ἐσωτερικὴ, καὶ δὴ ξυλίνη, ὡς καὶ νῦν ξυλόσκαλα ⁶ καὶ οὐχὶ σπανίως περιαιρετὴ ⁷ ἢ καὶ ἐξωτερικὴ ἐκ λίθου μαρμάρου, κατασκευαζομένη καὶ τόσον ἐνίοτε πολυτελής, ὥστε πολλοὶ νὰ ἀξιῶσι νὰ θαυμάζωνται δι' αὐτήν, καλὴν οὖσαν ⁸.

Ἡ κλίμαξ ἀπὸ σκαλία ⁹ ἀποτελουμένη ἦτο κάποτε ὑψηλὴ καὶ ἐλικειδῆς ¹⁰ καὶ εἶχε πρὸ τῆς εἰσόδου τοῦ ἄνω πατώματος τετραγωνικὸν χῶρον, ἀκρόσκαλον ¹¹ καλούμενον.

¹ E. Gerland, Das Wohnhaus der Byzantiner σ. 19.

² Χρυσόστομος, P. G. 62. 40.

³ Th. Pressel, Johannis Tzetzae epistolae, ἐπιστολὴ 21. 18.

⁴ Πανδέκται 8. 2. 18, 19. 1. 37. 2, Νόμος Πρόχειρος 38. 37, Ἀρμενοπούλου, Ἑξάβιβλ. 2. 4. 36, Βασιλικά 19. 8. 14. 17. 18. Καὶ ὁ Σχολιαστὴς τοῦ Ἀριστοφάνους (Ἀχαρν. 922) εἶπε ὑδρορροή καλεῖται τὸ μέρος τῆς στεφανίδος, δι' οὗ τὸ ἀπὸ τοῦ ὄμβρου ὕδωρ συναγόμενον κατέρχεται.

⁵ Ἡ λ. σκάλα ἤδη ἐπὶ Ψευδορωδιανοῦ. Καὶ ὁ Πολυδεύκης ἐν τῷ ὀνομαστικῷ του, περὶ τῆς ναυτικῆς κλίμακος ὀμίλων (1. 93) λέγει «ἀποβάθρα καὶ διαβάθρα, ἦν σκάλαν καλοῦσι». Ἡ καὶ σήμερον κοινὴ λ. σκάλα εὑρεται συχνὰ ὡς ἐρμήνευμα τῆς λ. κλίμαξ.

⁶ Miklosich - Müller, Acta et Diplomata 3. 54 ξυλίνην σκάλαν ἀναφέρει καὶ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος ἐν τῇ ἐκθέσει τῆς βασιλείου τάξεως (126. 12, 538. 5). Βλ. περὶ τοῦ πράγματος καὶ L. de Beylié, L'habitation byzantine σ. 201.

⁷ Θεοδώρου Στουδίτου, Ἐπιστολῶν βιβλ. Β'. ἐπιστ. 34 (Migne, P. G. 99.1208).

⁸ Χρυσόστομος, P. G. 57. 51.

⁹ Ὁ Ἀγαθίας ἐν ἐπιγράμματί του εἰς οἶκον ἐν ὕψει κείμενον ἐν Βυζαντίῳ (σ. 381 Βόνν.) ὀμιλεῖ διὰ κλίμακα ταναήν.

¹⁰ Κωνσταντῖνου Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως 91. 20 καὶ ἀλλαχῶ.

¹¹ Miklosich - Müller, Acta et Diplomata 3. 55. Βλ. καὶ L. de Beylié, Ἐνθ' ἄν. σ. 201. Τὸ ἀκρόσκαλον καλεῖται νῦν κεφαλόσκαλο.

Ἐπανερχόμενοι εἰς τὴν ξυλίνην ἔσωτερικὴν σκάλαν, λέγομεν ὅτι εἰς τὸ ἄνω ἄκρον αὐτῆς ὑπῆρχε καταπακτὴ θύρα, τὴν ὁποίαν οἱ μὲν συγγραφεῖς συχνὰ μὲ τὸ ἀρχαῖον ὄνομα ὀρθοθύρην καλοῦσι ¹, τὴν ὁποίαν ὁμως οἱ Βυζαντινοὶ ἡμῶν πρόγονοι ἐκάλουν, ὡς καὶ ἡμεῖς σήμερον, καταρράκτην, ὡς καταρρασομένην κλιμάκων ἄνω ².

Η ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΟΨΙΣ ΤΩΝ ΤΟΙΧΩΝ

Ἡ κυρία ὄψις μιᾶς Βυζαντινῆς οἰκίας ἐκαλεῖτο πρόσωπον ³, ἐπ' αὐτοῦ δὲ ἠδύνατό τις νὰ ἴδῃ τὰ καλούμενα κοσμίδια ἢ συνηθέστερον κοσμήματα ⁴. Ἡ λ., μὲ τὸ κοσμῶ βεβαίως σχετιζομένη, ἐδήλου τὸ γεῖσον, καὶ δὴ τὸ κατὰ τὴν ἄνω ἄκρον τοῦ τοίχου, ἀφ' οὗ ἀρχεται ἡ στέγη ⁵. Πλὴν τούτου ὁμως ἐλέγετο καὶ τὸ τοῦ ὑπερθύρου γεῖσον, ὡς ἐκ τῶν μεσαιωνικῶν ἐπιλλίων φαίνεται ⁶, καὶ πᾶν δ' ἐν γένει γεῖσον ⁷. Ἦτο δ' ὁ κοσμήτης, ὅστις καὶ

¹ Ἀγαθίου, Ἱστορ. 176. 1.

² Ὀρθοθύρην - - - εἶη δ' ἂν αὕτη ὁποία ἡ καταρρασοῦσα κλιμάκων ἄνω καὶ δι' αὐτὸ λεγομένη κοινῶς καταρράκτης. Εὔσταθίου, Παρεκβ. 1921. 19 Πβ. τοῦ αὐτοῦ καὶ 1053. 5. Τὸν καταρράκτην συναντῶμεν καὶ εἰς τὸ μεταγενέστερον ποιῆμα περὶ γέροντος νὰ μὴν πάρῃ κορίτσι στίχ. 106 (Wagner, Carmina Graeca medii aevi σ. 109). Νῦν, ἐκτὸς τοῦ καταρράκτης, δημοδῶς μεταχειριζόμεθα καὶ τὰς λέξεις καταπακτῆ, κλιβανῆ ἢ κλαβανῆ.

³ Προκοπίου, Περί κτισμάτων 1. 1. 31. G. Spata, Diplomi Greci unediti 448. 5 Καὶ εἰς ἄλλα μέρη τῆς οἰκίας ἔχομεν νῦν ὀνομασίας ἐκ μεταφορᾶς ἐκ μελῶν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος. Οὕτως αἱ λίθιναι παραστάδες τῆς θύρας ἢ τῶν παραθύρων καλοῦνται μάουλα ἐν Ἄνδρῳ καὶ μάγλα ἐν Πόντῳ, φτέρνα ἐν Ἄνδρῳ ἢ ὑποτείνουσα τῆς τριγωνικῆς στέγης δοκός, αὐτόθι δὲ καὶ ἐν Δωρίδι καὶ Παξοῖς δόντια οἱ ἐναλλάξ ἐν ταῖς γωνίαις τῶν οἰκιῶν ἐξέχοντες λίθοι, οἵτινες δηλοῦσιν ὅτι δὲν ἐπιτρέπεται νὰ γίνῃ μεσότοιχος, ἐν ᾧ κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους δόντια ἐλέγοντο αἱ ὀδοντωταὶ ἐπάλλξεις τῶν κἀστρων (τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως στίχ. 1483). Τέλος ἐν Κυζίκῳ μορφωτὰρι καλεῖται ὁ οὐδὸς τῆς θύρας.

⁴ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως 582. 18. Hesseling - Pernot, Poèmes Prodromiques I. 79, I. Τζέτζου, Σχόλια εἰς Λυκόφρονος Ἀλεξάνδρου εἰς στίχ. 290 (122. 13). Τὰ κατὰ Λύβιστρον καὶ Ροδάμνην στίχ. 2688, Καλλιμάχος καὶ Χρυσορρόθι στίχ. 320 καὶ πολλαχοῦ ἄλλαχοῦ. Βλ. καὶ τὸ Ἑλλην. γλωσσάριον τοῦ Du Cange ἐν λ. κοσμίτης.

⁵ Τὰ γεῖσα καὶ αἱ στεφάναι, ἧτοι οἱ κοσμήται I. Τζέτζου, Σχόλια εἰς Λυκόφρονος Ἀλεξάνδρου εἰς στίχ. 290 (122. 18). Οὐχὶ ὀρθὰ περὶ τοῦ κοσμήτου λέγει ὁ Reiske εἰς τὰ σχόλια του εἰς τὴν ἐκθεσιν τῆς βασιλείου τάξεως Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου 2. 690.

⁶ Τὰ κατὰ Λύβιστρον καὶ Ροδάμνην στίχ. 2688, Ποίημα περὶ εὐτυχίας καὶ δυστυχίας στίχ. 433, Καλλιμάχος καὶ Χρυσορρόθι 320.

⁷ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις 582. 16. Καὶ νῦν ἐν Νάξῳ (γ)εισώματα λέγονται μεγάλα πέτραι περιφράττουσαι τὰ δώματα, ἄλλαχοῦ ἀκροδώματα (Ἀραβάνιον Καππαδοκίας) καὶ κροδώματα (Κυκλάδες, Κύπρος), κροδω-

στη θαῖον ἐλέγετο¹ καὶ ἐν πολλοῖς ἀντεστοίχει πρὸς τὸ μαρμαρίνον ριγλίν² εἰς τὰς κορυφὰς οἰκίας «χρώμασι καὶ λαξεύμασι προβεβλημένους τῶν τοίχων»³ ἢ ἔφερε διαφόρων φυτῶν ἐγγεγλυμμένα φύλλα⁴.

Οἱ Βυζαντινοὶ συνήθιζον, ἐφ' ὅσον οἱ ἔξωτερικοὶ τοῖχοι τῶν οἰκιῶν τῶν δὲν ἦσαν ἐκ λίθων ξεστῶν, νὰ ἐπαλείφωσι τούτους, ὡς καὶ οἱ ἀρχαῖοι, διὰ λευκῆς τιτάνου⁵, οὐχὶ δὲ σπανίως ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἔχομεν μνείαν καὶ τῶν κονιῶντων⁶. Πλὴν ὅμως τοῦ λευκοῦ χρώματος, οἱ τοῖχοι ἐπηλείφοντο καὶ διὰ κιτρίνου καὶ κυανοῦ ἢ κυανίζοντος, ἦσαν, ὡς λέγει ὁ Νικήτας Χωνιάτης, «χρώμασι πολυειδέσι διηνηθισμένοι»⁷.

Ἡ πολυχρωμία τῶν ἔξωτερικῶν τοίχων ἦτο καὶ ἀρχαία συνήθεια ἐξακολουθήσασα καὶ κατὰ τοὺς παλαιότερους αἰῶνας τῆς Βυζαντινῆς περιόδου, ἀφ' οὗ καὶ ὁ Χορίκιος κατὰ τὸν 5^{ον} αἰῶνα ἐπαινεῖ τὴν πολυχρωμίαν τῶν ὁδῶν τῆς Γάζης, ἐνετάθη ὅμως ἀπὸ τοῦ 10^{ου} μ. Χ. αἰῶνος, ἐπιδρασάσης ὡς πρὸς τοῦτο καὶ τῆς Ἀνατολῆς⁸.

Οὐ μόνον δὲ διὰ τιτάνου ἐπηλείφοντο οἱ τοῖχοι, ἀλλ' ἐκοσμοῦντο καὶ διὰ διαφόρων γεωμετρικῶν ἀπλῶν σχημάτων⁹ ἢ ψηφιδωτῶν, πλακῶν ἐκ χρυσοῦ ἢ ἄλλου μετάλλου, ἔχνη τῆς ἐπικολλήσεως τῶν ὁποίων ἔτι καὶ νῦν

ματὲς (Κρήτη) κρομόχτια, (= προμόχτια, Κύπρος), κεραμόροδο (Τένεδος), ἀκροκεράματα (Ἴμβρος, Αἴνος), παραφτέρουσο' (Λήμνος).

¹ Λέοντος Γραμματικοῦ, Ἱστορ. 325. 19, γείσον· καὶ γείσωμα τὸ προὔχον τοῦ ὑπερθύρου, ἦγουν τὸ κοινῶς στηθαῖον. Hesselting - Pernot, *Roèmes Prodromiques* I. 102.

² Hesselting - Pernot, Ἔνθ' ἄν. I. 80.

³ Σχόλια εἰς Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ εἰς τὸν πατέρα σιωπῶντα διὰ τὴν πληγὴν τῆς χαλάζης (R. Cantarella, *Basilio Minimo* II. B. Z. 26. 12. 24).

⁴ Καλλιμάχος καὶ Χρυσορρόη στίχ. 320. L. de Beylié, Ἔνθ' ἄν. 199.

⁵ Ἀχμέτ, Ὀνειροκρ. κεφ. 187 σ. 145. 17 (Drexl). Διὰ τὰς ἐν τοῖς τοίχοις ὑπολευκάνσεις καὶ παραχρίσεις ὁμιλεῖ ὁ I. Τζέτζης εἰς τὰ σχόλια του εἰς τὰ ἔργα καὶ τὰς ἡμέρας στίχ. 594. Τὸ χρίεν διὰ τιτάνου ἐλέγετο κατὰ τὴν Βυζαντινὴν ἐποχὴν ἀλείφειν, ἢ δ' ἐπίχρισις ἀλοιφή. Χρυσόστομος, P. G. 59. 373, Νικήτα Χωνιάτου, Λόγος ἐκδοθείς ἐπὶ τῷ ἀναγνωσθῆναι εἰς τὸν Λάσκαριν κύρ Θεόδωρον (Κ. Σάθα, *Μεσ. Βιβλ.* 1. 127), εἶπε δὲ καὶ ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος (764. 15) «δῆλον δὲ ὅτι καὶ τὸ τοίχους χρίεν ἀλείφειν λέγεται καὶ ἀλοιφή» καὶ πάλιν (975-45) «λέγεται δὲ ἀλείφεισθαι καὶ τοίχους κονία ἢ ἐτέρα ὕλη». Νῦν τὸ ἀλείφω ἐπὶ τῆς σημασίας ταύτης λέγεται ἐν Μακεδονίᾳ, ἐν φ' ἐν Κύπρῳ λέγουσιν ἀσπρογειάζω, γαλατσώνω ἐν Σύμῃ, κοινῶς δὲ ἀσβεστῶν. Διὰ σχετικὰ ζητήματα βλ. H. Blümner, *Technologie* 3. 100.

⁶ Χρυσόστομος, P. G. 47. 368.

⁷ Νικήτα Χωνιάτου, Χρον. Διήγ. σ. 837. Βλ. καὶ J. Krause, *Die Byzantiner des Mittelalters* σ. 30. Ἐπιθὶ καὶ L. de Beylié, Ἔνθ' ἄν. σ. 72.

⁸ Εἰς τὸ χωρίον Πυργὶ τῆς Χίου σφύζονται ἀκόμη οἰκίαι διατηροῦσαι τὴν πολυχρωμίαν τῶν ἔξωτερικῶν τοίχων.

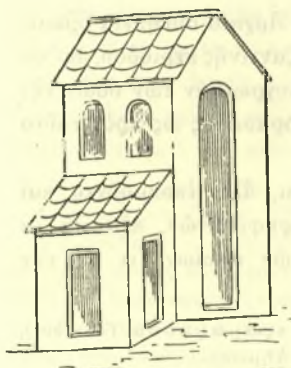
⁹ Εἰς τὴν ἔξωτερικὴν ὄψιν τῶν τοίχων τῆς οἰκίας τοῦ Μελενίκου εἰς τὸ Tekfur Serai ἔχομεν διάφορα γεωμετρικὰ σχήματα.

σφίζονται¹. Πρὸς τούτοις ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν Παλαιολόγων, κατὰ Περσικὴν μίμησιν, εἰς τε τὰς ἰδιωτικὰς οἰκίας καὶ τοὺς ναοὺς ἔχομεν, πρὸς στολισμόν, καὶ πινακίων ἐπικόλλησιν ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων, ὧν τινα πολλαχοῦ καὶ κατὰ χώραν ἐν τοῖς ναοῖς σφίζονται².

ΤΑ ΣΧΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΣΤΕΓΗΣ ΚΑΙ Ο ΤΡΟΠΟΣ ΤΗΣ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ ΑΥΤΗΣ

Ἡ στέγη τῆς Βυζαντινῆς οἰκίας, οὕτω δημωδῶς τότε καλουμένη, ἀλλὰ καὶ στέγος καὶ ὄροφος ὑπὸ τῶν συγγραφέων, ἀναλόγως τῆς περιοχῆς καὶ τῶν τοπικῶν ἀναγκῶν καὶ κλιματολογικῶν ὄρων, ἦτο ἐπικλινῆς ἢ καὶ ἐπίπεδος³. Ἡ ἐπικλινῆς πάλιν στέγη ἦτο ἢ μονοκλινῆς, μονόρρουτος καλουμένη⁴ ἢ ἀμφικλινῆς. ὁπότε δίρρουτος ἐλέγετο καὶ τὰ τοιαῦτα οἰκήματα διρρυστάσκεπα⁵. ἀλλὰ καὶ τρίρρουτος ὑπῆρχε στέγη, περὶ ἧς εἶπε τὰ δέοντα ὁ Ἐμμανουὴλ Πεζόπουλος⁶. (Βλ. εἰκ. 3).

Κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους αἱ ἐπικλινεῖς ἐπιφάνειαι ἐκαλοῦντο καταχύματα⁷, ἐντεῦθεν τότε καὶ κατάχυτα ἐκαλοῦντο αἱ ἐπικλινεῖς στέγαι, μάλιστα εἰς τὰ μονόρρουτα οἰκήματα⁸, ὅρος ὅστις καὶ μέχρι σήμερον ἐσώθη μὲ ποιάν τινα ἐνίοτε σημασίας τροποποιήσιν, ἀφ' οὗ ἐν Ἡπειρῶ νῦν κατάχυτη ἢ κατάχυτο λέγεται ἢ λίαν ἐπικλινῆς στέγη, κατάχυμα ἐν Χίῳ ἢ κεκλιμένη

Εἰκ. 3. Σχῆμα μονορρύτου καὶ διρρύτου στέγης.
Ἐκ χειρογρ. ΙΑ' αἰῶνος.
(L. de Beylié, L'habitation byzantine σ. 81).

¹ L. de Beylié, L'habitation byzantine σ. 199.

² L. de Beylié, Ἐνθ' ἄν. 177-179.

³ Διάφορα σχήματα στεγῶν ἀπὸ τοῦ ΙΑ'-ΙΔ' αἰῶνος βλ. παρὰ L. de Beylié Ἐνθ' ἄν. 80-81.

⁴ L. Petit - B. Korablev, Actes de l'Athos, Actes de Chilandar (παράρτ. ΙΖ' τόμ. Βυζαντ. Χρονικ. σ. 179). Ἡ μονόρρουτη στέγη λέγεται ἐν Ἰκαρία νῦν μονόρρουκτη, Ἀγγελικῆς Χατζημιχάλη, Ἑλληνικὴ λαϊκὴ τέχνη σ. 182.

⁵ Miklosich - Müller, Acta et Diplomata 3. 20. 52. Ἀλεξάνδρου Βατοπεδιδιοῦ, Ἐκ τοῦ ἀργείου τῆς ἱερᾶς καὶ σεβασμίας μεγίστης μονῆς τοῦ Βατοπεδίου (Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς 6. 282). Ἡ δίρρουτος στέγη λέγεται πάλιν δίρρουκτη ἐν Ἰκαρία, Ἀγγελικῆς Χατζημιχάλη, Ἐνθ' ἄν. σ. 185.

⁶ Ἐμμ. Πεζοπούλου, Ἀνάλεκτα φιλολογικὰ ἐν Ἀθηνᾶς τόμ. 23 σελ. 137. 138.

⁷ Εἰς τὰ καταχύματα τοῦ ὄρους ἔχειν τὰς κατοικίας ὠρίασμεν Ph. Meyer, Die Haupturkunden f. die Geschichte d. Athosklöster σ. 168.

⁸ Miklosich - Müller, Acta et Diplomata 3. 20. 54. Ἐν Ἰκαρία τὸ μὲ μονόρρουτον στέγην οἶκμα λέγεται χυτό· Ἀγγελικῆς Χατζημιχάλη, Ἑλληνικὴ λαϊκὴ τέχνη σ. 176-182. Ἐν Χιακῶ ἐγγράφῳ τοῦ προπαρελθόντος αἰῶνος ἀναγινώσκομεν. «δίδει τῆς τὸ σπήτι ἀνών καὶ κατών μὲ τὸ κατάσουμα τσαὶ μὲ τρία παλληκάρια (=πασσάλους) ἀπὸ κάτω ἀπὸ τὸ κατάσουμα».

πλευρὰ τῆς στέγης ἀπὸ τοῦ μεσοδοκίου εἰς τοὺς τοίχους, καταχύματα δὲ πάλιν ἐν Ἡπείρῳ μὲν αἱ σανίδες, ἐφ' ὧν στηρίζονται αἱ κέραμοι τῆς ἐπικλινούσας στέγης, ἐν Ἰκάρῳ αἱ δοκοὶ αἱ τὴν ἐπικλινῆ στέγην ὑποβαστάζουσαι καὶ ἐν Κιμῳλῳ οἱ λεπτοὶ καλαμοειδεῖς κλάδοι οἱ παρεμβαλλόμενοι μεταξὺ τῶν δοκαρίων. Ὅτι δ' αἱ ἐπικλινεῖς αὗται στέγαι ἦσαν κεραμωταί, πολλαχῶς μαρτυροῦσιν οἱ συγγραφεῖς¹. Ἴνα μὴ δὲ τὸ ὕδωρ τῆς βροχῆς διὰ τῶν κεράμων εἰσρέῃ, ἔθετον μόλυβδον μεταξὺ αὐτῶν, σκεπάζοντες οὐχὶ σπανίως καὶ διὰ μεγάλης μολυβδίνης πλακὸς τὴν ἐπιφάνειαν, ὡς καὶ σήμερον ἀκόμη παρατηροῦμεν εἰς τοὺς τρούλλους πολλῶν ναῶν². Ἐννοεῖται δ' ὅτι, ἵνα ἀποτελεσθῶσιν ἀμφικλινεῖς στέγαι, ἦτο ἀνάγκη ἐπὶ μιᾶς κεντρικῆς δοκοῦ, ἣτις ἐλέγετο μεσοδόκον³ ἢ ὑπότονον⁴ προσκλίνουσαι νὰ συναφθῶσι δύο ἀντιμέτωποι μικρότεροι δοκοὶ τὸ σχῆμα \wedge ἀποτελοῦσαι, αἵτινες νῦν μὲν ψαλίδια καλοῦνται, ψαλιδώματα δ' ἐν τοῖς μεσαιωνικοῖς γλωσσασαρίοις⁵, ἴσως δὲ καὶ καπριόλια, ἀφ' οὗ καὶ νῦν καπρούλια (carpeoli) καλοῦνται ἐν Χαλκιδικῇ, ἀλλὰ καὶ μὲ τὸν ὠραῖον δημῶδη ὄρον προσφιλοῦντες, οἰοῦντι δύο προσκλίνοντα καὶ ἄλληλα φιλοῦντα πρόσωπα⁶.

¹ Χρυσόστομος, Ρ. Γ. 49.124, 61.73, Μαλάλα, Χρονογρ. 372.6, Λέοντος Γραμματικοῦ, Χρονογρ. 237.21, Νικ. Χωνιάτου, Χρον. διήγ. 696.17, Εὐσταθίου, Παρεκβ. 459.44, Miklosich-Müller, Acta et Diplomata ὁ. 36. Καὶ νῦν ἐν Χίφ κεραμωτὸν καὶ ἐν Βιάννῳ Κρήτης κεραμιδωτὸν λέγεται τὸ διὰ κεράμων ἐστεγασμένον οἶκημα. Ἐν Ἰκαρίῳ ἡ στέγη λέγεται κεράμασι, πιθανῶς κεράμωσι, Ἀγγελικῆς Χατζημιχάλη, Ἐνθ' ἀν. σ. 184. Ἐλέγετο δὲ κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ἡ κάλυψις διὰ κεράμων μιᾶς στέγης, ὡς καὶ νῦν ἐν Παξοῖς, κεράμωμα (L. Petit, Typicon du monastère de la Kosmosotira (Izwestia 13. 55. 59) καὶ τὸ ρῆμα κεράμωω ὡς καὶ νῦν ἐν Θεσσαλίᾳ (Ἀχ. Τζαρτζάνου, Γραμματικὴ σ. 75) τὸ δὲ ἀφαίρω τὰς κεράμους ξεκεράμωω (Hesseling-Pernot, Poèmes Prodromiques I. 85).

² Πανδέκται βιβλ. 50. 16. 242. 2, Βασιλικά βιβλ. 2 τίτλ. 2 233, Εὐσεβίου Παμφίλου, Εἰς τὸν βίον τοῦ μακαρίου Κωνσταντίνου (Migne, Ρ. Γ. 20. 1096.) Βίος τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Μαρκιανοῦ (Α. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς σταχυολογίας 4. 266. 24).

³ Πολυδεύκους, Ἑρμηνεύματα καὶ καθημερινὴ ὁμιλία (σ. 125 Boucherie). Τὸ μεσοδόκον νῦν λέγεται μεσοδόκιν.

⁴ Τὸ μέσον τῆς στέγης ξύλον, ὃ καλοῦμεν ὑπότονον· τὸ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ζωναρᾶ λεξικὸν ἐν λ. μέλαθρον. Τὸ ὑπότονον λέγεται νῦν ἐν Ἡπείρῳ πότανος, καβαλλάρις ἐν Αἰτωλίᾳ, κορφεᾶς πολλαχοῦ καὶ ἐν Χαλκιδικῇ κουρφάρ'.

⁵ Πολυδεύκους, Ἑρμηνεύματα (σ. 125 Boucherie).

⁶ Τοὺς προσφιλοῦντας τοῦτους δύναται τις νὰ διίδη εἰς τὰ τῆς Μεγαρικῆς οἰκίας προσφίλια, ἅτινα εἶναι πλέγματα ἐκ κλαδίων ἢ βεργῶν τιθέμενα ἐπὶ τῶν δοκῶν τῆς στέγης, ἐφ' ὧν τίθεται πηλὸς μετ' ἀχύρων καὶ ὑπεράνω χῶμα ἢ πλάκες ὡς καὶ εἰς τὰ τῶν Σφακιανῶν προσφίλια, ἅτινα εἶναι δύο πλάκες ἐν σχήματι Λ τὸ στόμιον τοῦ φούρνου ἀποτελοῦσαι. Πρὸς κατανόησιν τοῦ προσφιλεῖν ἐπὶ τῆς σημασίας τοῦ συνδέειν, συναρμόζειν, παράβαλε τὰ ἐπὶ τῆς προσαρμογῆς δύο ἐπιφανειῶν ξύλου ἢ ὑφάσματος

Οἱ ἀρχαῖοι ἐν τούτοις καὶ μεσαιωνικοὶ Ἕλληνες εἰς τὸ σχῆμα τῶν προσφιλοῦντων διέβλεπον τὴν εἰκόνα δύο μαχητῶν ἢ μᾶλλον παλαιστῶν, ὡς ἐκ τῶν ἐπομένων χωρίων τοῦ Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου φαίνεται. « Ἀμείβοντες δὲ λέγονται ξύλα ὑπανέχοντα τὴν στέγην, ἄπερ σύνδουο ἕξ ἀποστάσεως τῆς κάτω ἄνω συναγόμενα ἀντρείδουσιν ἀλλήλα, οἷς δεξιῶς εἰκάξει ἐνταῦθα ὁ ποιητῆς τοὺς ἥρωας, ἀλλήλους ἐν τῷ παλαίῳ ἀντικειμένους » (1326. 17) « τὴν εὐώνυμον χεῖρα ἑκάτερος ὑπὸ τὴν πλευρὰν ἔβαλε τοῦ ἀγωνιστοῦ, τῇ δὲ δεξιᾷ χειρὶ ἑκάτεροι τοῦ λαιοῦ ἀγκῶνος τοῦ ἐναντίου ἐλαμβάνοντο, τοῖς δὲ μετώποις ἀντηρείδοντο. Καὶ εἶχον ὁμοιότητα πρὸς τοὺς ρηθέντας ἀμείβοντας, οὗς ἡ τεχνικὴ χυδαία γλῶσσα προσφιλοῦντάς φησιν 1326. 63).

Ὅτι τὴν εἰκόνα ταύτην εἶχον καὶ οἱ μεσαιωνικοὶ Ἕλληνες ὑπ' ὄψιν ἰσχυρῶς συνάγω ἐκ τοῦ ὅτι καὶ νῦν ἐν Χαλκιδικῇ, Λεπενοῦ, Σουδανοῖς Καλαβρύτων Αἰτωλῖα καὶ Βελβενδῷ Μακεδονίας μαχεάδες, ἤτοι μαχηαί, λέγονται οἱ ἀμείβοντες, ἐν Αἰτωλῖα δὲ Κύμη καὶ Κονίστραις τῆς Εὐβοίας αἱ γωνιαῖαι δοκοὶ τῆς στέγης αἱ πρὸς τὸν κορφίαν προσκλίνουσαι καὶ αὐτὸν ὑποβαστάζουσαι. Τὴν τελευταίαν ταύτην σημασίαν ἀπέδιδον καὶ οἱ μεσαιωνικοὶ, ἄν τις κρίνῃ ἐκ τοῦ σχολιαστοῦ τοῦ Ὅμηρου (Ἰλ. Ψ. 712) γράφοντος: « ἀμείβοντες δὲ δοκοὶ μεγάλαι προσπίπτουσαι, ὥστε βαστάζειν τὴν ὀροφήν »².

Καὶ τρουλλωτὰς στέγας ἔχομεν κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους, ἔνεκα δὲ τοῦ λόγου τούτου φαίνεται ὅτι ἐκλήθη τρουῦλλος ἢ ἔπαυλις τοῦ Ἰωάννου Συγκέλλου τοῦ ζῶντος ἐπὶ τοῦ εἰκονοκλάστου αὐτοκράτορος Θεοφίλου³.

Ὅριζοντίως πρὸς τὰ ψαλίδια τῆς στέγης καί, ἵνα ταῦτα συγκρατήσωσιν, ἐκάρφωνον κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους πλάγια δοκάρια, ἅτινα ἐκαλοῦντο διατόνια⁴ ἢ πατερά⁵, ἐπ' αὐτῶν δ' ἐκάρφωνον σανίδας, πέταυρα

νῦν χρησιμοποιούμενα ρήματα φιλιάζω (Κρήτη, Βογατικὸν Μακεδονίας, Κοραῆ, Ἄτακτα 4. 648) φιλιάρω (Οἰνὴ Πόντου), φιλω (Οἰνὴ Πόντου) σοφιλιάζω = συμφιλιάζω (Γ. Χατζιδάκις ἐν Ἀθηναῖς τόμ. 8. 362) καὶ σφιλιάζω (Ἠπειρος, Κύμη), σοφελιάζω (Κύθηρα, Νάξος, Κρήτη, Αἴνος). Τῶν ἀνωτέρω ρημάτων συνώνυμα εἶναι τὰ μονοιάζω (Ἠπειρος, Καταφύγιον καὶ Βογατικὸν Μακεδονίας) συνταριάζω (Αἴγιον) ἀδερωφώνω (Αἰτωλῖα) καὶ (ἀ)πομιλιζῶ (Πόντος) Βλ. Ι. Βογιατζίδου, Σύμμικτα λεξικογραφικά Λεξ. Ἀρχ. 3. 119. Ἐν ἀγίᾳ Βαρβάρα Καλαβρύτων φιλεῖ τὸ ξύλο σημαίνει προσαρμύζεται.

¹ Καὶ οἱ Γάλλοι τοὺς μαχεάδες καλοῦσι battants.

² Οἱ μαχεάδες καλοῦνται ὑπὸ τῶν Ποντίων μὲ τὸν Λατινικὸν ὄρον πόντιλα.

³ Συμπεῶν Μαγίστρου, Ἱστορία τοῦ Θεοφίλου 13.

⁴ Ἀρμενοπούλου, Ἐξάβιβλος 2. 4. 39. Νῦν ἐν Ἰμβρῷ διατόγκι = διατόνι λέγεται ἡ δοκὸς καθόλου, διατόνι δ' ἐν Γαλιναδῷ Νάξου τὸ μεταξὺ δύο δοκῶν καλῆμιον τὸ ἐνάων τὰ κατ' ἀντίθετον διεύθυνσιν τοποθετούμενα καλάμια τῆς καταρωτῆς.

⁵ Ἐν τῷ λεξικῷ τοῦ Κυρίλλου· δοκός· τὸ πατερόν· καὶ ἐν Γλωσσαρίῳ· δοκός· τὸ τὴν στέγην ἀνέχον ξύλον ἢ πατερόν (Γλωσσαρ. Du Cange ἐν λ.).

καλουμένης ¹, οὕτω δ' ἀπετελεῖτο ἡ σανιδωτὴ στέγη ² ἢ τὸ πεταυρόστυγον οἰκοδόμημα ³. Ἡ διὰ σανίδων δὲ συμπλήρωσις τοῦ σκελετοῦ τῆς ὀροφῆς ἐκαλεῖτο καὶ ὑποχάρτωσις ⁴, ἐκ τῶν χαρτίων βεβαίως, ὧν ἀρχικῶς ἐγένετο χρῆσις ἀντὶ σανίδων, νῦν δὲ ἐν Πόντῳ χάρτῳμαν ⁵.

Ὁ Χρυσόστομος ἐν τινὶ ὁμιλίᾳ τοῦ ὁμιλεῖ περὶ πλεονέκτου, οὕτινος «πολλῶ καταλάμπονται χρυσίῳ καὶ τὰ δέρματα καὶ τὰ ξύλα τὰ τὴν στέγην ἐκείνην ὑφαίνοντα» ⁶. Ἐντεῦθεν συμπεραίνομεν ὅτι ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ ἱεράρχου, ἀντὶ πεταύρων, καὶ δέρματα ἐχρησιμοποιοῦντο. Τὸν τρόπον τοῦτον ἐπιβεβαίωσι καὶ ἡ τῶν ἀρχαίων χρῆσις (πβ. δοροῦν, δόρωσις) καὶ τὸ ἐν τῷ Μ. Ἐτυμολογικῷ φερόμενον δορά· δέρμα, Κρήτες δὲ καὶ τὴν δοκόν, πρὸς δὲ καὶ τὰ νῦν ἐν Κρήτῃ, Ρόδῳ καὶ Καλύμνῳ συμβαίνοντα, ἔνθα σφῆζονται τὰ δορώνω, δόρωμα, δόρος, ρο(δ)ώνω, ρόδωμα καὶ ρόδος λεγόμενα καὶ σημαίνοντα ἐπιθέτω ἐπὶ δοκῶν καλάμους ἢ φυλλάδας καὶ ἐπὶ τούτων στρῶμα πηλοῦ, πάχους 2-3 δακτύλων (Κρήτῃ) καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἀργιλιῶδες χῶμα, ἵνα γίνῃ τὸ δῶμα τῶν ἀγροτικῶν οἰκιῶν ⁷. Τέλος τὴν χρῆσιν δέρματος εἰς παλαιότεραν ἐποχὴν, ἀντὶ σανίδων, εἰς κάλυψιν τῶν στεγῶν, ὑποστηρίζει καὶ τὸ ὅτι νῦν ἔτι ἐν Ἀθήναις καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος τὸ διὰ σανίδων καλύπτειν τὴν στέγην λέγεται πετσώνω καὶ ἡ ἐργασία πέτσωμα.

Ὁ Θεσσαλονίκης Εὐσταθίος, περὶ δοκοῦ ὁμιλῶν, εἶπε (1125. 57) «γίνεται δὲ δοκὸς παρὰ τὸ δέκεσθαι Ἴωνικόν, ἢ δεχομένη δῆλα δὴ τὰ ἐπικείμενα, εἴτε κέραμοι ἐκεῖνά εἰσιν, εἴτε λειμωνόθεν ὄροφοι, κατὰ τὸν ποιητὴν εἴτε καὶ γῆ, ὡς ἐπὶ δωματίων γίνεται» καὶ πάλιν ὁ αὐτὸς (1547. 32) «δοκὸς ἐπὶ στέγει τεθεῖσα γῆν ἐπαμᾶται, ὃ ἔστι συνάγει. Τοιαῦτα γὰρ τὰ λεγόμενα δώματα, ὡς καὶ νῦν φαίνεται».

Ἀναβάλλοντες νὰ ὁμιλήσωμεν μικρὸν κατωτέρω περὶ τῶν λειμωνόθεν ὀρόφων, λέγομεν περὶ δωματίων τὰ ἐξῆς· τὸ δῶμα, ὅπερ καὶ οἱ Αἰσώπειοι μῦθοι ἀναφέρουσι ⁸ καὶ ἐν τῷ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγελίῳ κεῖται ⁹, ἐπ' ἴσης

¹ Πέταυρα· καὶ τὰ σανίδια ἐν οἷς στεγάζομεν τὰ ὀσπίτια. Λεξικ. Ζωναρᾶ ἐν λ. πέταυρον.

² Πανδέκται 8. 2. 20. 4.

³ Ἰωακείμ Ἰβηρίτου, Ἀγιορειτικά ἀνάλεκτα. (Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς 2. 26. 27).

⁴ Χρυσόστομος, P. G. 62. 752. Ὁ Πολυχρόνιος ὁμοίως εἰς τὸ ἔσμα ἀσμάτων (σ. 88) ὡς ἐξῆς χαρακτηρίζει τὸν ὑποχάρτην «εὐρυθμός τις καὶ διγλυφός (ἰσ. διάγλυφος) πῆξις τὸ τῆς ὀροφῆς κάλλος διαποικίλουσα, ὃ λέγεται ὑποχάρτης» Λεξικ. Du Cange ἐν λ. ὑποχάρτης.

⁵ Χαρτώματα λέγονται ἐν Πόντῳ σανίδες λεπταὶ μήκους ἑνὸς καὶ ἡμίσεος μέτρου καὶ πλάτους 15·20 ἑκατοστῶν, ἐφ' ὧν ἐπιθέτουσι τὰ κεραμίδια.

⁶ Χρυσόστομος, P. G. 60. 492.

⁷ Στ. Ξανθοῦδίδου, Γλωσσικαὶ ἐκλογαὶ ἐν Ἀθηναῖς τόμ. 28 (σ. 130 ἐξ. τοῦ Λεξ. Ἀρχ.)

⁸ Αἰσώπ. μῦθοι ἀρ. 139, Ματθαῖος 10.27.

⁹ Ch. Michel, Evangiles apocryphes I, σ. 174.

δὲ καὶ ἐν τῷ ἀποκρύφῳ Εὐαγγελίῳ τοῦ Θωμᾶ καὶ τῷ βίῳ τοῦ ἁγίου Πορφυρίου¹, ἦτο στέγη ἐπίπεδος, ἐφ' ἧς ἐπετίθετο χῶμα, ὡς καὶ ἐκ τοῦ ἀνωτέρω χωρίου φαίνεται καὶ ἐκ τοῦ ἐξῆς τοῦ Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου (1669.19) «... πίπτει ὁ Ἑλπίνωρ διὰ τὰ δώματα μὴ κεραμωτὰ εἶναι ἀλλ' ὅποια καὶ νῦν ὡς εἰκὸς μυριαχοῦ, ὧν ταῖς δοκοῖς γῆ ἐπαμάται ὡς ἐντεῦθεν τὴν στέγην χρησιμον εἶναι καὶ πρὸς τὸ ἐγκοιμᾶσθαι». Ὅτι δὲ τῶν δωματίων καὶ τῶν δωματοτερῶν οἰκιδῶν² ἢ χρησις κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους θὰ ἦτο συνθηεσιάτη, φαίνεται καὶ ἐκ τῆς σημερινῆς χρήσεως. Σήμερον δῆλα δὴ αἱ ἐπίπεδοι στέγαι, ἐφ' ὧν ἔχει χυθῆ χῶμα ἀδιάβροχον καὶ διὰ κυλίνδρου ἰσοπεδωθῆ καλοῦνται δώματα, ὅσον ἠδυνήθην νὰ ἐξακριβώσω, ἐν Ἀμοργῷ, Ἄνδρῳ, Ἀντικυθύροις, Κρήτῃ, Κύπρῳ, Λέσβῳ, Τήνῳ, Κύθνῳ, Κῷ, Νάξῳ, Πάρῳ, Ρόδῳ, Σίφνῳ, Σύρῳ, Χίῳ, Μαραθοκάμπῳ Σάμου καὶ Καππαδοκίᾳ καὶ Πόντῳ, χῶματα δ' αἱ αὐταὶ ἐν Κύθνῳ καὶ τισι χωρίοις τῆς Ρόδου καὶ χωματοερά ἐν Λέσβῳ.

Πῶς ἐγίνοντο τότε τὰ δώματα δὲν μᾶς περιγράφεται λεπτομερῶς· ἀπλῶς λέγει ὁ Εὐσταθίος ὅτι ἐπὶ δοκῶν ἐτίθεντο λειμωνόθεν ὄροφοι καὶ ἐπ' αὐτῶν χῶμα. Ὁ τρόπος ὅμως τῆς κατασκευῆς ἐνὸς δώματος θὰ ἦτο ἀσφαλῶς συνθετώτερος καὶ προσόμοιος πρὸς τὸν σημερινόν. Σήμερον δῆλα δὴ, ἵνα κατασκευασθῆ ἐν δῶμα ὑπὲρ τὰ ἐπὶ τῶν δοκῶν τοποθετούμενα καλάμια³ τίθενται φυλλάδες, θιαλλίσματα ἐν Ἀντικυθῆροις, ἢ φρύγανα καὶ στρῶμα κόπρου ἢ πηλοῦ καὶ ἀχύρων ἢ φυκῶν καὶ ὑπὲρ αὐτὸ χῶμα ἀδιάβροχον ἢ ἄργιλλος ὑδατοστεγῆς, κατὰ τόπους ἀκρίδα ἢ λεπίδα (Κρήτη) πατελλιά ἢ δόρος (Κάλυμνος) κῶνος (Κύπρος) ἢ καὶ λιπαρὸ (Μύκονος) καλούμενον⁴.

Δὲν πρέπει δὲ νὰ παραλίπω ἐνταῦθα, ὅτι, ὅπως καὶ σήμερον, οὕτω καὶ κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους δώματα ἔλεγον καὶ τὰς μὴ ἐπιπέδους, ἀλλὰ κεραμωτὰς στέγας. Τοῦτο τοῦλάχιστον ἐξάγεται ἐκ τοῦ ὄνειροκριτικοῦ τοῦ Ἀχμέτ (κεφ. 191 σελ. 147. 26) ἐνθα γίνεται λόγος περὶ ὕδατος καταρρέοντος «ἐκ τῶν κεράμων τοῦ δώματος».

Η ΟΡΟΦΗ

Ἐπὶ τὴν ἐσωτερικὴν νῦν ὄψιν τῆς στέγης ἐρχόμενοι λέγομεν τὰ ἐξῆς. Εἰς τὰς οὐχὶ πλουσίας οἰκίας ἀπὸ τοῖχου εἰς τοῖχον ἐτοποθέτουσιν δοκάρια

¹ Μάρκου Διακόνου, Βίος τοῦ ἁγίου Πορφυρίου 96 (σ. 4.6 ἐκδ. Grégoire-Kugener).

² Οὕτω καλοῦνται αὐταὶ ἐν τῇ δημόδει διατυπώσει τῆς χρονικῆς διηγήσεως Νικήτα τοῦ Χωνιάτου. Ἐν Χίῳ νῦν δωματίζω σημαίνει κατασκευάζω στέγην μὲ δῶμα.

³ Ἄντι καλαμίων ἐνιαχοῦ τίθενται πλάκες, στεγάδια ἐν Τήνῳ καλούμεναι.

⁴ Πῶς ἐγίνετο κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ τὸ δῶμα περιέγραψεν ὁ Abbé della Rocca ἐν τῷ *Traité sur les abeilles* 1.201. 202.

ἐκ συνήθους ξύλου κατασκευαζόμενα ¹, ἐφ' ὧν ἐτίθεντο συνδεδεμένοι κάλαμοι. Τὴν χρῆσιν τῶν καλάμων ἐπὶ τῶν ὄροφῶν μαρτυρεῖ μὲν καὶ ὁ Ἡσύχιος γράφων· «ὄροφος· κάλαμος ᾧ στεγάζουσιν ἤδη δὲ καὶ ἡ ὄροφή· ἐν πολλοῖς δὲ χωρίοις διὰ τοὺς χρόνους του καὶ ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος, τονίζων ὅτι ἡ χρῆσις αὐτῶν ἦτο παλαιοτάτη· «Δοκός· ἡ δεχομένη δηλαδὴ τὰ ἐπικείμενα εἴτε κέραμοι ἐκεῖνά εἰσιν, εἴτε λειμωνόθεν ὄροφοι, κατὰ τὸν ποιητὴν» (1125. 57) «ὄροφος· δόναξ ποτάμιος ἐπιτήδειος εἰς τὸ ἐρέφειν» (36. 4) «ὄροφος· λεπτός δὲ ἔστι δόναξ, ἦτοι καλαμίσκος, δι' οὗ τὰ δώματα ἐρέφονται» (333. 13) «ὄροφος δὲ καλαμίσκου εἶδος ὑδροχαροῦς ἐπιτηδεῖου εἰς ὄροφὴν, ὅς ἐν λειμῶνι πεπανθεὶς δασεῖαν ἐπανθούσαν ἔχει τὴν λάχνην, ὅτε ἔστι καὶ ἀγαθὸς ἐρέφειν ἀπ' αὐτοῦ δέ, διὰ τὴν παλαιοτάτην χρῆσιν, ἀπλῶς αἱ τῶν οἰκιῶν στέγαι ὄροφοι» (1358. 51).

Πλὴν τοῦ Εὐσταθίου, καὶ ἕτερος σύγχρονός του, ὁ Πεδιαιδίτης, περιγράφων τὴν θλιβεράν κατάστασιν τῆς Κερκύρας ἐπὶ τῶν χρόνων του, ὁμιλεῖ διὰ τὰ καλυβοπρεπῆ αὐτῆς κελλύδρια, τῶν ὁποίων ὁ ὄροφος ἀπετελεῖτο ἀπὸ καλάμους κατὰ δυάδας ἐξευγμένους, βοτάναις συνδεδεμένους, οἱ τὰς κεράμους ὀχοῦσι»², καὶ τὰ ἔγγραφα δὲ καλαμοστέγων ὀσπιτίων μνημονεύοντα ³, βραδύτερον δὲ καὶ οἱ σχολιασταὶ ἐπανειλημμένως περὶ τοῦ πράγματος ὁμιλοῦσιν· «ὄροφος γὰρ εἶδος καλάμου πρὸς ὄροφὴν ἐπιτηδεῖου» ⁴ «ὄροφος καὶ ὄροφή· ἔστι δὲ κάλαμος, ᾧ στεγάζουσιν» ⁵ ἐμμέσως δὲ ἐπιβεβαιοῖ τὴν συχὴν χρῆσιν τῶν καλάμων κατὰ τὸν ΙΑ' αἰῶνα καὶ ὁ Κεκαυμένος, ὅταν συμβουλεύῃ τὸν θέλοντα νὰ ἔχη πόρον ζωῆς τὰ ἐξῆς· «φύτευσον δένδρα παντοῖα καὶ καλαμῶνας, δι' ὧν ἔσται σοι εἴσοδος μὴ ἔχουσα κατ' ἔτος κόπον» ⁶. Ἄλλ' ἀψευδῆς ἀπόδειξις τῆς λίαν διαδεδομένης χρήσεως τῶν καλάμων κατὰ τοὺς μεσαιωνικούς χρόνους εἶναι τὰ νῦν συμβαίνοντα. Καὶ νῦν δῆλα δὴ πολλαχοῦ μεταχειρίζονται τὰ ποταμήσια καλάμια ὡς μακρὰ, ἰσχυρὰ καὶ χονδρὰ, πρὸς ὄροφους, συνδέοντες αὐτὰ πρὸς ἄλληλα καὶ ἀποτελοῦντες οὕτω τὴν ἐν Μυκόνῳ καὶ ἀλλαχοῦ καλαμωτὴν λεγομένην.

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῶν ὄροφῶν τῶν πτωχικωτέρων οἰκιῶν· οἱ συγγραφεῖς ἐν τούτοις ὁμιλοῦσι καὶ περὶ ὄροφῶν «εἴτε λίθοις εἴτε ξύλοις ἐσκευασμένων» ⁷. Ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ πρόκειται περὶ «λιθοστέγων ἢ ξυλο-

¹ Εἰς τῶν πλουσίων τὰς οἰκίας αἱ δοκοὶ ἦσαν ἐκ ξύλου κέδρου. Ὁ Χρυσόστομος, P. G. 55. 123) ὁμιλεῖ διὰ «δένδρα τὰ πρὸς ὄροφους ἐπιτήδεια καὶ οἰκοδομήν».

² Πεδιαιδίτου, Ἐπιστολὴ πρὸς Στιλβὴν (Σπ. Λάμπρου, Κερκυραϊκὰ ἀνέκδοτα σ. 49).

³ L. Petit, Actes de l'Athos (Actes de Xenophon) παράρτ. τοῦ 10^{ου} τόμ. τῶν Βυζαντ. Χρονικῶν σ. 41.

⁴ Σχόλια εἰς Ἰλιάδ. Ω 451.

⁵ Σχόλια εἰς Ἀριστοφάνους Νεφέλας 173.

⁶ Κεκαυμένου, Στρατηγηκόν σ. 36 (ἐκδ. Wassiliewsky - Jernstedt).

⁷ Ἀγαθίου, Ἰστορ. 284.1.

στέγων ευορόφων θαλάμων, ὡς λέγουσιν οἱ συγγραφεῖς, ¹ εἰς τὰς ὀροφὰς τῶν ὀποιῶν ὑπῆρχον ἐκ κέδρου καὶ ἄλλων πολυτίμων ξύλων φατνώματα ², πρὸς δὲ καὶ μαρμάρια τοιαῦτα, τὰ ὅποια, ἂν κρίνωμεν ἐκ τῶν ὀροφῶν τῶν ἀνακτορικῶν διαμερισμάτων, πάντως θὰ ἔφερον διαφόρους γλυφὰς καὶ κοσμήματα ³. Μὴ λησιμονῶμεν δ' ὅτι, ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη, ὑποχάρτης ἐκαλεῖτο «εὐρυθμός τις καὶ διάγλυφος πῆξις τὸ τῆς ὀροφῆς κάλλος διαποικίλλουσα» ⁴ καὶ ὅτι ὁ Χρυσόστομος ὁμιλεῖ περὶ οἴκου ἔχοντος «οὐκ ἀπὸ λίθων τὸν ὀροφον, ἀλλ' ἐξ ἑτέρας ὕλης τιμιωτέρας» ⁵. Ὅτι τέλος τὰ φατνώματα τῶν οἰκιῶν τῶν πλουσίων ἐχρυσοῦντο, θὰ εἴπωμεν κατωτέρω.

Ἐπὶ τῆς στέγης μιᾶς Βυζαντινῆς οἰκίας ἠδύνατό τις νὰ ἴδῃ ἓνα σταυρόν ⁶ ἓνα ἀνεμοδείκτην, ὅστις ἐλέγετο καὶ ἀνεμούριον ⁷ (παρὰ τὸ ἄνεμος καὶ οὖρος) ἢ ἀνεμούρα ⁸ ἢ ἀνεμοδοῦριον ⁹ ἢ καὶ ἀνεμοδοῦλιον ¹⁰. Περὶ τοῦ σχήματος τούτου, ὅπερ θὰ ἦτο βεβαίως εἰς διαφόρους οἰκίας διάφορον, ἐλαχίστας ἔχομεν πληροφορίας. Ὁ Νικήτας Χωνιάτης τὸ γνωστὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει οἶκημα Ἄνεμοδοῦλιον περιγράφει ὡς χαλκοῦν μετέωρον τετράπλευρον ¹¹, πάντως δὲ θὰ εἶχε καὶ κολούρου πυραμίδος σχῆμα, ἀφ' οὗ καὶ νῦν πολλαχοῦ ἢ τοιοῦτον σχῆμα ἔχουσα ταλασιουργικὴ ἀνέμη καλεῖται ἀνεμοδοῦρα.

Πλὴν τοῦ ἀνεμοδουρίου, ἠδύνατό τις νὰ ἴδῃ ἐπὶ τῆς στέγης καὶ τὸ ἄνω μέρος τοῦ καπνοδόχου ἢ καπνοδοῦχου ¹² ἢ καπνοδόχης ¹³, τὸ ὄποιον ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος εἰκάζει πρὸς πῖλον τετρημένον ¹⁴ καὶ τὸ ὄποιον,

1 I. Τζέτζου, Σχόλια εἰς Δυκόφρονος Ἀλεξάνδρου εἰς στίχ. 350 (σελ. 136. 29. 11).

2 Ὑπερῶα ἐξυλωμένα ἐν κέδρω ἀναφέρει τὸ Πασχάλιον Χρονικὸν 239. 21.

3 Πβ. τοὺς Συνεχίζοντας τὸν Θεοφάνη 449. 20.

4 Βλέπε ἀνωτέρω σελ. 97 ὑποσ. 4.

5 Χρυσόστομος, P. G. 47. 419.

6 Σταυρὸς τοῖς ὀρόφοις συνυψοῦται σαφῶς Ἰωσήφ Βρυεννίου, Κεφάλαια ἐπτά-κισ ἐπτά κεφ. 24 (τόμ. 3. 75).

7 Τὸ ἀείστροφον ἀνεμούριον Tafel, Eustathii opusc. 109. 91. Ὁ Ἦρων, Πνευμ. 230. 9 περὶ πτερυγῶν ὑπὸ τοῦ ἀνέμου κινουμένων εἶπε· «καθάπερ τὰ καλούμενα ἀνεμούρια» Ἄνεμούρι νῦν ἐν Παξοῖς λέγεται ἢ ταλασιουργικὴ ἀνέμη. Βλ. καὶ Ν. Πολίτου, Παροιμ. 4. 265.

8 Κατὰ χειρόγραφον ἐτυμολ. λεξικὸν τὸ ἀνεμούριον ἐλέγετο ἀνεμούρα Βλ. τὸ Ἑλλην. γλωσσάριον τοῦ Du Cange καὶ τὸ λεξ. τοῦ da Somavera ἐν λ.

9 Ἄνεμούριον καὶ οὐκ ἀνεμοδοῦριον· τὸ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ζωναρά λεξικ. ἐν λ. Μ. Ἐτυμ. σ. 104. 3. Ὁ ἀνεμοδείκτης σήμερον ἐν Παξοῖς καὶ Κερκύρα λέγεται ἀνεμοδοῦρι.

10 Νικήτα Χωνιάτου, Χρον. διήγ. 432. 19.

11 Νικήτα Χωνιάτου, Ἐνθ' ἀν.

12 Ἐπιναγωγὴ τίτλ. 39 κεφ. 27, Πρόχειρος νόμος τίτλ. 38 κεφ. 28.

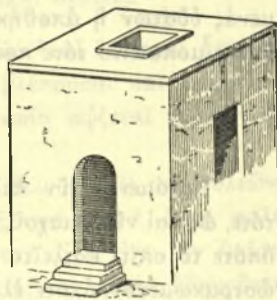
13 Πολυδεύκου, Ἐρμηνεύματα σ. 128 (Boucherie), Tafel, Eustathii opusc. 298. 39, Σχολιαστ. Ἀριστοφ. Σφήκες 143. Ἐν Σάμῳ καὶ Ἡλείῳ ὁ καπνοδόχος λέγεται καπνολόγος, ἐν Κρήτῃ δ' ἀνηφορᾶς.

14 Tafel, Eustathii opusc. 298. 39.

τὴν αὐτὴν ἀντίληψιν ἔχοντες, καὶ κατὰ μεσαιωνικὴν πάντως ὀνομασίαν, καλοῦσιν ἐν Ἄνδρῳ, Τήνῳ καὶ Μυκόνῳ κάπασον ¹.

Τέλος ἐπὶ τῆς στέγης, καὶ μάλιστα τῆς ἐπιπέδου, ἠδύνατό τις νὰ ἴδῃ τετραγώνον ἄνοιγμα, δι' οὗ οὐ μόνον ἐξήρχετο ὁ τῆς ἐστίας καπνός, ὅθεν καὶ κάπνη ἐκαλεῖτο ², ἀλλὰ καὶ φῶς εἰσῆρχετο (εἰκ. 4). Τούτου ἕνεκα ἐκαλεῖτο τοῦτο φεγγίτης, φανόπτῃς ³ ἀναφωτῖς ⁴ καὶ φανός ⁵ ὀνομασίαι περιφερόμεναι μετὰ τοῦ πράγματος νῦν πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος.

Οὕτω φεγγίτης ἐν Λακωνικῇ, Τήνῳ καὶ Ἡπεύρῳ, *fendikji* ἐν Βοῦν τῆς Κάτω Ἰταλίας ⁶ φεγγίστρα ἐν Πηλίῳ καὶ φεγγίτα ἐν Πόντῳ λέγεται τετραγωνικὴ ἢ οἰοδύποτε σχήματος ὁπῆ ἐπὶ τῆς στέγης χρησιμεύουσα, ἵνα δι' αὐτῆς εἰσέρχεται τὸ φῶς, φανόπτῃς ἐν Νισύρῳ, ἀφανόχτ'ς ἐν Λέσβῳ καὶ φανόκτῃς ἐν Ρόδῳ ἢ καπνοδόχῃ, κατ' ἀρχὰς βεβαίως ὁ ἐπὶ τῆς στέγης φεγγίτης ὁ καὶ πρὸς διαφόρησιν τοῦ καπνοῦ χρησιμεύων. Ὁ αὐτὸς φεγγίτης λέγεται ἀναφωτῖα ἐν τῇ περιοχῇ Λεμεσοῦ τῆς Κύπρου, ἀναφωτῆ ἐν τῇ Στερεῇ Ἑλλάδι, κάπνη ἐν Ἀραβανίῳ Φαράσις, Ἰκονίῳ καὶ Φερτακαίνοις τῆς Καππαδοκίας ⁷ καὶ δρανὶν ἐν Κρώμνῃ τοῦ Πόντου.

Εἰκ. 4. Δῶμα καὶ ἀναφωτῖς ἐν οἰκίᾳ τοῦ Μυστρᾶ ΙΔ' αἰ. (L. de Beylié, *L'habitation byzantine* σ. 83).

¹ Βλ. τὸ μεσαιωνικὸν ὄνομα τοῦ πύλου *καπάσιον*.

² Ὁ δὲ καὶ αὐτὸν μετρεῖται τὸν ἥλιον ὡς διὰ κάπνης τινὸς αὐτὸν προβάλλουσα, Tafel, Eustathii opusc. 191. 51. Τὰς οἰκίας τῶν χρόνων τοῦ χαρακτηρίζει ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος ὡς καπνορόφους Tafel, Ἐνθ' ἀν. 310. 94. Φ. Κοκουλέ, Ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος ὡς λαογράφος, Ἐπετ. Ἐταιρ. Βυζ. Σπουδ. 1 σ. 33.

³ Σαλαμβραὶ δὲ καὶ φανόπται ἦτοι οἱ φεγγίται ἰδιωτικῶς διὰ τὸ σέλας δι' αὐτῶν βαίνειν I. Τζέτζου, Σχόλια εἰς Λυκόφρ. Ἀλεξάνδραν εἰς στίχ. 98. Δὲν μοῦ εἶναι σαφὲς τὸ ἐξῆς χωρίον τοῦ σχολιαστοῦ τῶν Ἰππέων τοῦ Ἀριστοφάνους (1001) «λέγονται δὲ ξυνοικίαι καὶ μικραὶ οἰκίαι καὶ ἀποστάσεις, ἢ οὗς νῦν φανόπτας φαμέν».

⁴ Νικήτα Χωνιάτου, Χρον. διήγ. 139. 13. Ὁ Ἐπιφάνιος περὶ μέτρων καὶ σταθμῶν ἔγραψε «ἄνωθεν ἐκ τῶν δωματίων τὰς λεγομένας ἀναφωτιδας ἐποίησε». Βλ. τὸ Ἑλληνικὸν γλωσσάριον τοῦ Du Cange ἐν σελ. 17 καὶ τὸ συμπλήρωμα τοῦ αὐτοῦ ἐν λ. ἀναφωτιδες.

⁵ Σπ. Ζαμπελίου, Ἰταλοελληνικά σ. 68.

⁶ Morosi, Bona 12.

⁷ Δ. I. E. E. 1. 495. Ὁ φεγγίτης οὗτος ἐν Χίῳ μὲν καλεῖται ἀνηφορᾶς (ἐκ τοῦ ἀνωφορεῖν) Κ. Ἀμάντου, Συμβολὴ εἰς τὴν μελέτην τοῦ Χιακοῦ γλωσσarioῦ (Χιακὰ Χρονικά 2. 105) ὁμοίως δὲ καὶ ἐν Κρήτῃ, Αἴνῳ καὶ Ἰμβρῳ, ἀναφορέος δ' ἐν Κονίστραις καὶ Αὐλωναρίῳ τῆς Εὐβοίας (Β. Φάβη, Γλωσσικαὶ ἐπισκέψεις σ. 30), λούρουπας = ἀνώρουπας ἐν Κύπρῳ, ἀνωφάντης ἐν Ἰκαρίῳ, ἀναφάντης ἐν Καρπάθῳ καὶ Ἰκάρῳ καὶ φανέστρα ἐν Κύθνῳ (Α. Βάλληγδα, Κυθνιακά σ. 120). Ἴδὲ καὶ Ἀγγελικῆς Χατζημιχάλη, Ἑλληνικὴ λαϊκὴ τέχνη σ. 184.

Καὶ ἄφ' οὗ περὶ στέγης ὁμιλοῦμεν, ἅς κλείσωμεν τὸ τμήμα τοῦτο τῆς μελέτης μας μὲ τὴν σημειώσιν ὅτι ἐπ' αὐτῆς ἡδύνατό τις νὰ ἴδῃ κεραμίους ἢ μολυβδίνους πίθους, ἐν οἷς, κατὰ Ρωμαϊκὴν συνήθειαν, εἶχον φουτευθῆ διάφορα δενδρούλια ¹, δίδοντα τὴν ὄψιν κρεμαστῶν κήπων ², πρὸς δὲ καὶ δεξαμενάς ὑδάτων ἢ ἀποθήκας οἴνων καὶ ὀσπρίων ³. Τέλος ἡ ἐπίπεδος στέγη ἐχρησιμοποιεῖτο τότε πρὸς ἄπλωσιν καὶ ξήρανσιν τῶν πλυθέντων ἐνδυμάτων.

ΤΟ ΠΑΤΩΜΑ

Ἐρχόμενοι νῦν ἐπὶ τὸ πάτωμα τῆς Βυζαντινῆς οἰκίας, ὅπερ ἐκαλεῖτο τότε, ὡς καὶ νῦν ἐνιαχοῦ, πάτος ⁴, λέγομεν ὅτι τοῦτο ἦτο ἢ ἔξ ἁπλοῦ χρώματος, ὁπότε τὸ σπῖτι ἐκαλεῖτο ἁπάτωτον ⁵ ἢ ἐκ χρώματος καλῶς πεπατημένου καὶ ὠστρακωμένου, ὁπότε ἐλέγετο μὲ δωματηρὸν πάτον ⁶ ἢ καὶ διὰ σανίδων ἢ καὶ πλακῶν, πλίνθων ἢ βησάλων ⁷ κεκαλυμμένον, ὁπότε ἐλέγετο (πε)πατωμένον ⁸, ξυλοπάτωτον ⁹ ἢ σανιδοπάτωτον ¹⁰.

Πολλοὶ τῶν Βυζαντινῶν τὴν ἀπὸ τοῦ σταυροῦ βοήθειαν ἐπικαλοῦμενοι, ἐχάρασσον αὐτόν, κατὰ τὸν Χρυσόστομον, «ἐπὶ τῆς οἰκίας, ἐπὶ τῶν τοίχων, ἐπὶ τῶν θυρίδων» ¹¹ ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους συχνότατα τὸ τελευταῖον ὅμως τοῦτο ἐθεωρήθη ἄτοπον, δι' ὃ καὶ ἡ ἐν Τρούλλῳ Ὡ' οἰκουμένη σύνοδος διὰ τοῦ 73^{ου} κανόνος τῆς διέταξεν, ἐπὶ ποινῇ ἀφορισμοῦ, ἵνα ἐξαφανισθῶσιν οἱ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους χαρασσόμενοι σταυροὶ «ὡς ἂν μὴ τῇ τῶν βαδίζόντων καταπατήσει τὸ τῆς νίκης ἡμῶν ἐξυβρίζοντο τρόπαιον ¹².»

Μετὰ τὸν κανόνα τοῦτον, τὸ ἔθιμον φαίνεται ὅτι δὲν ἐξεργιζώθη ἀμέσως, διότι τὰ Βασιλικὰ (βιβλ. α' τίτλ. α' κεφ. 6) λέγουσι «μηδεὶς ἐν ἐδάφει ἢ μυλίτῃ λίθῳ ἢ ἐν μαρμάρῳ ἐδαφικῶ γλυφέτω ἢ ἐγγραφέτω σταυρόν». Πάντως κατὰ τὸν ΙΑ' καὶ ΙΒ' αἰῶνα, ὡς ἐκ τῶν ἐρμηνευτῶν τῶν ἱερῶν

¹ Πανδέκται 33. 7. 26. Τὰ ἐπὶ τῶν Ρωμαϊκῶν στεγῶν κηπάρια ἐκαλοῦντο pergolae.

² Χρυσόστομος, Ρ. Γ. 47. 47.

³ Ἀρμενοπούλου, Ἐξάβιβλ. βιβλ. 2 τίτλ. 4. 39. 42.

⁴ Miklosich-Müller, Acta et Diplomata 6. 41. Πάτος νῦν, πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος, λέγεται τὸ πάτωμα. Ν. Πολίτου, Παροιμ. 2. 223, 3. 56.

⁵ Miklosich-Müller, Acta et Diplomata 6. 40. Τὸ ἀπάτωτον σπῖτι ἐν Αἰτωλία λέγεται χωματόσπιτο. Δ. Λουκοπούλου, Αἰτωλικαὶ οἰκήσεις σ. 25.

⁶ Miklosich-Müller, Ἐνθ' ἄν. 6. 41.

⁷ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμανὸν 3. 260. 15.

⁸ Miklosich-Müller, Ἐνθ' ἄν. 3. 56.

⁹ Miklosich-Müller, Ἐνθ' ἄν.

¹⁰ Miklosich-Müller, Ἐνθ' ἄν. 6. 40.

¹¹ Χρυσόστομος, Ρ. Γ. 52. 838. Σταυρῶν γέμουσι τὰ ψηφιδωτὰ τῶν οἰκιῶν τοῦ Δίου τὰ μετὰ τὸ 313.

¹² Ράλλη-Ποτλή, Σύνταγμα 2. 474.

κανόνων πληροφορούμεθα, σταυροὶ πλέον δὲν ἐνεγράφοντο ἐπὶ τοῦ ἐδάφους¹, τοῦθ' ὅπερ διὰ τὸν ΙΕ' ἔπειτα αἰῶνα πιστοποιεῖ ὁ Νικηφόρος Βρυέννιος ὁμιλῶν περὶ σταυροῦ τιθεμένου εἰς τὴν ὄροφὴν, τὰς θύρας, τὰς γωνίας, τὸ δῶμα².

ΑΙ ΘΥΡΑΙ, ΤΑ ΠΑΡΑΘΥΡΑ ΚΑΙ ΑΙ ΦΩΤΙΣΤΙΚΑΙ ΘΥΡΙΑΕΞ

Οἱ Βυζαντινοὶ διέστελλον τὰς θύρας τῶν πυλῶν³, αἱ δευτέραι ἦσαν αἱ ἔξωτερικαὶ τῆς αὐλῆς θύραι αἱ πρὸς τὴν ὁδὸν βλέπουσαι καὶ ἐκαλοῦντο πυλῶνες⁴ ἢ πυλεῶνες⁵, ἥτις τελευταία ὀνομασία σφίζεται καὶ νῦν ἐτι ὡς πυλεῶνες ἐν Λίνδῳ τῆς Ρόδου.

Ὁ Ἀχμέτ εἰς τὸ ὄνειροκριτικόν του (κεφ. 147 σελ. 102. 3) τὸν πυλεῶνα καλεῖ ἔξω θύραν, τὰ μεσαιωνικὰ δὲ γλωσσάρια ξωπόρτιν⁶, ὅπερ πάλιν ὑπενθυμίζει τὴν κοινολεκτουμένην σήμερον ξώπορταν. Καὶ εἶχε μὲν ἐκάστη οἰκία ἴδιον πυλεῶνα, ἐνίοτε καὶ πολυτελέστατον⁷, εἰς τὴν αὐλὴν ὀδηγοῦντα, δὲν ἦτο ὅμως σπανία καὶ ἡ ὑπαρξίς κοινοῦ πυλῶνος διὰ τὰς δύο οἰκίας⁸.

Δισχυρίσθησαν ὅτι ἡ κυρία ὄψις τῶν Βυζαντινῶν οἰκιῶν δὲν ἔβλεπε συνήθως πρὸς τὴν ὁδόν, ἀλλὰ πρὸς τὴν αὐλὴν ἢ τὸν κήπον⁹. Τοῦτο ἐν μέρει εἶναι ἀληθὲς ὑποστηρίζομενον καὶ ὑπὸ τῆς ὑπάρξεως πυλεῶνων πρὸς τὴν ὁδὸν ἀνοιγομένων· αἱ διατάξεις ἐν τούτοις τῶν νόμων αἱ ἀπαγορεύουσαι, ἵνα μὴ κτιζῶν τις οἰκίαν ἐμποδίζῃ τὴν θεὰν τῆς ἀπέναντι αὐτοῦ κειμένης, φανερώρουσιν ὅτι καὶ πρὸς τὴν ὁδὸν συνήθως ἔβλεπον τότε αἱ οἰκίαι, δισχυρισμὸς ὃν ὑποστηρίζει καὶ τὸ γεγονός ὅτι αἱ Βυζαντιναὶ ἀπὸ τῶν παραθύρων προκύπτουσαι ἐκάλουν τοὺς μικροπωλητὰς τῶν δρόμων, ἵνα ἐξ αὐτῶν ἀγοράσωσιν ὅ,τι ἤθελον¹⁰. Ἐχομεν ἄλλως τε καὶ σαφῆ μαρτυρίαν τοῦ Προδρόμου

¹ Πβ. Ζωναράν καὶ Βαλσαμῶνα ἐν Ράλλη - Ποτλῆ, Σύντ. 2. 475.

² Ἰωσήφ Βρυεννίου, Κεφάλαια ἐπτὰκις ἐπτὰ (κεφ. 24 τόμ. 3. 75).

³ Ἀχμέτ, Ὀνειροκρ. Κεφ. 142. 14. 15, 95. 10.

⁴ Χρυσόστομος, Ρ. Γ. 49. 240, Η. Gelzer, Βίος τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Ἐλεήμονος κεφ. 22. 40. 20, I. Μαλάλα, Χρονογρ. 252. 20, Μιχ. Γλυκᾶ, Εἰς τὰς ἀπορίας τῆς θείας Γραφῆς 19 (σ. 237. 19 ἐκδ. Εὐστρατιάδου), Hesselting - Pernot - Poèmes Prodromiques III. 397.

⁵ Θαύματα τοῦ Ἁγίου Ἀρτεμίου (Α. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, *Varia Graeca sacra* 48. 10). Ἄννης Κομνηνῆς, Ἀλεξιάς Β'. 99. 19. I. Τζέτζου, Ὑπόθεσις τῆς I Ὀμήρου Ὀδυσσεΐας σιγ. 54 (Matranga, *Anecdota Graeca* I 275). Συνόδη Παπαδημητρίου, Χρῆστος καὶ Θεόδωρος Προδρόμοι σ. 18 - 19. Τὸν πυλῶνα ὁ Εὐσέβιος ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ του ἱστορίᾳ καλεῖ πρὸ πυλῶν (βιβλ. 3 κεφ. 39).

⁶ Βλ. τὸ Ἑλληνικὸν γλωσσάριον τοῦ Du Cange ἐν λ. ἀγυιάτιδες.

⁷ Ὁ Πρόδρομος ὁμιλεῖ περὶ χρυσοῦ καὶ ἀργύρου κοσμοῦντος τὸν ὄροφον καὶ τοὺς πυλεῶνας, Συνόδη Παπαδημητρίου, Ἐνθ' ἄν.

⁸ Πανδέκται βιβλ. 10. 3. 19. 1. Ἀχιλλέως Τατίου, Τὰ κατὰ Λευκίππην καὶ Κλειτοφῶνα 2. 19.

⁹ E. Gerland, *Das Wohnhaus der Byzantiner* σ. 19.

¹⁰ Hesselting - Pernot, *Poèmes Prodromiques* IV. 112.

λέγοντος περί τοῦ ἤρωός του ὅτι ἐκάθητο ἐν δωματίῳ «οὐ ἀνεόφρεσαν πολλὰ θυρίδων στόματα ἔξω που περί τήν λεωφόρον χασμώμενα»¹.

Φαίνεται δ' ὅτι κατά τὸ κρίσιμον ἐνὸς πυλῶνος ἐγεννῶντο μεταξύ τῶν γειτόνων προστριβαί, καὶ τοῦτο διότι πολλοί, ὑπερβαίνοντες τὰ κεκανονισμένα ὄρια, ἔξωθουν πολὺ τὸν πυλῶνα, ὥστε τὸ πλάτος τοῦ δρόμου νὰ σμικρυνθῇ. Τούτου ἕνεκα οἱ νόμοι ἐλάμβανον πρόνοιαν ἀπαγορεύοντες, ἵνα ὁ πυλῶν ἀνοίγεται πέραν τοῦ σταλαγοῦ τῶν κεράμων τῆς οἰκίας².

Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ὑπεράνω τοῦ ὑπερθύρου τῶν πυλῶνων των, χάριν καλοῦ οἰωνοῦ καὶ προστασίας τοῦ οἴκου, ἔγραφον ρητὰ σχετικὰ π.χ. «ὁ τοῦ Διὸς παῖς καλλίνικος Ἡρακλῆς ἐνθάδε κατοικεῖ· μηδὲν εἰσίστω κακόν»³. Τὴν συνήθειαν ταύτην εἶχον καὶ οἱ Βυζαντινοί, ἀνάλογα ρητὰ γράφοντες ἐπὶ πινακιδίων ἢ τίτλων εἰς τὰ ὑπερθυρα τῶν πυλῶνων τοποθετουμένων⁴ π.χ. «κύριε, εὐλόγησον τὴν εἴσοδον καὶ ἔξοδον ἡμῶν ἀμήν»⁵. Πολλάκις ὑπὲρ τὴν θύραν ἢ ὑπῆρχε τὸ μονόγραμμα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἢ ἐξωγραφίζετο ὡς φύλαξ οἰονεὶ τῆς πόρτας ἢ παρθένος, ἣτις ἐκαλεῖτο διὰ τοῦτο Παναγία ἢ Πορταρέα ἢ Παναγία ἢ Πορταῖτισσα⁶.

Ὁ μέλλων νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν οἰκίαν ἔκρουε τὴν θύραν τοῦ πυλῶνος, ἔσπευδε δ' ἵνα ἀνοίξῃ ἢ δουλίσκη, εἰς τὰς τῶν πλουσιῶν δ' οἰκίας ὁ θυρωρός⁷, ὅστις ἐκαλεῖτο πορτάρης⁸ ἢ ὀστιάριος⁹. Συχνὰ δὲ παρὰ τὸν πυλῶνα, ὡς φρουροί, ἀναφέρονται καὶ κύνες¹⁰.

¹ Θεοδώρου Προδρομοῦ, Ἀμάραντος ἢ γέροντος ἔρωτες (Notices et extraits des Mss 8. 2. 117).

² Πρόχειρος Νόμος τίτλ. 38. 15, Ἐπαναγωγή τίτλ. 39. 12.

³ Διογένους Λαέρτιος, 6. 2. 39 καὶ 50.

⁴ Βέλθανδρος καὶ Χρυσάντζα στίχ. 258, Τὰ κατὰ Λύβιστρον καὶ Ροδάμνην στίχ. 265. 2688, Λεοντίου Νεαπόλεως, Βίος τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου τοῦ Ἐλεήμονος (Anal. Boll. 45. 56. 25).

⁵ Ἐπιθι L. de Beylié, L'habitation byzantine σ. 39. Ὅταν ἐν Ἀντιοχείᾳ ἐγένετο σεισμός, ἵνα οὗτος παύσῃ, διετάχθησαν ἐν ὁράματι οἱ κάτοικοι νὰ γράψωσιν εἰς τὰ εἰσόδων ὑπερθυρα «Χριστὸς μεθ' ἡμῶν στήτε».

⁶ Ὅρα τὸ εἰς τὸν Χρυσοτρίκλιον τοῦ Μαζαρινοῦ ἐπίγραμμα (Anthol. Graeca I ἀριθ. 106 ἐκδ. Stadtmüller), L. de Beylié, Ἐνθ' ἀν. 88. Τὸ πρᾶγμα συνηθίζετο πολὺ καὶ εἰς τὰ μοναστήρια. Φ. Κουκουλέ, Ἐτυμολογικά, ἐν Ἀθῆνᾶς τόμ. 35 (σελ. 194-196 λεξ. Ἀρχ.).

⁷ Θεόδωρος Πρόδρομος ἐν Migne P. G. 133 στήλ. 1355. Βίος καὶ πολιτεία τῶν Θεοφώρων πατέρων ἡμῶν Λαβίδ, Συμεῶν καὶ Γεωργίου (Anal. Boll. 18. 230. 8).

⁸ Καλλιμάχος καὶ Χρυσορρόη στίχ. 1149, Συντίπας 115. 20. Ἀντὶ πορταρίου πολλάκις εἰς τὴν αὐλειαν θύραν ὑπῆρχε καὶ πορταρέα· Μ. Ψελλοῦ, Ἐγκώμιον εἰς τὴν μητέρα (Κ. Σάθα, Μεσ. βιβλ. 5. 37).

⁹ Βίος τοῦ ὁσίου Θεοδώρου Ἰωάννου, Μνημεῖα ἀγιολογικά σ. 431. Λεοντίου Νεαπόλεως, Βίος τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Ἐλεήμονος 46. 9 (Gelzer). Μαρτύριον τοῦ ἁγίου Παφνουτίου (Anal. Boll. 40. 333). Οἱ ὀστιάριοι ἦσαν συνηθέστατοι ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Πλουτάρχου καὶ συχνὰ ἀναφέρονται ἐν τῇ ἐκθέσει τῆς Βασιλείου τάξεως Κωνσταντινίου τοῦ Πορφυρογεννήτου.

¹⁰ Ι. Μαλάα, Χρονογρ. 252. 20, Μαρτύριον τῆς ἁγίας Ζωῆς Acta SS. τῆς 1ης Μαΐου. XIV F, Νικηφόρου Βασιλάκη, Ἐγκώμιον κυνὸς E. Miller, Fragments inédits

Ἔλθωμεν νῦν ἐπὶ τὴν κυρίαν τῆς οἰκίας θύραν. Αὕτη διετῆρει τότε τὸ ἀρχαῖον ὄνομα ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ Προδρομείου στίχου:

*θύραν οὐκ ἠλλαξας ποτὲ σανίδιν οὐκ, εὐνήχει*¹,

ἔπειτα ἀπὸ τὸ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἀναφερόμενον λουτρόθυρα², ἀπὸ τὸ ἐξ ἐγγράφου τοῦ IB' αἰῶνος θύραις καὶ φενέστραις³, ἀπὸ τὸ δημῶδες ἐκθυρίζω⁴, ὅπερ ἐδήλου ὅτι καὶ τὸ νῦν ξεποριτίζω καὶ πρὸ πάντων ἐκ τῆς πολλαχοῦ νῦν χρήσεως τῆς λέξεως ὡς λ.χ. ἐν Θεσσαλία, Ἡπειρῶ, Μεγάροις, Μακεδονίᾳ, Θράκῃ, Καππαδοκίᾳ καὶ ἐν Μπόβᾳ τῆς κάτω Ἰταλίας⁵.

Ἐλέγετο δὲ ἡ θύρα τότε καὶ πόρτα ὡς πάλιν ὁ τε Μαλάλας (Χρονογρ. 481.41) ὁ Πρόδρομος (Poèmes III. 126. 268. 326) καὶ πολλοὶ ἄλλοι συγγραφεῖς μαρτυροῦσιν.

Αἱ θύραι τότε ἦσαν ἢ μονόφυλλοι ἢ δίφυλλοι⁶ καὶ κατεσκευάζοντο συνήθως ἐκ ξύλου, εὐτελεστέρου ἢ πολυτιμότερου, ἀναλόγως τῶν πόρων ἢ τῆς κοινωνικῆς θέσεως τοῦ οἰκοδεσπότου. Ἐπ' ἴσης ἐνίοτε εἶχον καὶ γλυφάς⁷, καὶ ἦσαν καὶ χάλκιναι⁸ ἔχουσαι καὶ διασταυρούμενα ἑλάσματα σιδηρᾶ (θύραι καγκελλωταί)⁹ καὶ χονδρούς κατὰ τὴν πρόσοψιν ἤλους¹⁰ (εἰκ. 5). Αὐταὶ τοποθετοῦμεναι οὕτως ὥστε νὰ βλέπωσι πρὸς ἀνατολάς, ἵνα δέχονται τὸν ἀέρα καὶ τὸ ἥλιακὸν φῶς¹¹, περιστρέφοντο περὶ στρόφιγγας, αἵτινες ἐκαλοῦντο *στροφιγγία*¹², εἶχον εἰς τὸ κάτω μέρος τὸν οὐδόν, κατώφλιν¹³, ξύλινον εἰς

de littérature Grecque ἐν *Mélanges orientaux* σ. 260. Γαδάρου, λύκου καὶ ἀλουποῦς διήγησις ὡραία στίχ. 243 (Wagner, *Carmina Graeca medii aevi* σελ. 131).

¹ Hesseling - Pernot, *Poèmes Prodromiques* I. 84.

² Hesseling - Pernot, *Ἐνθ' ἄν.* IV. 9.

³ Cusa, *I diplomati* 350. 4.

⁴ *Εὐσταθίου*, Παρεκβ. 1020. 14.

⁵ *Ἐν Βοῦν* ὑπὸ τὸν τύπον φύρα.

⁶ Δίθυροι, κατὰ τὰ ἔγγραφα Miklosich - Müller, *Acta et Diplomata* 3. 57.

⁷ Ἐπιγραφὴ Βυζαντινὴ (Λεξ. Du Cange ἐν λ. κηρόχυτος) ὁμιλεῖ περὶ ἐγκαύσεως τῶν θυρῶν.

⁸ L. De Beylié, *L'habitation byzantine* σ. 201.

⁹ *Εὐσταθίου*, Παρεκβ. 1142. 50.

¹⁰ Ταῦτα εἶναι τὰ ἐν τῷ λεξικῷ τοῦ Du Cange ἀναφερόμενα θυροκάρφια. Ἡ μετὰ ἤλων πρόσοψις τῆς θύρας πιστεύω ὅτι εἶναι τὸ ἡλωτάριον «τῆς κλειδὸς ἀπολομένης, σφραγίσας τὸ πρόσωπον τοῦ ἡλωταρίου τῇ χειρὶ ὧσας ἥνοιξεν» Παλλαδίου ἐπισκόπου Ἐλενουπόλεως, Ἡ πρὸς Λαῦσον ἱστορία (Migne, P. G. 34. 1194).

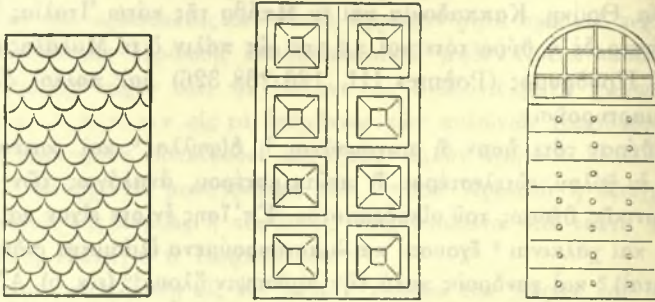
¹¹ Κεκαυμένοι, Στρατηγικὸν σελ. 49. Πράξεις τῶν ἁγίων Ἀποστόλων Θωμᾶ (Tischendorf, *Acta Apostolorum apocrypha* 205). Τὸ φῶς καὶ ὁ ἀήρ ἦσαν τὰ κύρια προσόντα μιᾶς ἀξίας τοῦ ὀνόματός της Βυζαντινῆς οἰκίας. Σχετικῶς λέγει καὶ ὁ Χρυσόστομος (P. G. 59. 310) «νῦν ὑπὲρ τοῦ φωτεινᾶς ἔχειν οἰκίας καὶ εὐαερεῖς μυρία δαπανῶμεν χρήματα».

¹² Λεξικ. Ζωναρᾶ ἐν λ. στρόφιγγε.

¹³ Τὸ κατώφλιν ἐν Πόντῳ λέγεται κατωθύριν.

τὰς πτωχικὰς οἰκίας καὶ λίθινον εἰς τὰς τῶν εὐπόρων ¹, εἰς τὸ ἄνω μέρος δὲ τὸ ὑπέρθυρον, τὸ ἀνώφλιν μὲ τὸ ἐπιστέγιον αὐτοῦ, τὸ ἱμάντωμα ², ἑκατέρωθεν δὲ παραστάδας λιθίνας ³ ἢ καὶ ἐκ ξύλου, ὁπότε ἐκαλοῦντο πῆγματα ⁴.

⁵ Ἐπὶ τοῦ προσώπου τῆς Βυζαντινῆς θύρας ὑπῆρχε, κατὰ τὴν ἀρχαίαν συνήθειαν ⁵, ἢ κρικός, κρικέλλιον ⁶, ὡς καὶ σήμερον, καλούμενος, ἢ καὶ κούρκουμος ⁷, δι' οὗ ἔλκων τις ἔκλειε τὴν θύραν ἢ κρούων προεκάλει τὴν

Εἰκ. 5. Διάφοροι θύραι Βυζαντινῶν οἰκιῶν. Ἡ πρὸς τὰ δεξιὰ μετὰ ἡλωταρίου. Ἐκ χειρ. τοῦ ΙΑ' καὶ ΙΒ' αἰῶνος. (L. de Beylié, *L'habitation byzantine* σ. 180).

προσοχὴν τῶν ἔνδον, πρὸς δὲ καὶ κορώνη καὶ κοράκιον. Ἡ σημασία καὶ χρῆσις τῶν δύο τούτων λέξεων δὲν εἶναι ἀπλῆ, φαίνεται δ' ὅτι αὐταὶ κατὰ τόπους καὶ χρόνους εἴτε συνέπιπτον σημασιολογικῶς εἴτε διάφορα

¹ Tafel, Eustathii opusc. 112. 23. Τὰ κατὰ Λύβιστρον καὶ Ροδάμην στή. 265.

² Ἀρμενοπούλου, Ἐξάβιβλ. 2. 4. 29. Τὸ ἱμάντωμα οὕτω καὶ νῦν λέγεται ἐν Καρπάθῳ. Τὸ ἀνώφλιν λέγουσιν ἀνωθύριν οἱ Πόντιοι.

³ Χρυσόστομος, Ρ. Γ. 56. 557.

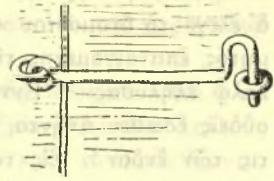
⁴ Ἡσύχ. ἐν λ. σταθμοί.

⁵ Αἱ θύραι ἀρχαίοθεν εἰχον κρῖκον ἀργυροῦν ἢ χρυσοῦν, ὅστις ἐκρούετο ὑπὸ τῶν προσερχομένων (Ὁμηρ. α. 441, η. 90, Εὐριπ. Ἴων 1612, Παλατ. Ἀνθολ. XI. 203. 6). Ὁ κρικός οὗτος διετηρήθη καὶ εἰς τὰ μεσαιωνικὰ μοναστήρια (Tougaard, *Quid ad Profanos mores dignoscendos augendaque lexica conferunt acta sanctorum Graeca Bollandiana* σ. 59. καὶ εἰς πολλὰς δὲ σημερινὰς ἐπαρχιακῶν κέντρων καὶ κομῶν οἰκίας.

⁶ Κρικός: τὸ κρικέλλιον, παρὰ τὸ κλείω λεξ. Ζωναρ. ἐν λ. Πβ. καὶ τὸ τοῦ Ἡουχίου δακτύλιος . . . καὶ τῆς θύρας τὸ ἐπίσπαστρον. Νῦν τὸ κρικέλλι, δι' οὗ ὁμοίως ἀνοίγεται καὶ κλείει ἡ θύρα καλεῖται ἐν Πόντῳ κρικέλλιν, κρικέλλι ἐν Λέσβῳ, Μακεδονίᾳ, Ἠπειρῳ, Βιθυνίᾳ, γριτσέλλιν ἐν Κύπρῳ, κουρκέλλι ἐν Χίῳ, γρούκελλον ἐν Σύμῃ, κρικέλλα ἐν Κοζάνῃ καὶ Θράκῃ, κερκελλίδα ἐν Ἀργάκῃ καὶ Πανόρμῳ καὶ κέρκελλος ἐν Ἀνατ. Κρήτῃ.

⁷ Ἀχμέτ, Ὀνειροκρ. κεφ. 269 (σελ. 221. 9). Νῦν κούρκουμος καὶ κουρκουμᾶς καὶ κουρκουβᾶς λέγεται ὁ σιδηροῦς κρικός.

πράγματα ἐδήλουν. Ἐν πρώτοις κυρίως καὶ ἀρχικῶς θὰ ἐδήλουν ρόπτρα ἐπικαμπῆ, δι' ὧν ἐκτύπουν τὴν θύραν. Τοῦτο τοῦλάχιστον ἐδήλου τὸ ὄνομα των, ὅπερ, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου, ἐλήφθη ἀπὸ τὸν ἐπικαμπῆ λαιμὸν τῶν πτηνῶν κορώνης καὶ κόρακος· «ὅτι ἀπὸ τοῦ ζῶου τῆς κορώνης, εὐλύγιστον ἐχούσης τὸν τράχηλον ἢ τῶν θυρῶν κορώνη μετήνεκται, ὥσπερ ἀπὸ τοῦ κόρακος ὁ κόραξ, δηλαδὴ τὸ κοράκιον (73. 20). Τώρα, ἂν τοιοῦτον ἐπικαμπὲς ρόπτρον εἶναι ὁ παρὰ Πολυδεύκει (Ἵονομαστ. 10. 22) κόραξ, δι' οὗ ἐκρούετο ἡ θύρα ἢ κρίκος ἀπλοῦς, ἀγνοῶ. Μετὰ ταῦτα κορώνη ἐκαλεῖτο ἀπλῶς ὁ σιδηροῦς κρίκος τῆς θύρας, ὁ καὶ ὡς ρόπτρον χρησιμεύων «κορώνη δὲ κατὰ τοὺς παλαιοὺς ὁ κρίκος, ᾧ ἔστι τὴν θύραν ἐπερύσαι, ἦγουν ἐλκύσαι» (Εὐσταθ. 1429) «ἔτι δὲ καὶ ἡ κορώνη, τὸ κρικίον δηλαδὴ, ᾧ ἐπισπᾶται τις θύραν» (1570. 32) «κορώνη· καὶ ὁ τῆς θύρας κρίκος» «λέγεται κορώνη καὶ ἐπὶ τοῦ κρίκου τῆς θύρας»¹. Ἀλλὰ καὶ κορώνη θὰ ἐλέγετο τότε καὶ τὸ ἐν εἰκόνι ὁ σχῆμα ἔχον σιδήριον, ἂν συμπεράνη τις ἐκ τοῦ τέως ἐν Ὁφει καὶ Τραπεζοῦντι τοῦ Πόντου κορωνιδίου, τὸ ὁποῖον, ἔχον τὸ ἀνωτέρω σχῆμα, τὸν αὐτὸν προορισμὸν ἐκπληροῖ.

Εἰκ. 6. Τὸ κοράκιον τῶν σημεριῶν οἰκιῶν.

Ἄφ' ἑτέρου τὸ κοράκιον, κατὰ τοὺς χρόνους, τοῦλάχιστον τοῦ Εὐσταθίου, δὲν ἦτο κρίκος· ἄλλως δὲν νοοῦνται τὰ ἐπόμενα χωρία αὐτοῦ (1900. 1429) «ἱμάντα προσδεδεμένον κορώνη, ὅποια τις ἂν εἶη αὕτη, εἴτε κόραξ εἴτε κρίκος» «κορώνη δὲ ἀργυρέα ἢ τὸ κοράκιον ἢ μᾶλλον, κατὰ τοὺς παλαιούς, ὁ κρίκος ᾧ ἔστι τὴν θύραν ἐπερύσαι, ἦγουν ἐλκύσαι». Ὁ κόραξ, κατὰ τὸ Μ. Ἐτυμολογικὸν ἦτο ὄργανόν τι, δι' οὗ ἠνοιγέτο ἢ ἔκλειεν ἡ θύρα· πβ. ἀναζυγῶσαι ζύγωθρον καλεῖται ὁ κόραξ καὶ ἐπιζυγῶσαι τὸ κλείσαι» καὶ πάλιν «ἀναζυγοῦν φασὶ τὸ ἀνοιγνύναι κιβωτὸν ἢ τὸν ἐπὶ θύρα κόρακα»², τὸ αὐτὸ δὲ ὑποδεικνύουν καὶ τὰ μεσαιωνικὰ γλωσσάρια, ἔνθα τὸ κοράκιον μεταφράζεται διὰ τοῦ *uncinus*, *geragulium* καὶ *anaticula*³, τὸ αὐτὸ δὲ θὰ ἐδήλου ἢ λ. ἀσφαλῶς καὶ ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Εὐσταθίου. Τώρα ποῖον σχῆμα εἶχε τὸ τοιοῦτον κοράκιον συμπεραίνομεν ἐκ τοῦ σημερινοῦ Ποντικῶς κορακιδίου (βλ. εἰκ. 6), ὅπερ κατὰ μὲν τὸ ἐν ἄκρον προσαρμοζόμενον ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας τῆς θύρας, κατὰ δὲ τὸ ἕτερον ἀγκιστρούμενον ἐπὶ δακτυλίου σιδηροῦ προσηρμοσμένου ἐπὶ τῆς παραστάδος, χρησιμεύει, ἵνα τις ἐπισπᾶται καὶ κλείη τὴν θύραν.

¹ Τὸ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ζωναρᾶ λεξικὸν ἐν λ. κορώνη καὶ ἀφλαστα.

² Μ. Ε. 96. 21. 97. Βλ. καὶ τὸ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ζωναρᾶ λεξικὸν ἐν λ. ἀναζυγοῦν.

³ Corp. Gloss. Latin. III. 173. 45, Πολυδεύκος, Ἐρμηνεύματα σελ. 126 (Boucherie).

Νῦν ὁ κόρακας, τὸ κορακίδιν, κοράκιν, κουρούνα, κορωνίδιν σφάζονται κατὰ τόπους ἐν Μυκόνῳ μὲν κοράκι καλεῖται γενικῶς πᾶς κρίκος, κοράκι ἐν Σίφνῳ, Σάμῳ, Κῶ, Ἡλείῳ, Κύμῃ, Βουρβούροις τῆς Κυνουρίας τὸ ἀλλαγοῦ κουρούνα, σιδήριον δῆλα δῆ, δι' οὐ κλείονται τὰ ἀρμάρια καὶ ἡ θύρα, κόρακας ἐν Λήμνῳ εἶδος γάντζου ἔχοντος τὸ ἀνωτέρῳ σχῆμα, κορωνίδ' δ' ἐν Τραπεζοῦντι ὁ κρίκος τῆς θύρας.

Ἴνα κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους γίνῃ τις ἀντιληπτὸς ἐρχόμενος, ἔκαμνε ὅ,τι καὶ σήμερον, ἔκρουε διὰ τῆς χειρὸς τὴν θύραν ἢ τὸν κρίκον ἢ τὸ κοράκιον αὐτῆς φωνάζων ἅμα καὶ τοῦ ἐνοίκου τὸ ὄνομα ¹. Οἱ ἔσωθεν ἡρώτων τότε ποῖος εἶναι ὁ κρούων καὶ τί θέλει «τίς εἶ, κύριε;» «σὺ τίς εἶ;» «τίς ἔσθ' ὁ κόπτων τὴν θύραν;» «τίς ἐστὶν ὁ κρούων καὶ τύπτων τὴν θύραν;» ² αὐτὸς δ' ἔλεγε τὸ ὄνομά του καὶ τὸν σκοπὸν τῆς ἀφίξεώς του ³ καί, ἂν ἦτο ἐπιθυμητός, ἐπανοιγομένης τῆς θύρας ἤκουε τὸ «ἐλθὲ ἔσω» ⁴ «καλῶς ἦλθες» «ἐπὶ καλῶ ἔληλυθας» ⁵. Ἐννοεῖται δ' ὅτι τὰ κτυπήματα καὶ αἱ φωναί, ἐφ' ὅσον οὐδεὶς ἔσωθεν ἀπήντα, συνεχίζοντο ἀγροικότερον, ἕως ὅτου τέλος ὑπακούσῃ τις τῶν ἔνδον ⁶. Εἰς τὰ μοναστήρια ὁ ἔξωθεν ἐρχόμενος κτυπῶν ἐφώναζε «κύριε, εὐλόγησον» ἢ ἀπλῶς «εὐλόγησον» ⁷.

Κατὰ δύο τρόπους ἔκλειον, ἢ σφάλιζον ἢ ἐκλείδωνον αἱ θύραι τῶν Βυζαντινῶν οἰκιῶν ἢ διὰ κλειθρῶν μεταλλίνων, τὰ ὅποια ἐκαλοῦντο κατηνάρια ⁸, ὁπότε πρὸς ἀνοιξιν αὐτῶν μετεχειρίζοντο τὰ ὁπᾶς ἔχοντα σιδηρᾶ ἢ χαλκᾶ κλειδιά ⁹ καὶ ἀνοικτήρια τότε καλούμενα ¹⁰, ἢ διὰ

¹ Μόσχου, Λειμωνάριον, Migne, P. G. 87 III 2952, Ν. Μεσαρίτου, Λόγος ἀφηγηματικὸς ἐπὶ νεωτερισμῶ τινος βασιλευδῶντος 32. 30 (Heisenberg) Μονωδία τοῦ σοφωτάτου κυρίου Εὐθυμίου (Migne, P. G. 136. 757, J. Aufhauser, *Miracula sancti Georgii* 14. 15).

² Tafel, *Eustathii opuscula* 323. 3, J. Aufhauser, "Ἐνθ' ἀν., L. Petit, Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὀσίου πατρὸς ἡμῶν Ἀθανασίου τοῦ ἐν Ἀθῶν (Anal. Boll. 25. 19).

³ Ἡ συνομιλία δ' αὐτῆ οὐχὶ σπανίως ἐγένετο παρακυπτούσης ἀπὸ τοῦ παραθύρου δουλίσκης καὶ ἐρωτώσης' Μόσχου, Λειμωνάριον Migne, P. G. 87 III 2929.

⁴ Fr. Halkin, Βίος τοῦ ὀσίου Μαξίμου τοῦ Ἀθωνίτου (Anal. Boll. 54. 62. 29, καὶ 63. 65).

⁵ Βαρλαάμ καὶ Ἰωάσαφ σ. 576, Ν. Μεσαρίτου, Λόγος ἀφηγηματικὸς σ. 48. 1.

⁶ Tafel, *Eustathii opusc.* 230. 86, Λιβανίου, Φθονερὸς τοῦ γείτονος αὐτοῦ πλουτήσαντος ἐξαίφνης ἑαυτὸν προσαγγέλλει 20 (τόμ. 6. 629 Förster).

⁷ Βαρλαάμ καὶ Ἰωάσαφ σελ. 574 (ἐκδ. Woodward - Mittingly) A. Tougaard, "Ἐνθ' ἀν. σ. 59.

⁸ Πβ. τὸ Βυζαντινὸν αἶνιγμα ξύλον τὸ κλειδίν, ὕδωρ τὸ κατηνάριον *Boissonade*, *Anecdota Graeca* 3. 444. Ἡ κλειδαριά νῦν ἐν Κρήτῃ λέγεται κατήνα.

⁹ Τὸ κλειδίν ἐν παπύρῳ τοῦ Β' μ. Χ. αἰῶνος BGu. 775. Θάματα τοῦ ἁγίου Ἀρτεμίου, (Α. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, *Varia Graeca sacra* 68. 3) Καλλίμαχος καὶ Χρυσορρόθι στίχ. 571, Εὐσταθίου, Παρεκβ. 1603. 52, Hesselings - Pernot, *Poèmes Prodromiques* I, 216, Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως 519. 5. Τρία τοιαῦτα κλειδιά δι' ἐνὸς κρίκου συνδεόμενα βλ. παρὰ G. Millet, *Monuments de Mistra* pl. 107. 4.

¹⁰ Μιχαήλ Ἀτταλειάτου, Διάταξις (Κ. Σάθα, Μεσ. βιβλ. 1. 40) Νεοφύτου

ξυλίνων μεγάλων μοχλῶν ἀπὸ τοίχου εἰς τοῖχον διηκόντων ¹, οἷτινες ἐκαλοῦντο σέρραι ² καὶ ρωμανήσια, δι' ὃ καὶ τὸ κλείειν τὴν θύραν ρωμανίζειν, ὡς καὶ νῦν ἐνιαχοῦ, τότε ἔλεγον ³.

Ἐπισημασθέντος τοῦ ἑσθιαίου (1900. 59) τοῦ ξυλίνου κλείθρου τὸ μοχλίον, διότι ἦσαν ἐν χρῆσει τότε καὶ ξύλινα κλείθρα, καλεῖ διάδρομον «ὄχησας οὐ τοὺς ἔνδον μοχλοὺς, ἀλλὰ τὰς λεγομένας βαλάνους, τὰς ἐν τῷ χελωνίῳ κατασκευαστὰς τῆς κλειδός, αἱ περιάγονται φασὶ καὶ ἀνοίγονται· δοκοῦσι δὲ εἶναι, ὡς νῦν διαδρόμους φαιμέν», φαίνεται ὅμως ὅτι καὶ τότε, κατὰ τόπους καὶ ἢ σέρραι θὰ ἐκαλεῖτο διάδρομος, ἄλλως δὲν ἐξηγεῖται πῶς νῦν ὁ μέγας ξύλινος μοχλὸς ὁ ἀπὸ τοίχου εἰς τοῖχον διηκὼν καὶ κλειῶν ἔσωθεν τὴν θύραν καλεῖται διάδρομος ἐν Σιατίστῃ, δικάδραμος ἐν Καρπασίᾳ Κύπρου, γιάδραμος ἐν Δρασκίῳ Βερροίας καὶ γιάδραμους ἐν τῷ χωρίῳ τοῦ Ὀλύμπου, Πουλιάνῃ ⁴.

Ἐπισημασθέντος τοῦ ξυλίνου κλείθρου τὸ μοχλίον κινηθῆ πρὸς τὰ δεξιὰ ἢ τὰ ἀριστερὰ καὶ οὕτως ἀνοίξη ἢ θύρα, μετεχειρίζοντο ξύλινα κλειδιά πολλοὺς ὀδόντας ἔχοντα ἢ μεγάλα μετάλλινα ἐπικαμπῆ, κόμβον κατὰ τὸ ἄκρον ἔχοντα, αἵτινα ἐκ τῆς ἐμπροσθίας ὄψεως τῆς θύρας δι' ὀπῆς εἰσαγόμενα μετεκίνουν τὴν βάλανον. «Κληῖδ' εὐκαμπέα· ἀρχαϊκὸν εἶδος κληῖδος φράζει καὶ οὐ κατὰ τὰ ὕστερον τρυπώμενα εἰς πολλὰς ὀπὰς. Ἔστι δὲ τοιούτων κληῖδων μέχρι καὶ νῦν χρῆσις δι' ὀπῆς θύρας ἐνειρομένων καὶ μεταγουσῶν τὴν ἔνδον σειρὰν ἐπὶ ἀνοίξει τῆς θύρας» ⁵.

Τὸ κλειδίον τοῦτο καὶ νῦν ἐν χρῆσει ὄν, καλεῖται ἐν Καλύμνῳ κατσου-

¹ Ἐγκλείστου, Ἐγκάμιον εἰς τὸν βίον τοῦ Θεοφύλου πατρὸς ἡμῶν Θεοσεβίου τοῦ Ἀρσινότου (Anal. Boll. 26. 195. 6) Miklosich - Müller, Acta et Diplomata 5. 319. Νῦν ἐν Πόντῳ τὸ κλειδίον λέγεται ἀνοιγάρη, ἀνοιχτάρη δ' ἐν Κύπρῳ τὸ ξύλινον κλειδίον (Α. Σακελλαρίου, Κυπριακά 2. 453).

² Οἱ μοχλοὶ συνθέστατα εἰς τὰς θύρας τῶν Βυζαντινῶν οἰκιῶν ἀναφέρονται, Χρυσόστομος, Ρ. G. 62. 396. Tafel, Eustathii opusc. 301. 81., Εὐσταθίου, Παρεκβ. 1358. 58, Τιμαρίων 14 (Ellissen, Analekten IV. 58), Θεοδώρου Προδρομοῦ. Τὰ κατὰ Ροδάνθη καὶ Δοσικλέα Α'. 173.

³ Σειραὶ τινες πεπλεγμέναι διὰ σχοινίων. Ἐντεῦθεν δὲ εἰληφθαὶ δοκεῖ καὶ ἡ ἰδιωτικῶς σέρα ἢ τὰς θύρας κλείουσα πάλαι μὲν σχοῖνος οὖσα καὶ αὐτὸ εἰπεῖν σειρὰ πλεκτή, ὕστερον δὲ καὶ ἐπὶ ξυλίνων μοχλῶν τῶν ἐντὸς παρανοουμένη (1923. 53) «ὄχευς δὲ ὁ μοχλός, ἢ νῦν λεγομένη σειρὰ, ἦγον σέρα» (914. 24). Ὁ Εὐσταθίος συνδέει τὴν λ. σέρα πρὸς τὴν σειρὰ, ἢ λ. ὅμως εἶναι Λατινική. Ἐν γλωσσαρίοις Λατινοελληνικοῖς ἀναγινώσκωμεν ser(τ)α· πρίων καὶ μοχλὸς θύρας. Νῦν ἐν Σινασφῇ τῆς Καππαδοκίας ἢ σέρα λέγεται σόρα καὶ τὸ κλείει τὴν θύραν σορώνω.

⁴ Hesseling - Pernot, Poèmes Prodrômiques III. 126. 268. 400. Ἐν μεσαιωνικοῖς γλωσσαρίοις ἀναγινώσκωμεν τὸν μοχλὸν ἀφαιρουμένους ἢ σηκώνοντας τὸ ρωμανίαν τῆς πόρτας.

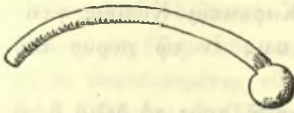
⁵ Ἀχιλλ. Τζαρτζάνου, Περὶ τῆς συγχρόνου Θεσσαλικῆς διαλέκτου σ. 72.

⁶ Εὐσταθίου, Παρεκβ. 1897. 41.

νοκλεί(δ)ι, ἐν Πάτμω κατσουνᾶς, ἐν Σύμῃ στραβοκλείδι καὶ ἐν Ἰνεμπόλει τοῦ Πόντου κορακοκλείδι ἔχον τὸ ἐν εἰκόνι 7 σχῆμα.

Δὲν εἶναι δ' ἴσως ἄσκοπον νὰ λεχθῆ ἔνταῦθα ὅτι νῦν πολλαχοῦ εἰς τὰ χωρία αἰοικίαι κλείονται ὁμοίως διὰ ξυλίνου μοχλοῦ, ὅστις καλεῖται ἀμπάρρα (Τσακωνία, Μάνη, Τριφυλία) καταρράκτης (Ἡπειρος, Πήλιον) μάνδαλος (Κρήτη καὶ ἀλλαχοῦ), ρωμανήσιν (Κύπρος), σύρτης (πολλαχοῦ), περάτης (Μεγίστη) καὶ κατάβαλος (Χιμάρρα).

Ὁ Εὐσταθίος, προκειμένου περὶ τοῦ τρόπου τοῦ ἀνοίγειν καὶ κλείειν τὴν θύραν τῶν ἀρχαίων οἰκιῶν, παρατήρησεν ὀρθῶς ὅτι τὰ τοιαῦτα ζητήματα «λαλοῦνται μὲν καὶ ὑπονοοῦνται οὐ μὴν δὲ καὶ νοοῦνται σαφῶς» (1900. 56). Ἡ αὐτὴ παρατήρησις ἰσχύει ἐν μέρει καὶ περὶ τῆς θύρας τῶν Βυζαντινῶν οἰκιῶν, περὶ ἧς ἀτελεῖς ἔχομεν πληροφορίας. ἂν μάλιστα ἔλειπον καὶ αἱ σημεριναὶ χωρικῶν οἰκιῶν θύραι, αἵτινες πλεῖστα στοιχεῖα τῶν Βυζαντινῶν τοιούτων διέσωσαν, ἐλάχιστα ἡμεῖς περὶ τοῦ θέματος θὰ ἐγνωρίζομεν.

Εἰκ. 7.
Τὸ κορακοκλείδι.

Κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους αἱ θύραι τῶν πυλώνων ὡς καὶ ἡ τῆς κυρίας εἰσόδου, εἶχον ξύλινα θυροφύλλα ὡς καὶ εἰς τὰς ἀρχαίας οἰκίας συνέβαινε¹, τῶν διαφόρων ὁμῶς διαμερισμάτων αἱ θύραι συνήθως ἐκλείοντο διὰ παραπετασμάτων, βήλων, βηλοθύρων, κορτινῶν καλουμένων, τὰ ὅποια ἦσαν ἢ μονοκόμματα καὶ ἀμετακίνητα ἢ καὶ ἐκ δύο τμημάτων ἀποτελούμενα, σχιστὰ βῆλα² ἐσύροντο δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ διὰ κρίκων ὀλισθαινόντων ἐπὶ ὀριζοντίας κυλινδρικής ράβδου, ὅποτε ἐκαλοῦντο «συρτὰ βῆλα».³ Ἀποτελοῦντο δὲ ταῦτα ἐξ ὑφάσματος, εἴτε ἀπλοῦ εἴτε καὶ πολυτίμου, ἀναλόγως τῆς οικονομικῆς καταστάσεως τοῦ οἰκοδεσπότη, χρώματος δὲ λευκοῦ εἴτε καὶ ἄλλου μετὰ διαφόρων ἐνυφασμένων κοσμημάτων⁴. Ὡς δὲ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες μετεχειρίζοντο καὶ βῆλα, διὰ νὰ κλείσωσι τὰ μεταξὺ στύλων κενά⁵.

Παρακύπτω κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ἐσήμαινε κύπτω ἀπὸ τοῦ παραθύρου, ἵνα ἴδω πρὸς τὴν αὐτὴν ἢ τὸν δρόμον. Ἐντεῦθεν παρακυπτικαὶ θυρίδες ἐκαλοῦντο τότε⁶ τὰ ἄλλως καὶ νῦν κοινῶς παρὰ θύρια⁷ ἢ φενέ-

¹ Hermann - Blümner, Lehrbuch⁸ 156.

² Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις 209. 20.

³ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις τῆς Βασιλείου τάξεως 24. 3.

⁴ Ἀχμέτ, Ὀνειροκρ. κεφ. 260 (σ. 214. 9). Πολυδεύκου, Ὀνομαστικόν 10. 32. καὶ 4. 122. J. Krause, Die Byzantiner des Mittelalters 58.

⁵ Th. Preger, Ψευδοκωδικοῦ Πάτρια Κωνσταντινουπόλεως 186. 2.

⁶ Ὁ ὄρος συχνότατος ἐν τοῖς νόμοις· ὁ τοῖχος ὁ μὴ ἔχων παρακυπτικὰς θυρίδας ἢ φαταγωγούς ἐκαλεῖτο τυφλός.

⁷ Συντίπας, 12, 1, 41. 14, Ἀοῖζαι Κύπρου Β'. κεφ. 145 (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ. 6. 361), Ἀχιλλεῖς στίχ. 1463· ὁ Μοσχόπουλος ἐν λεξικῷ τοῦ Φιλοστράτου ἔγραψε. θύριον δὲ καὶ θυρίς· ἴδος τὸ ἰδιωτικῶς λεγόμενον παραθύριον.

στραι¹ ἢ φανέστραι², δι' ὧν καὶ φῶς φυσικὰ εἰσήρχετο εἰς τὴν οἰκίαν. Τὰ παραθύρια ταῦτα εἶχον ὀρθογώνιον σχῆμα ἢ τοξωτὸν κατὰ τὸ ἄνω μέρος καὶ ἔφερον σφαλισματα καὶ ὑάλους, ὡς μαρτυροῦσιν οἱ συγγραφεῖς³, παρὰ τῶν νεωτέρων τὴν γνώμην⁴, πρὸς δὲ καὶ δρύφακτα⁵.

Εἰς τὴν οἰκίαν εἰσήρχετο φῶς καὶ διὰ τῶν φωτιστικῶν θυρίδων⁶ ἢ φωτιστικῶν⁷ ἢ φωταγωγῶν⁸, ὀρθογωνίων ἢ κυκλικῶν ὀπῶν, ὑπὲρ τὴν θύραν ἢ εἰς διάφορα σημεῖα τοῦ τοίχου ἀνοιγομένων⁹. Ἐπειδὴ δὲ τότε καὶ αἱ κατὰ τῶν οἰκιῶν, μάλιστα τῶν ἀρχόντων, ἐπιθέσεις, δὲν ἦσαν ἀνήκουστοι, διὰ τοῦτο εἰς διάφορα σημεῖα τῶν τοίχων ἠνοιγόντο καὶ τοξικαὶ θυρίδες¹⁰, αἵτινες, ὡς ἐκ τῶν κειμένων μανθάνομεν, ὡς φωτιστικαὶ ἐχρησιμοποιοῦντο, φεγγῖται διὰ τοῦτο καλοῦμεναι¹¹. Ἐπειδὴ δ' οἱ δρόμοι ἦσαν στενοὶ¹² καὶ τὸ φῶς ὀλίγον, ἀπ' οὗ μάλιστα εἰς τὰ μεγάλα κέντρα αἱ οἰκίαι ἦσαν συνηνωμέναι καὶ ἐλεύθερος χῶρος σπανίως ὑπῆρχε¹³, διὰ τοῦτο, μεγάλην οἱ νόμοι ἐλάμβανον πρόνοιαν, ἵνα μηδεὶς παραβλάπτῃ τὰ φῶτα τοῦ γείτονος.

Διέτασσον λοιπόν, ἵνα ἔχῃ μὲν τὸ δικαίωμα οἰοσδήποτε πολίτης νὰ ἐπισκευάζῃ τὴν οἰκίαν του, χωρὶς ὅμως νὰ ἀλλάσῃ τὸ παλαιὸν αὐτῆς σχῆμα καὶ

¹ Cusa, I diplomis 350. 4.

² Ὁ πόλεμος τῆς Τρῳάδος στίχ. 86. Βλ. τὴν βακτηριαν τῶν ἀρχιερέων Δ.Ι.Ε.Ε. 3. 182.

³ Θεοδώρου Προδρόμου, Κατομμομαχία στίχ. 198, Καλλιμάχος καὶ Χρυσορρόη στίχ. 301, Φλώριος καὶ Πλάτζια Φλώρα στίχ. 1333, L. de Beylié, L'habitation byzantine σ. 201.

⁴ E. Gerland, Das Wohnhaus σ. 19.

⁵ Νῦν δὲ ἂν τινα ἴδῃς ἀπὸ δρυφάκτου· Χρυσόστομος, Ρ. Γ. 60. 69.

⁶ Καὶ ὁ ὄρος οὗτος συνηθέστατος ἐν τοῖς νόμοις.

⁷ Ν. Μεσαρίτου, Λόγος ἀφηγηματικὸς ἐπὶ νεωτερισμῷ τινος βασιλευδῶτος 33. Οἱ παλαιότεροι Ἀθηναῖοι φωτιστικὸν ἐπ' ἴσης ἐκάλουν τὴν φωτιστικὴν θυρίδα, ἥτις ἐν Ἠλείῳ λέγεται φωτερό (Ζωγρ. Ἀγών 1. 5).

⁸ Χρυσόστομος, Ρ. Γ. 55. 552. Καὶ ἐν τῇ διατάξει τοῦ Ζήνωνος περὶ οἰκοδομῶν ἀναφέρονται αἱ φωταγωγοί. Βλ. καὶ Μιχαήλ Χωνιάτου, Ἐπιστολ. 111 (Σπ. Λάμπρου 2. 213. 5).

⁹ Αἱ φωταγωγοὶ ἦσαν καὶ δικτυοειδεῖς διάτρητοι, διὰ τοῦτο καλοῦμεναι· Προκοπίου, Βιβλ. 4. κεφ. 1.

¹⁰ Ἡ τοξικὴ θυρίς καλεῖται νῦν ἐν Ἀνδρῶν δοξίκα.

¹¹ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, 3. 135. 17, τοξικὰς φωταγωγούς, Ἀρμενοπούλου, Ἐξάβιβλ. 2. 4. 35 εἰ δὲ τοξικὰς ὁ ἐξ ἀρχῆς ἔχει τοίχος τῶν οἰκῶν μηδαμῶς ἕτερα ἐχόντων φῶτα... Ἐν τῷ εὐρετηρίῳ τῆς βακτηρίας τῶν ἀρχιερέων (Δ.Ι.Ε.Ε. 3. 159) γίνεται λόγος διὰ τοξικὰς ἦγουν φεγγίτας. Βλ. καὶ Κ. Ἀμάντου, Γλωσσικὰ ἐν Β. Ζ. 28. 17. Νῦν εἰς τὸ Τρίκκερι φεγγίτες λέγονται αἱ φωτιστικοὶ θυρίδες Α. Χατζημιχάλη, Ἑλληνικὴ λαϊκὴ τέχνη σελ. 139 καὶ ἐν Καππαδοκίᾳ δ' ὁμοίως Ι. Βαλαβάνη, Μικρασιατικὰ σ. 222.

¹² Ὡς ὁδὸς πλατεῖα ἐχαρακτηρίζετο ἢ ἔχουσα πλάτος 8 ποδῶν, δι' ἧς ἡδύνατο νὰ διέρχεται ὄχημα, ἄλλως ἦτο ἀπλῶς δίοδος.

¹³ Ἀγαθίου, Ἱστορ. 283. 2.

νά βλάβη τὰ φῶτα τοῦ γείτονος, οὐδὲ ἔπρεπε νὰ ὑψῶνῃ τόσον τοὺς τοίχους ὁ οἰκοδομῶν, ὥστε πάλιν νὰ ἐπισκοτιζῆ τὴν γειτονικὴν οἰκίαν ¹. Ἐὰν δὲ ἀπὸ τῆς οἰκίας του ἔβλεπέ τις τὴν θάλασσαν, τότε ἔπρεπεν ἢ θεὰ αὐτῆς νὰ μὴ κωλύεται εἰς ἀπόστασιν εἰκοσι βημάτων εἴτε κατ' εὐθείαν εἴτε ἐκ πλαγίου λαμβανομένων ². Ἄφ' ἑτέρου, ἵνα ἀρκετὸν ὑπάρχη φῶς, ἐπεβάλλετο ἢ μεταξὺ ἀπέναντι ἀλλήλων κειμένων οἰκιῶν ἀπόστασις, καθ' ὅλον αὐτῶν τὸ ὕψος νὰ εἶναι δώδεκα ποδῶν, ἀπὸ δὲ τῶν δημοσίων οἰκοδομημάτων δεκαπέντε ³. Ἦτο δ' ἡ ἀπόστασις τῶν δώδεκα ποδῶν τὸ κατώτατον ὄριον. Εὐρυχωρότεροι ὅμως δρόμοι ἠδύνατο νὰ ὑπάρχωσιν· οὐδ' ἐπετρέπετο ὁ κτίζων νὰ κάμνῃ κατάχρησιν τοῦ περισσεύοντος χώρου καὶ νὰ κτίζῃ ἐπ' αὐτοῦ ⁴. Ἐὰν ἡ ἀπόστασις ἦτο μόνον δέκα ποδῶν ⁵, τότε ὁ ἀνακτίζων δὲν ἠδύνατο ν' ἀνοίξῃ ἐπὶ τοῦ τοίχου παρακυπτικὰς θυρίδας, ἐὰν μὴ πρότερον εἶχε τοιαύτας, ἀλλὰ μόνον φωταγωγοὺς καὶ ταύτας εἰς ἕξ ποδῶν ὕψος ἀπὸ τοῦ ἐδάφους ἀνοιγομένης ⁶. Πολλοὶ ὅμως, φαίνεται, καταστρατηγοῦντες τὸν νόμον, ἤνοιγον μὲν φωτιστικὰς θυρίδας, κατόπιν ὅμως ψευδοπάτιον, ἦτοι, πατάριον ποιοῦντες, καὶ ἐπομένως οὕτω τὸ πάτωμα ἀνυψοῦντες μετέβαλλον τὰς φωταγωγοὺς εἰς παρακυπτικὰς θυρίδας, τοῦθ' ὅπερ ἀσθηρῶς ἀπηγόρευον οἱ νόμοι ⁷. Προσέτι, ἐὰν τις εἶχε τυφλὸν τοίχον ἀπέναντι ἄλλου ἔχοντος παρακυπτικὰς θυρίδας, ἠδύνατο μὲν ἐπὶ τοῦ τυφλοῦ τούτου τοίχου ν' ἀνοίξῃ φωταγωγοὺς μόνον θυρίδας οὐχὶ δὲ καὶ παρακυπτικὰς, ἐκτὸς ἐὰν ἡ μεταξὺ τῶν τοίχων ἀπόστασις ἦτο 20 ποδῶν «οὕτω γὰρ ἔσται ἡ ἀπόστασις ἱκανὴ πρὸς τὸ μὴ ἀλλήλους διὰ λόγων ἐπιβουλεύειν καὶ ὑπονοθεύειν ἀλλήλων τοὺς ἐνοικοῦντας» ⁸.

Κατὰ τὰ Βασιλικά, (58. 3. 37) ὁ μὴ ἔχων δίκαιον φωταγωγῶν θυρίδων δὲν ἠδύνατο ν' ἀνοίγῃ τυφλὸν τοίχον καὶ ἐπ' αὐτοῦ θυρίδας. Τέλος ἐὰν αἱ

¹ Πανδέκται 8. 2. 1. 2. 3, 50, 17. 61, Εἰσηγήσεις 2. 3. 1, Ἐπαναγωγή 39. 2. 10, Πρόχειρος νόμος 38 δ, οἱ συνεχίζοντες τὸν Θεοφάνη 793. 20, Ἀρμενοπούλου, Ἐξάβιβλ. 2. 4. 45.

² Βλ. τοῦ Ἰουστινιανοῦ νερ. 82 καὶ 84 (Zach. v. Lingenthal, Imperatoris Justiniani Novellae 1. 475, 479 Cod. Just. VIII. 10-12 ἐνθα de aedificiis privatis, Βασιλικά 58. 11. 7. Σημείωσον ὅτι παρομοία διάταξις ὑπῆρχε καὶ ἐπὶ Ζήνωνος.

³ Ἐπαναγωγή 39. 2, Πρόχειρος νόμος 38. 4, Βασιλικά 58. 11. 7. Τὴν ἀπόστασιν ταύτην ὄρισεν ὁ Λέων (457-474) Stöckle σ. 114.

⁴ Πρόχειρος νόμος 38. 4, Ἀρμενοπούλου, Ἐξάβιβλ. 2. 4. 23, 24, Ἐπαναγωγή 39. 7.

⁵ Ὡς κανονικὴ θεωρεῖται ἡ ἀπόστασις τῶν δέκα ποδῶν παρ' Ἀρμενοπούλου, Ἐξάβιβλ. 2. 4. 23, 24.

⁶ Πρόχειρος νόμος 38. 10, Ἐπαναγωγή 39. 7, Ἀρμενοπούλου, Ἐξάβ. 2. 4. 55. Γενικῶς διὰ τὰς ἀποστάσεις τῶν οἰκιῶν βλ. H. Dirksen, Das Polizeigesetz des Kaisers Zeno über die bauliche Anlage der Privathäuser in Konstantinopel ἐν Hinterlassene Schriften II. 234-236. A. Χριστοφιλοπούλου, Τὸ ἐπαρχικὸν βιβλίον Λέοντος τοῦ Σοφοῦ σ. 72-73.

⁷ Βλ. Πρόχειρον νόμον καὶ Ἐπαναγωγὴν Ἐνθ' ἀν.

⁸ Ἀρμενοπούλου, Ἐξάβιβλ. 2. 4. 33.

τοξικαὶ θυρίδες ἑνὸς τοίχου ἐχρησιμοποιοῦντο μόναι ὡς φωταγωγοί, εἶχον δὲ ἀπὸ δεκαετίας ἀνοιχθῆ, τότε ὁ οἰκοδομῶν γείτων ὤφειλε ν' ἀπέχη τοῦ τοίχου τούτου τοῦλάχιστον 3 πήχεις καὶ $\frac{1}{3}$ τοῦ πήχεως ¹.

Τὰ μέτρα ταῦτα ἐλαμβάνοντο, φυσικά, πρὸς ἀποφυγὴν διαπληκτισμῶν μεταξὺ τῶν γειτόνων, ἀκριβῶς ὅμως αἱ τόσον συχναὶ ἀπαγορεύσεις δηλοῦσιν ὅτι οἱ διαπληκτισμοὶ οὗτοι δὲν ἔλειπον, πρᾶγμα, ὅπερ καὶ οἱ συγγραφεῖς μαρτυροῦσιν ².

Ο ΗΛΙΑΚΟΣ ΚΑΙ Ο ΕΞΩΣΤΗΣ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΟΙΚΙΑΣ

Ὁ Λέων ἐν νεαρχῷ του ³ ὁμιλεῖ «περὶ ὑπαίθρων καὶ ὡς ἂν τις εἴποι προσκηνίων θεατηρίων, ἃ καὶ πρὸς μόνην καὶ ὑπαέριον ἀπόλαυσιν ἐπινενόηται καὶ τὴν ἐπωνυμίαν ἐκ τοῦ ἡλίου εἴληφεν, ἡλιακὰ προσαγορευόμενα» ὁ δὲ Εὐσταθίος (639. 38) καὶ περὶ στοᾶς αἰθομένης ἡλίῳ «ὅθεν τῇ δημῳδει γλώσση παρεποιήθη τὰ ἡλιακὰ». Πρόκειται ὄντως διὰ τὸ ἡλιακὸν ἢ τὸν ἡλιακόν ⁴, τὸν ὁποῖον συχνὰ μνημονεύουσι τὰ Βυζαντινὰ κείμενα ⁵ καὶ ὁ ὁποῖος οὔτε ὠρισμένον σχῆμα, ἀλλ' οὔτε καὶ ὠρισμένην θέσιν εἶχεν ⁶.

Ὁ ἡλιακὸς λοιπόν, σημαίνων τὸν εἰς τὸν ἡλίον ἐκτεθειμένον χῶρον, ἔκειτο ἢ εἰς τὸ κάτω πάτωμα τῆς οἰκίας, πρὸς τὴν αὐτὴν βλέπων, «ἡλιακὸς χαμόγεως ἢ χαμαίγεως» ⁷ ἢ καὶ εἰς τὸ ἄνω πάτωμα «ἀνώγεως ἡλιακός» ⁸, κάποτε μάλιστα περιέθεε καὶ τὴν οἰκίαν ὀλόκληρον ⁹. Εἶχε δ' ὁ ἡλιακὸς ἢ στενοεπίμηκες σχῆμα ¹⁰ ἢ καὶ στρογγύλον μὲ κιονίσκους πέριξ καὶ καμάρας καὶ ὀρθομαρ-

¹ Ἄρμενοπούλου, Ἔνθ' ἄν. 2. 4. 35.

² Ἀγαθίου, Ἱστορ. 291. 7.

³ Ἄρ. 113, Migne, P. G. 107. 652.

⁴ Ἐν τοῖς ἐρμηνέμασι τοῦ Πολυδεύκου (128 Boucherie) λέγεται καὶ ἡλιαστῆριον.

⁵ Ἀβελίην ἡλιακὸν Παμφύλιοι· Ἡσύχ., Θεοφάνους, Χρονογραφία 274. 23, «ἐὰν ἐξώστην, τὸν λεγόμενον ἡλιακὸν ποιῆ τις» Ἀχμέτ, Ὀνειρ. κεφ. 146 καὶ 147 (σ. 101, 114 Drexl) Μιχ. Ἀτταλειάτου, Σύνοψ. τίτλ. 33, Τὰ κατὰ Λύβιστρον καὶ Ροδάμνην στίχ. 1227, 2832, Βέλθανδρος καὶ Χρυσάντζα στίχ. 473, Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις 137. 9, 211. 9, 492. 20, 586. 8. Ἐν τοῖς νόμοις συνηθεστάτη ἡ λ. Ἄλλα μνεταί ἐκ μεταγενεστέρων κειμένων παρὰ Κ. Ἀμάντφ, Γλωσσικαὶ παρατηρήσεις εἰς μεσαιωνικοὺς συγγραφεῖς (Ἐπετ. Ἐταιρ. Βυζαν. Σπουδ. 2. 283). Περὶ ἡλιακοῦ βλ. ὅσα ἐσημείωσεν ὁ Στεφ. Δραγοσύμης ἐν Ἀθηνάς 29. 289 καὶ ὁ Nissen, Die Diataxis des Michael Attalliates σ. 67. Διὰ τὰ ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἡλιακὰ ἔγραψεν ὁ Ἄρ. Ζάχος εἰς τοῦ Wachsmuth τὰ Monatshefte für Baukunst ἔτ. Ζ'. σ. 247 - 250.

⁶ Ὁρθῶς περὶ τούτου ἔκρινεν ὁ E. Gerland, Das Wohnhaus der Byzantiner σ. 14.

⁷ Τὰ κατὰ Λύβιστρον καὶ Ροδάμνην στίχ. 361. 2832. Miklosich - Müller, Acta et Diplomata 3. 20. 50.

⁸ Miklosich - Müller, Ἔνθ' ἄν. 3. 50.

⁹ Βησσαρίωνος, Ἐγκώμιον εἰς Τραπεζοῦντα (N. Ἑλλην. 13. 189).

¹⁰ Μιχ. Ἀτταλειάτου, Διάταξις (Κ. Σάθα, Μεσ. βιβλ. 1. 10).

μάρωσιν εἰς τὰς τῶν πλουσίων οἰκίας¹ καὶ δωματηρὸν ἔδαφος «ἡλιακὸς δωματηρός»².

Ἡ λ. καὶ τὸ πρᾶγμα σφύζονται νῦν πολλαχοῦ· οὕτως ἐν Θράκη, Μάνη, Μεσσηνία καὶ Σκύρω ἡλιακὸς ἢ ἡλιακὸ λέγεται ἢ ταράτσα, ἐν Κύπρῳ δὲ ὁ ἔξω τῆς οἰκίας καὶ πρὸς τῇ ἔξω θύρᾳ εὐήλιος τόπος ὁ ὑπὸ στοᾶς περιβαλλόμενος.

Οἱ Βυζαντινοὶ ὁμῶς ἐκάλουν εἰδικῶς καὶ ἡλιακόν, ὃν οἱ ἀρχαῖοι ἐξώστην ἔλεγον³, ἥτοι ὀρθογώνιον καὶ περιπεφραγμένον τμήμα ἐξέχον κατὰ κάθετον τοῦ κυρίου τοίχου πρὸς τὴν ὁδὸν καὶ ἐκ ξύλου συνήθως κατασκευαζόμενον, δι' ὃ καὶ ταβλωτὸν ἢ τὰβλωμα ἢ ταβλάτων⁴ ἢ σανιδωτὸν⁵ ἐκαλεῖτο. Ὁ αὐτὸς ἡλιακὸς ἐλέγετο καὶ μὲ τὸ Λατινικὸν ὄνομα σολάριον⁶ (solarium) ὡς ἐξέχων δὲ καὶ ἐξωστάριον⁷ ἢ ἐξωπέταστον⁸, ἣν ὀνομασίαν κάλλιστα ἐρμηνεύει τὸ τοῦ Ἀρμενοπούλου «ὁ ἐκτὸς ἐκπεπετασμένος ἐξώστης»⁹, καὶ κρεμαστὸ δέ¹⁰. (Βλ. εἰκ. 8 καὶ 9).

Ἐν δ' εἶδος ἐξώστου ἦτο, ὡς καὶ νῦν ἐνιαχοῦ, τὸ τοξᾶτον ἢ ἐξᾶτον¹¹, ὃπερ ὁμῶς ἐδήλου καὶ τὴν ἀρχαίαν αἴθουσαν, ἀφ' οὗ τὸ σολάριον χαρακτηρίζεται ὡς «ἐξοχὴ τοῦ ἐξάτου»¹², τὰ κείμενα δὲ ὁμιλοῦσι καὶ «δι' αἰθούσας, τὰ κοινῶς ἐξᾶτα»¹³.

¹ Θεοφάνους, Χρονογρ. 1. 274. Βέλθανδρος καὶ Χρυσάντζα στίχ. 475, Λύβιστρος καὶ Ροδάμη 2832. Fr. Warren, The Ritual ordinance of Neophytus (Archaeologia τόμ. 47. 22).

² Miklosich-Müller, Acta et Diplomata 6. 40.

³ Cod. Theod. III. 25. 5, Ἀρμενοπούλου, Ἐξάβιβλ. 2. 4. 52. 56, Βασιλικά 58 τίτλ. 2 α καὶ 11 θ. Περί ἐξωστῶν βλ. ὅσα ἔγραψεν ὁ Ἄντ. Κεραμόπουλος, Αἱ δρῦφακτοι τῶν οἰκιῶν, ἐν τῷ περιοδικῷ Ἀρχιμήδει τόμ. 21 σ. 60-62.

⁴ Ἐκ τοῦ Λατινικοῦ tabulatum Σχολ. Ἀριστοφ. Ἰππ. 672 καὶ Σφηκ. 385. Τὰ ταβλωτά, τὰ ὁποῖα εὐρίσκομεν ἐν Συρίᾳ ἀπὸ τοῦ Δ'. μ. X. αἰῶνος, ἐν δὲ ταῖς κυρίως Βυζαντιναῖς χώραις, ὡς οὐχὶ ὀρθῶς δέχεται ὁ L. de Beylié (σ. 31) ἀπὸ τοῦ ΙΑ' εἶναι σήμερον συνήθη εἰς τὰς πόλεις τῶν Τουρκοκρατουμένων μερῶν καλούμενα σαχνισιά.

⁵ Πολυδέκους, Ἐρμηνεύματα καὶ καθημερινὴ ὁμιλία σ. 126 (Boucherie).

⁶ Cod. Just. VIII. 10. 12 c, Βασιλικά βιβλ. 58 τίτλ. 2 β, 11 β, Ἀρμενοπούλου, Ἐξάβιβλ. 2. 4. 56.

⁷ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ νεαρά 113 (Migne, P. G. 107. 653). Νῦν ἐν Κρήτῃ τὸ γεῖθον τοῦ ἀναφλίου τῆς θύρας λέγεται ξωστάρι.

⁸ Ἀσίζαι Α'. 247 (Κ. Σάθα, Μεσ. βιβλ. 6. 203). Νῦν ξιπέταστον ἐν Καρπασίᾳ τῆς Κύπρου καλεῖται ἡ ἄστεγος αὐλή.

⁹ Ἀρμενοπούλου, Ἐξάβιβλ. 2. 4. 32.

¹⁰ Ἀσίζαι Β'. 244 (Κ. Σάθα, Μεσ. βιβλ. 6. 454).

¹¹ L. Petit-Korablev, Actes de l'Athos, actes de Chilandar σ. 60, Actes de Zographou σ. 55.

¹² Εἰς τὰς glossas basilicas.

¹³ Αἴθουσαι· τὰ κοινῶς ἐξᾶτα, Μοσχόπουλος ἐν τῷ λεξικῷ τοῦ Φιλοστράτου. Νῦν ξᾶτο ἐν Νισύρῳ λέγεται εἶδος ἐξώστου ἀναλόγου πρὸς τὸ Τουρκικὸν χαγιατί,

Ἐπειδὴ δ' οἱ Βυζαντινοὶ δρόμοι ἦσαν στενοὶ καὶ τὰ ἡλιακὰ ἢ σωλάρια ξύλινα ¹, διὰ τοῦτο ἐπάναγκες ἦτο ἡ πολιτεία νὰ λαμβάνῃ ἰδιαίτερα περὶ αὐτῶν μέτρα καὶ νὰ κανονίζῃ τὰ κατ' αὐτὰ, ἵνα μὴ καὶ τὸ φῶς τῶν δρόμων

Εἰκ. 8. Ταβλάτον παλαιᾶς οἰκίας Τρικκάλων Θεσσαλίας.
(Κατὰ φωτογραφίαν Α. Ὁρλάνδου).

ἐλαττοῦται καὶ φόβος πυρκαϊῶν ἐπικρέματα. Ὡριζε λοιπὸν ὁ μὲν Θεοδοσιανὸς κῶδιξ, ὃν ἀκολουθεῖ ἐν τῇ 113 νεαρᾷ του καὶ ὁ Λέων πρὸς δὲ καὶ ὁ Ζήνων, ἵνα οἱ ἐξῴσται ἀπέχῳσιν ἀλλήλων δέκα πόδας ².

ἔατο, δ' ἐν Χίφ καὶ Αἰμυφ τὸ σκεπασμένον τετράγωνον τὸ εἰς τὸ ἄνω μέρος τῆς ἐξωτερικῆς κλίμακος, ἐξ οὗ εἰσερχόμεθα εἰς τὸ ἄνω πάτωμα. Βλ. καὶ Κ. Ἀμάντου, Γλωσσικά ἐν Β. Ζ. 28. 17.

¹ Διὰ νὰ κερδίσωσι χῶρον ἐδέχθησαν ταῦτα οἱ ἀρχιτέκτονες ἤδη ἀπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου L. de Beylié, L'habitation byzantine σ. 30.

² Ζήνωνος, Διάτ. 12γ Λέοντος, Νεαρὰ 113 (Migne, P. G. 107. 652.), Βασιλικά 58. 11θ, Ἀρμενοπούλου, Ἐξάβ. 2. 4. 52.

Ἡ ἀπόστασις αὐτῆ ἐτηρεῖτο, ἂν ἐπρόκειτο περὶ ἰδιωτικῶν οἰκημάτων· ἂν τὰ παρακείμενα κτίσματα ἦσαν δημόσια, τότε ἡ ἀπόστασις ὤριζετο εἰς 15 πόδας. Ἐὰν ἡ ὁδὸς ἦτο στενωτέρα τῶν δέκα ποδῶν, τότε οἱ ἐξῴστοι ἔπρεπε νὰ κτίζωνται οὐχὶ ἀπέναντι ἀλλήλων, ἀλλὰ κατὰ παραλλαγὴν¹ ἢ καὶ νὰ μὴ κτίζωνται καθόλου². Ὁ Ζήνων ἐπ' ἴσης διὰ διατάξεώς του ὤρισεν, ἵνα μὴ τὰ

Εἰκ. 9. Ταβλάτον παλαιᾶς οἰκίας Τρικκάλων Θεσσαλίας.
(Κατὰ φωτογραφίαν Α. Ὁρλάνδου).

σωλάρια κτίζωνται μόνον ἐκ ξύλων καὶ σανίδων, ἀλλὰ κατὰ τὸ σχῆμα τῶν λεγομένων ρωμανησιῶν³.

Κατὰ τὸν Ἰουστινιάνειον κώδικα, ἔπρεπε πρὸς τούτοις τὰ σωλάρια νὰ ἀφίστανται τοῦ ἐδάφους δεκαπέντε πόδας καὶ νὰ μὴ στηρίζωνται ἐπὶ ξυλίνων ἢ λιθίνων κιόνων ἢ καὶ τοίχων, ὥστε ὁ ἀήρ ν' ἀποφράσεται καὶ ἡ ὁδὸς νὰ ἀδικῆται, στενωτέρα γινομένη⁴. Ἐπεβάλλετο ἐπ' ἴσης, πρὸς ἀποφυγὴν πυρκαϊῶν, νὰ μὴ γίνωνται κλίμακες εἰς τὴν στενωπὸν ὁδηγοῦσαι πρὸς τὰ σωλάρια⁵. Διὰ τοὺς παραβάτας τῶν περὶ ἡλιακῶν ἢ σωλαρίων διατάξεων εἶχον

¹ Βασιλικά 58. 11ι καὶ ὁ Ζήνων βλ. Cod. Just. VIII. 10. 12c.

² Ἀρμενοπούλου, Ἐξάβιβλ. 2. 4. 56.

³ Βασιλικά 58 11ι'. Ζήνωνος, Διάτ. 12γ.

⁴ Cod. Just. VIII. 10.12c.

⁵ Βασιλικά 58. 11ι'.

ὀρισθῆ καὶ ποιναί. Οὕτως ὁ Θεοδοσιανὸς κῶδιξ ὠριζεν, ἵνα ὁ παρὰ τὰ διατεταγμένα κτιζόμενος ἡλιακὸς κρημνίζεται, ἢ δ' οἰκία πᾶσα κατέχεται ὑπὲρ τοῦ δημοσίου¹, ἢ δὲ διάταξις τοῦ Ζήνωνος, ἵνα ὁ κύριος τῆς οἰκίας πληρώνη δέκα λίτρας χρυσοῦ, ἑτέρας δέκα ὁ ἐργολάβος ἢ ἀρχιτέκτων, ὁ δὲ κατασκευάσας τεχνίτης νὰ τύπτεται καὶ νὰ ἐξορίζεται², ποιναὶ δεικνύουσαι πόσον συχνὰ θὰ παρεβαίνοντο αἱ σχετικαὶ διατάξεις.

Οἱ Βυζαντινοί, ἵνα μὴ ἀποτόμως προσπίπτῃ τὸ ἡλιακὸν φῶς ἐπὶ τῆς οἰκίας, ἐφρόντιζον νὰ κατασκευάζωσι πρόστοια πρὸς τὴν αὐτὴν βλέποντα, περὶ ὧν ὁμιλοῦσιν οἱ συγγραφεῖς³, παρ' οἷς συχνὴ καὶ ἡ μνεῖα στοῶν καὶ περιπάτων⁴.

Ἐν τῇ ἐκθέσει τῆς βασιλείου τάξεως Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου τὰ παράπλευρα τοῦ λουτροῦ οἰκοδομήματα καλοῦνται παράπτερα⁵, ὁ δ' ὄρος οὗτος πιστεύω ὅτι ἦτο ἐν χρήσει καὶ εἰς τὰς ἰδιωτικὰς οἰκίας, αἵτινες, εἶχον τοιαῦτα παράπλευρα οἰκοδομήματα, συνδεόμενα διὰ διαδρόμου κλειόμενον πρὸς τὰ ἑκτός. Ἐπ' ἴσης εἰς πολλὰς οἰκίας ὑπῆρχον καὶ πύργοι καὶ κάστελλοι καλούμενοι⁶, ἀφ' ὧν, ἐν ἀνάγκῃ οἱ πλούσιοι ἠμύνοντο κατὰ τοῦ ἐπιτιθεμένου καὶ ἐξηγρωμένου πλήθους⁷, κατὰ τὸ ἄνω ἄκρον ἀπολήγοντας εἰς προμαχῶνας ἔχοντας ὁδόντας⁸. Ἐπ' ἴσης εἰς τὰς μεσαιωνικὰς οἰκίας ἀναφέρονται καὶ βαστέρνια, ὑφ' ἧ δέον νὰ ἐννοήσωμεν μικρὰς παρόδους, δι' ὧν μετέβαινον ἀπὸ οἰκίας εἰς οἰκίαν καὶ αἵτινες ἐκαλοῦντο καὶ πάροδοι καὶ διαβατικά⁹.

¹ Βασιλικά 58. 11 θ'.

² Cod. Theod. 25. 5, Βασιλικά 58. 11'.

³ Προκοπίου, Ὑπὲρ τῶν πολέμων 3. 12. 4.

⁴ Χρυσόστομ. P. G. 54. 415, Προκοπίου, Ἐνθ' ἂν. H. O. G. n. a, Die Epigramme des Theodoros Balsamon ἐπιγρ. 9 (Wiener Studien 25. 180).

⁵ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις 553. 15. Βλ. καὶ τὸ λεξικὸν τοῦ Du Cange ἐν λ. πτερόν καὶ τὸν Θεσαυρ. ἐν λ. παράπτερον. Καὶ ὁ Διγενῆς εἰς τὸ ἀνάκτορόν του

ἀμφοτέρωθεν ἴδρουσε τῶν μερῶν ἐκ πλαγίου

ζαμοτρικλίνους θανμαστούς, εὐμήκεις χρυσορόφους (Ζ' 52, Legrand)

Νῦν ἐν Σινασφ τῆς Καπαδοκίας παράπτερο καὶ ἐν Φερετακαίνοις πρᾶφτιο λέγεται τὸ κάτω μέρος τῶν μακρῶν ἐνδυμάτων.

⁶ Χρυσόστομος, Migne, P. G. 52. 615, 55. 297.

⁷ J. Krause, Die Byzantiner des Mittelalters 8.

⁸ Θεοδώρου Προδρόμου, Τὰ κατὰ Ροδάνθην καὶ Δοσικλέα 7' 467.

⁹ Βασιλικά βιβλ. 58. 2β, Χρυσόστομος, P. G. 60. 320, Θαύματα τοῦ ἁγίου Ἀρτεμίου (Α. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Varia Graeca sacra 27. 6) «βαστέρνιον παροδικόν, ἥτιο διαβατικόν, ὃ λέγεται πάροδος» «ἀπὸ βαστερνίαν, ἦγουν τῶν λεγομένων παρόδων ἦγουν διαβατικῶν» Ἀρμενοπούλου, Ἐξάβιβλ. 2. 4. 59. Ἡ λ. ἐκ τοῦ Λατινικοῦ basterna. Τὸ διαβατικὸν συχνὰ ἀναφέρεται ἐν τοῖς τυπικοῖς τῶν μονῶν.

ΤΑ ΔΙΑΜΕΡΙΣΜΑΤΑ ΤΟΥ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ ΤΗΣ ΟΙΚΙΑΣ

Ἐκάστη ἀξία τοῦ ὀνόματός της Βυζαντινὴ οἰκία, εἶχε τὴν αἴθουσαν τῆς ὑποδοχῆς, τὸν καλούμενον τρίκλινον ἢ τρικλινάριον¹, ὄνομα ὅμως, ὅπερ, μὲ τοῦ χρόνου τὴν πάροδον, κατήντησε νὰ σημαίνει καὶ οἴκημα καθόλου². Ὁ τρίκλινος, ἐφ' ὅσον ἦτο εἰς τὸ κάτω πάτωμα, ἐκαλεῖτο χαμοτρίκλινος³, ἀνώγειων δὲ τρικλινάριν⁴, ὅταν ἦτο εἰς τὸ ἄνω πάτωμα. Τὰ τρικλινάρια ταῦτα, τὰ ὁποῖα εἶχον εἴτε ἐπίπεδον στέγην εἴτε καὶ σφαιροειδῆ⁵ καὶ καμάρας ἐνίοτε⁶, ἐλέγοντο, ὡς καὶ νῦν, σάλαι, τοῦλάχιστον ἀπὸ τοῦ IB' μ.Χ. αἰῶνος⁷, ἐν Κύπρῳ δέ, ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῆς Φραγκοκρατίας, κατὰ τὰ Ἀσίζας, καὶ τζάμπραι (chambres) μ' ὄλον ὅτι διὰ τῆς λέξεως ταύτης καὶ ὁ κοιτῶν ἐδηλοῦτο.

Διέμενον δ' εἰς τὸν τρίκλινον καὶ ἐδέχοντο τοὺς φίλους καὶ προσερχομένους οἱ ἄνδρες, οὐχὶ δὲ καὶ αἱ γυναῖκες, δι' ὃ καὶ κατήντησε νὰ εἶναι ὁ τρίκλινος συνώνυμος πρὸς τὸ ἀνδρῶν, ὡς καὶ ἐκ τοῦ ἕξῃς χωρίου τοῦ Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου φαίνεται (1573. 28) «ὁ κοινῶς λεγόμενος ἀνδρῶν ἀνδρῶν κεῖται παρ' Ἡροδότῳ οἶκος καὶ αὐτὸς μέγας ὁ παρ' ἄλλοις ἀνδρόδομος ἢ τρίκλινος».

Ἐνταῦθα τοῦ λόγου γενόμενοι λέγομεν ὅτι δὲν εἶναι ὀρθὴ ἡ ἔκφρασθεῖσα γνώμη ὅτι εἰς τὴν Βυζαντινὴν οἰκίαν δὲν ὑπῆρχε χωρισμὸς εἰς ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν⁸. Εἰς τὸν τρίκλινον σπανίως ἔμενον αἱ γυναῖκες, αἵτινες συνήθως διέτριβον εἰς τὸ βᾶθος τῆς οἰκίας «εἰς τὰ ἐνδότερα τῶν οἰκημάτων» μακρὰν τοῦ δρόμου, ἐφ' ὅσον ἦτο δυνατόν· τὰ διαμερίσματα μάλιστα τῶν γυναικῶν εἶχον καὶ ἰδιαιτέρον Λατινικὸν ὄνομα, ματρωνίκα καλούμενα⁹, ἐν ᾧ ὁ θάλαμος σαφῶς τοῦ ἀνδρῶνος διεστῆλετο¹⁰.

¹ Βέλθανδρος καὶ Χρυσάντζα στίχ. 442, Miklosich - Müller, Acta et Diplomata 2. 52, 3. 20. Οἱ τρίκλινοι πολὺλεκτοὶ ἐν τῇ ἐκθέσει τῆς βασιλείου τάξεως Κωνσταντίου τοῦ Πορφυρογεννήτου.

² Νῦν ἐν Κύπρῳ (Α. Σακελλαρίου, Κυπριακά 2. 827) τρίκλινος λέγεται ὁ ἐν τῇ στέγῃ φεγγίτης, ἐν ὀρισμένοις δὲ χωρίοις τῆς Μάνης ὁ κῆπος ὁ ἐκατέρωθεν ἢ πρὸς τὸ ἕτερον μέρος τῆς ἀλλῆς κείμενος.

³ Διήγησις τοῦ Διγενῆ Ζ. 6. (Legrand).

⁴ Miklosich - Müller, Acta et Diplomata 3. 52.

⁵ Miklosich - Müller, Ἐνθ' ἀν. 2. 52, 3. 51 ἀναφέρεται (3. 52) καὶ τρικλινάριν δίσφαιρον.

⁶ Βέλθανδρος καὶ Χρυσάντζα στίχ. 446.

⁷ Cusa, I diplomati 680. 16. L. de Beylié, L'habitation byzantine σ. 58.

⁸ E. Gerland, Das Wohnhaus der Byzantiner σ. 19.

⁹ Miklosich - Müller, Acta et Diplomata 3. 57.

¹⁰ Θεμιστίου, Περί φιληκοῖας λόγ. 18 σ. 271 (Dindorf), Εὐναπίου, Βίος φιλοσόφου καὶ σοφιστῶν σ. 55 (ἐκδ. Bossopade). Τὴν γυναικῶν συχνὰ ἀναφέρουσιν οἱ συγγραφεῖς (Κ. Κόντου, Παντοῖα φιλογικὰ ἐν Ἀθηνᾶς τόμ. 19. 267 ἐξ.). Μνεῖαν

Εἰς τοὺς τρικλίνους ἠνοίγοντο ἔπειτα διάφοροι θάλαμοι ¹, καὶ οὕτω καὶ κουβούκλια ² (cubicula) καὶ δωμάτια ³ καλούμενοι καὶ σαφῶς τοῦ τρικλίνου διαστελλόμενοι ⁴ ἐχρησίμευον ὡς ὑπνωτήρια καὶ πρὸς παραμονὴν τῶν γυναικῶν. Εἰς διάφορα δὲ σημεῖα τῶν τοίχων τῶν θαλάμων τούτων εὐρίσκοντο, πρὸς φύλαξιν διαφόρων ἀντικειμένων, ἀρμάρια καὶ τοιχαρμαρῖα ⁵ καλούμενα, κατὰ μῆκος δὲ τῶν τοίχων τοιχία, ἐφ' ὧν καὶ ἐκάθηντο, ἐφαπλουμένων, φυσικῶς ὑφασμάτων. Ταῦτα καλοῦσιν οἱ συγγραφεῖς στιβάδας, τὸ δημῶδες ὅμως ὄνομα αὐτῶν ἦτο, ὡς καὶ νῦν πεζούλλια ⁶.

Η ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΙΣ ΤΟΥ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ ΤΗΣ ΟΙΚΙΑΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΠΑΤΩΜΑΤΩΝ

Οἱ Βυζαντινοί, πρόνοιαν περὶ τῆς ἐσωτερικῆς διακοσμήσεως τῶν οἰκιῶν των λαμβάνοντες, κατέβαλλον πᾶσαν φροντίδα περὶ τῆς εὐπρεποῦς καὶ καλῆς ἐμφανίσεως τῆς ὁροφῆς, τῶν τοίχων καὶ τοῦ ἐδάφους, κατὰ ἀρχαίαν ἄλλως τε συνήθειαν ⁷. Οἱ συγγραφεῖς ὄντως ὀμιλοῦσι περὶ οἴκων περιεργότατα πεποικιλμένων ⁸ ἢ χρυσῶ καταστιλβόντων ⁹ ἢ μαρμαρυγαῖς λίθων ἡγαυισμένων ¹⁰

γυναικωνίτιδος ἔχομεν καὶ ἐν τῷ βίῳ τοῦ μακαρίου Φιλαρέτου (Βυζαντ. Χρονικά 5.76.13) καὶ ἐν τῷ στρατηγικῷ τοῦ Κεκαυμένου (σ. 43.51). Ὁ Εὐσταθίου τέλος Θεσσαλονίκης ἐν τῷ προλόγῳ τῶν Πινδαρικῶν φῶδῶν Migne, P. G. 136. 360A) ὠμίλησε διὰ τὴν «θαλάμους ἔχουσαν σεμνὴν γυναικωνίτιν».

¹ Ὁ Χρυσόστομος ὀμιλεῖ διὰ τοὺς κατασκευάζοντας μυρίους θαλάμους (Migne, P. G. 60.540). Ὁ τρίκλιος ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸν πολλαχῶς νῦν ὄντα.

² Τὰ μικρὰ κουβούκλια ἐχαρακτηρίζοντο ὡς κουβουκλόπουλα, Miklosich-Müller, Acta et Diplomata 3.21. Διὰ τὸ κουβούκλιον βλ. L. de Beylié, Ἐνθ' ἄν. Supplément σ. 12 καὶ τὸ ὑπόμνημα τοῦ Reiske εἰς τὴν ἐκθεσιν τῆς βασιλείου τάξεως Κωνσταντινίου τοῦ Πορφυρογεννήτου 2.49.

³ Χρυσόστομος, P.G. 61.391, Th. Pressel, Johannis Tzetzae epistolae σ. 4 ἀρ. 3.

⁴ Ἐξηλθεν ἀφ' τὸ τρίκλινον, ἦλθεν εἰς τὸ κουβούκλιον Βέλθανδρος καὶ Χρυσάντζα στίχ. 442.

⁵ Hesselting-Pernot, Poèmes Prodromiques I. 203, IV. 27, Καλλίμαχος καὶ Χρυσορρόη στίχ. 571.

⁶ Ἐν ταύτῃ τῇ ὁρρωδία εἰς τὸ δωμάτιον ἀναβάς ἐπὶ τῆς στιβάδος καθήστο μόνος (Προκοπίου, Ἀνέκδ. 4.22) στιβάδας ἐντετημένας ἔχοντα κατὰ τὴν πέτραν ἢ τὰ κοινότερον λεγόμενα πεσοῦλια στιβάδας εἶπεν ἢ συνεδοχικῶς καὶ τὰς ἐπ' αὐτοῦ στιβάδας (Εὐσταθίου, Παρεκβ. 1546.61). Στιβανιὰ ἐν Ἠπειρῷ νῦν καλεῖται στρωμνὴ ἐκ κλάδων. Ἡ στιβάς εἶναι νῦν ἐν χρήσει ἐν Τήλῳ, πεζούλλι λεγομένη, ἐν Κρήτῃ δὲ παραπέζουλλο (Ἄρ. Κριάρη, Κρητικά ἔθματα σ. 235). Ἐν Ἀπυράνθῳ τῆς Νάξου, εἰς παλαιότερους χρόνους, τὸ πεζούλλιον ἐκαλεῖτο σέτζος.

⁷ Περὶ τῆς διακοσμήσεως τῶν τοίχων καὶ τῶν φατνωμάτων τῶν ἀρχαίων οἰκιῶν βλ. Hermann-Blümner, Lehrbuch³ σ. 155. 156. Διὰ τὰς Βυζαντινὰς οἰκίας βλέπε τὰ σημειούμενα ἀπὸ τοὺς συνεχίζοντας τὸν Θεοφάνη σ. 140 ἔξ. καὶ Δ. Παλάνου, Ἡ πολυτέλεια κατὰ τοὺς χρόνους τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας (Νέα Σιών ΙΖ' σ. 51).

⁸ Ἄγαθίου, Ἱστορ. 291. 15.

⁹ Βαρλαάμ καὶ Ἰωάσαφ σ. 230 (ἐκδ. Woodward-Mittingly).

¹⁰ K. Horna, Die Epigramme des Theodoros Balsamon (Wiener Studien 25. 180).

ἢ χρυσίῳ πολλῶ καὶ μαρμάρων καὶ κίωνων ἀπαστραπτόντων κάλλει ¹ ἢ ψήφῳ καὶ λίθοις καὶ χρυσῶ κεκοσμημένων ² ὧς καὶ περὶ θαυμαζόντων μάρμαρα καὶ τοίχους καὶ ὀρόφους ³.

⁴ Ἐλθῶμεν νῦν ἐπὶ τοὺς τοίχους.

Ἡ ἀπλουστερά διακόσμησις αὐτῶν ἦτο ἐν πρώτοις ἢ γινομένη διὰ χρωματισμοῦ ⁴ ἢ διὰ μαρμαροκονίας ⁵, κατόπιν δὲ καὶ ἐπικαλύψεως διὰ πλακῶν μαρμάρου ⁶ (μαρμάρωσις-ὀρθομαρμάρωσις) καὶ ἄλλοθεν μὲν λαμβανομένων, μάλιστα δ' ἐκ Προικονήσου, Καρύστου, Λακωνικῆς καὶ Καρίας ⁷.

Τῆς τοιαύτης μαρμαρώσεως μνεῖαν ποιοῦνται οἱ νόμοι ⁸, οἵτινες ὁμιλοῦσι περὶ τῶν πιπτόντων μαρμάρων τῶν τοίχων ⁹ καὶ ἔπειτα οἱ συγγραφεῖς ἀναφέροντες τὰ προσπεπηγότα τῶ τοίχῳ μάρμαρα ἢ τὰ μάρμαρα, ἃ εἰς πολυτελείας ἐπίδειξιν κατακολλῶσι τοῖς τοίχοις οἱ πρὸς ταῦτα διακεκνηότες ¹⁰ ἢ τοὺς τοίχους τοὺς περιβεβλημένους μαρμάρῳις ¹¹.

Εἶχον δὲ καὶ ἄλλα χρώματα οἱ λίθοι οὗτοι, ἰδιαιτέρως ὁμως ἐξαίρονται οἱ πορφυροῦν χρῶμα ἔχοντες ¹².

Μετὰ τοὺς τοίχους ἤρχοντο οἱ κίονες. Εἰς τὰς τῶν πτωχῶν οἰκίας ἢ ὑποστήριξις εἶτε τοῦ ἄνω πατώματος εἶτε τῆς στέγης, μάλιστα εἰς τὰ μονόρρουτα οἰκήματα, ἐγένετο διὰ ξυλίνων κίωνων ἢ καὶ κτιστῶν πινσῶν ¹³, εἰς τὰς τῶν

¹ Χρυσόστομος, Ρ. Γ. 54. 616, 60. 494, 62. 78. 262.

² Ἀστερίου Ἀμασειάδας, Ὁμιλία εἰς τὸν πλούσιον καὶ τὸν Λάζαρον (Migne, Ρ. Γ. 40. 169).

³ Χρυσόστομος, Ρ. Γ. 62. 22. 296.

⁴ Εἰς τοὺς Πανδέκτας λόγος γίνεται περὶ χρωμάτων συντελούντων πρὸς κόσμον τῆς οἰκίας 7. 1. 13. 7. Εἰς τοὺς συνεχίζοντας τὸν Θεοφάνη (147. 40) ὁ Θεόφιλος φέρεται κουβούκλια ἀνακτορικὰ «ἐκ χρωμάτων, ἀλλ' οὐ μαρμάρων τοὺς τοίχους ὠραῖσας», εἰς τὴν παιδιόφραστον διήγησιν τῶν τετραπόδων ζῶων λόγος γίνεται περὶ ζωγραφῶν, οἵτινες χρωματοπλουμίζου

σπίτια καὶ παλάτια μεγάλων μεγιστάνων

καὶ ἄλλους οἴκους φοβεροὺς μεγάλων μεγιστάνων

⁵ Ι. Τζέτζου, Ἐξηγήσις εἰς τὴν Ἡσιόδου ἀσπίδα στίχ. 142.

⁶ Τοίχους μαρμάρῳις, περιβεβλημένους ἀναφέρει ὁ Χρυσόστομος, Ρ. Γ. 51. 193, μάρμαρα δὲ πρὸς κόσμον τῶν οἰκιῶν οἱ Πανδέκται 7. 1. 13. 7, τοῦ δὲ Διγενεοῦς τὸ ἀνάκτορον ἦτο κεκοσμημένον

μετὰ μαρμάρων φαεινῶν λίαν ἀστραπηθόλων (Ζ'. 49, Legrand).

⁷ Χορικίου, Ἐγκώμιον εἰς Μαρκιανὸν ἐπίσκοπον Γάζης 13. 1 (Förster-Richtsteig). Ἀγαθίου, Ἱστορ. 283. 23, οἱ συνεχίζοντες τὸν Θεοφάνη 140. 12.

⁸ Βασιλικὰ βιβλ. 58 τίτλ. 3 ιγ'.

⁹ Cod. Theod. III 25. 1.

¹⁰ Χρυσόστομος, Ρ. Γ. 55. 510, Ἀγαθίου, Ἱστορ. 284. 19.

¹¹ Χρυσόστομος, Ρ. Γ. 51. 193.

¹² Ἀστερίου Ἀμασειάδας, Ὁμιλία κατὰ πλεονεξίας (Migne, Ρ. Γ. 40. 209). Χρυσόστομος, Ρ. Γ. 60. 731 καὶ 47. 338.

¹³ Miklosich-Müller, Acta et Diplomata 3. 21. 51. 53, Ἀρμενοπούλου, Ἐξάβ. βλ. 2. 4. 30, Cusa, I diplomati 521. 8.

ἐπιφανῶν δὲ διὰ κίωνων μαρμαρίνων, οἵτινες ἐστήριζον πολλάκις ἀψίδας ¹.

Ὁ ἀριθμὸς τῶν κίωνων τούτων ἦτο ἀνάλογος πρὸς τὴν ὑποστηριζομένην ἐπιφάνειαν καὶ ἀνήρχετο εἰς ὀκτώ, ἀλλὰ καὶ δεκαπέντε ². Ἀπετέλει δ' ἡ χρῆσις καὶ διακόσμησις τῶν κίωνων ἰδιαίτεράν φροντίδα πολλῶν ματαιοδόξων, οἵτινες «ἤξισον θαναμάζεσθαι ἀπὸ κίωνων τῶν ἐν ταῖς οἰκίαις» κατὰ Χρυσόστομον ³, ὅστις ἀνεφώνει «μακαρία ἡ πόλις οὐ διὰ κίονας καὶ χρυσοῦν ὄροφον, ἀλλὰ διὰ τὴν ἡμετέραν ἀρετὴν» ⁴, εἰς τὰ ἄκρα δὲ τὴν πολυτέλειαν πολλοὶ ὠθοῦντες, ἤλειπον τοὺς σπονδύλους, καὶ πρὸ πάντων τὰς ἐπικεφαλίδας τῶν κίωνων, διὰ χρυσοῦ ⁵.

Ἐπὶ τὴν ὄροφὴν ἐρχόμενοι λέγομεν ὅτι καὶ αὕτη εἰς τὰς τῶν πλουσίων οἰκίας ἦτο κεχρυσωμένη, πολλὰ δ' εἶναι τὰ χωρία τὰ ὁμιλοῦντα περὶ οἰκῶν χρυσορρόφων ἢ χρυσοστέγων ἢ χρυσοπάστων ⁶, ἔνθα βεβαίως πρέπει νὰ ἐννοήσῃ τις καὶ φατνώματα διάφορα, φύλλα καὶ ἔλικας καὶ παρόμοιά τινα κεχρυσωμένα ἔχοντα ⁷.

Ὡς πρὸς τὸ ἔδαφος τέλος παρατηροῦμεν ὅτι τὰ πατώματα τῶν οἰκιῶν τῶν πλουσίων ἦσαν ἐπεστρωμένα μὲ πλάκας ἐκ Θεσσαλικῆς ἢ Καρυστίου μαρμάρου ⁸ ἢ μὲ διάφορα τεμάχια πολυχρῶμων μαρμάρων ⁹, μάλιστα Προικονησίου, ἀποτελοῦντα τὴν συγκοπὴν ἢ τὸ συγκοπτὸν ἔδαφος ¹⁰ πρὸς δέ, καὶ κατὰ Ῥωμαϊκὴν συνήθειαν, μὲ ψηφίδας πολυχρῶμους, καὶ δὴ καὶ χρυσοστίκτους ¹¹, παριστανούσας ἢ διάφορα δένδρα, ἄνθη καὶ φυτὰ ¹² ἢ διάφορους παραστάσεις, τὴν Ἀφροδίτην π. χ. καὶ τὸν τοξοφόρον Ἐρωτα ¹³.

¹ Γ. Μαυρογιάννη, Βυζαντινὴ τέχνη καὶ Βυζαντινοὶ καλλιτέχναι σ. κβ'. Περὶ κεφαλῶν κίωνων τεθραυσμένων μετὰ πυρκαϊᾶν ὁμιλεῖ ὁ Χρυσόστομος, P. G. 62. 77.

² Ἀγαθίου, Ἱστορ. 284. 4, οἱ συνεχίζοντες τὸν Θεοφάνη 140. 12, 143. 20.

³ Χρυσόστομος, P. G. 57. 51. 62. 585.

⁴ Χρυσόστομος, P. G. 52. 444.

⁵ Χρυσόστομος, P. G. 55. 510, 60. 492. 708, 61. 205.

⁶ Ἀστερίου Ἀμασειᾶς, Ὁμιλία κατὰ πλεονεξίας (Migne, P. G. 40. 209). Πρὸς τοῦ ῥήτορος, Ἱστορίας Βυζαντινῆς ἐκλογαὶ 148. 3, Χρυσόστομος, P. G. 61. 205, 60. 492, 59. 268, 58. 751, 54. 616, 47. 360, 49. 40, Διήγησις τοῦ Διγενῆ Ζ'. 52. Καλλιμάχος καὶ Χρυσορρόη στίχ. 420.

⁷ Γ. Μαυρογιάννη, Βυζαντινὴ τέχνη καὶ Βυζαντινοὶ καλλιτέχναι σ. 91.

⁸ Θ. Προδρόμου, Λόγος εἰς τὸν πορφυρογέννητον κυρὸν Ἰσαάκιον τὸν Κομνηνὸν B. Z. 16. 113. 65.

⁹ Miklosich - Müller, Acta et Diplomata 3. 58, οἱ συνεχίζοντες τὸν Θεοφάνη 143. 20, τὰ κατὰ Λύβιστρον καὶ Ροδάμνην στίχ. 2716.

¹⁰ Miklosich - Müller, Acta et Diplomata 3. 56.

¹¹ Χρυσόστομος, P. G. 58. 509. 47. 338, 60. 492, 51. 193. Πβ. καὶ τὴν Διήγησιν τοῦ Διγενῆ Ζ'. 47. 50 (Legrand) ἰδὲ καὶ Γ. Μαυρογιάννη, Ἐνθ' ἀν. σ. ιδ'. ἔξ.

¹² Χρυσόστομος, P. G. 47. 338.

¹³ Τὰ κατὰ Λύβιστρον καὶ Ροδάμνην στίχ. 2722. Περὶ τῆς διακοσμῆσεως τοῦ ἔδαφους διαφόρων διαμερισμάτων τῶν ἀνακτόρων βλ. τοὺς συνεχίζοντας τὸν Θεοφάνη σ. 139 - 147.

Τόση δ' ἦτο ἡ σπουδὴ περὶ τὸν καλλωπισμὸν τοῦ ἐδάφους, ὥστε ὁ Χρυσόστομος ἠναγκάζετο νὰ βροντοφωνῇ «Πολὺ τῶν τοίχων ἡμεῖς καὶ τοῦ ἐδάφους σεμνότεροι». Τί τοῖνυν ἡμᾶς αὐτοὺς ἀφέντες εἰς ἐκείνους τὴν σπουδὴν ἄπασαν κενοῦμεν¹; »

Τὸ καταγράφειν τὴν οἰκίαν ἢ τὸ κατὰ τοῖχου γράφειν καθὼς καὶ τὸ ποικίλλειν τὴν ὄροφὴν, ἦτο σύνηθες παρ' ἀρχαίοις², λέγεται δ' ὅτι πρῶτος ὁ Ἀλκιβιάδης ἠνάγκασε τὸν Ἀγάθαρχον νὰ γράψῃ τοὺς τοίχους τῆς οἰκίας του³. Καὶ ὁ Λουκιανὸς δ' ἐν Ἐρωτ. 34 εἶπεν «ἀντὶ δὲ εὐτελῶν δωματίων ὑψηλὰ τέρεμνα καὶ λίθινα πολυτέλειαν ἐμηχανήσαντο καὶ γυμνὴν τοίχων ἀμορφίαν εὐανθεῖσι βαφαῖς χρωμάτων κατέβαψαν». Ἡ συνήθεια αὕτη, ἣτις ἐπεξετάθη ἀπὸ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν διαδόχων⁴, διετηρήθη καθ' ὅλους τοὺς αἰῶνας τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας. Οὕτως ἐν τοῖς Πανδέκταις γίνεται λόγος διὰ χρώματα καὶ πολυτιμοτάτας ζωγραφίας ἐπὶ τῶν τοίχων⁵, ἐν τοῖς νόμοις μνημονεύεται τὸ δικαίωμα τοῦ λαβόντος οἶκον εἰς χρῆσιν τοῦ «γράφειν καὶ μαρμαροῦν καὶ τὰ λοιπὰ πρὸς τέρψιν ποιεῖν» ἢ τοῦ γείτονος τοῦ ἔχειν εἰς τὸν κοινὸν τοῖχον ζωγραφίας⁶, ὁ δὲ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος εἰς τὰ ἠθικά του ἔπη (P. G. 903). ὁμιλεῖ πάλιν διὰ τὰ τῶν τοίχων χρώματα καὶ Γρηγόριος ὁ Νύσσης διὰ τὰς τῶν οἰκιῶν εὐανθεῖς γραφάς⁷. Τόσον μάλιστα διὰ τὴν τοιχογράφειν τῶν οἰκιῶν των ἢ διὰ τὰ ἐν τοῖς τοίχοις, ὡς ἔλεγον⁸, ἐσπούδαζον οἱ Βυζαντινοί, ὥστε ὁ Χρυσόστομος ἠναγκάζετο, ὡς προείπομεν, νὰ διαμαρτύρηται διὰ τοῦτο φωνάζων· «πολὺ τῶν τοίχων βελτίους ἡμεῖς καὶ τοῦ ἐδάφους σεμνότεροι. Τί τοῖνυν ἡμᾶς αὐτοὺς ἀφέντες εἰς ἐκεῖνα τὴν σπουδὴν ἄπασαν κενοῦμεν; »

Εἶχον μάλιστα καὶ εἰδικoὺς τεχνίτας οἱ Βυζαντινοί πρὸς ζωγράφειν, τοὺς τοιχογράφους καλουμένους, κοσμοῦντας τοὺς τοίχους δι' ἀπλῶν κοσμημάτων, καὶ τοὺς εἰκονογράφους, τοὺς ζωγραφίζοντας τὰ δωμάτια μὲ καλλιτεχνικὰς εἰκόνας⁹.

¹ Χρυσόστομος, P. G. 60. 538. Τὸ ἐδικτον τοῦ Διοκλητιανοῦ ἀναφέρει μαρμαροῖς καὶ ψηφιδάτας τεχνίτας ἐπεξεργαζομένους καὶ τοποθετοῦντας τὰ μάρμαρα καὶ τὰς ψηφίδας τοῦ ἐδάφους M o m m s e n - B l ü m n e r Der Maximaltarif σ. 106.

² Hermann - Blümner, Lehrbuch³ 155. 156.

³ Πλουτάρχου, Ἀλκιβ. 16.

⁴ L. de Beylié, L'habitation byzantine σ. 176.

⁵ Πανδέκται 7. 1. 13. 7, 8. 2. 13. I.

⁶ Βασιλικά βιβλ. 16 τίτλ. 1. 13, Ἀρμενοπούλου, Ἐξάβιλ. 2. 4. 69. 71.

⁷ Γρηγορίου Νύσσης, Εἰς Πουλχερίαν λόγος (Migne, P. G. 46. 865).

⁸ Τοῦ κυροῦ Κωνσταντίνου τοῦ Μανασσῆ, Μονωδία ἐπὶ τῷ ἀστρογλήμφῳ αὐτοῦ τεθηγκότι K. Horna, Einige unedierte Stücke des Manasses und Italicos σ. 6.

⁹ Περὶ αὐτῶν γίνεται λόγος ἐν τῷ ἐδικτῷ τοῦ Διοκλητιανοῦ 7. 8 (M o m m s e n - B l ü m n e r, Der Maximaltarif des Diocletian σ. 107 καὶ H. Blümner, Technologie und Terminologie 4. 432.

Εἶναι αὐτοὶ οὗτοι, περὶ ὧν κείμενα τῶν τελευταίων αἰώνων λέγουσιν ὅτι:

*καὶ ἱστοριογραφίζουσιν ἢ χρωματοπλουμίζουσιν
σπίτια καὶ παλάτια μεγάλων μεγιστάνων
καὶ ἄλλους οἴκους φοβεροὺς μεγάλων μεγιστάνων*¹.

Ἐπειδὴ δὲ καὶ δι' ἐγκαύσεως ἐγίνοντο αἱ ζωγραφίαι, διὰ τοῦτο καὶ ἐγκαυσταὶ προσέτι ἐλέγοντο οἱ ζωγράφοι².

Πλὴν δὲ τῆς διὰ χρωμάτων διακοσμῆσεως, καὶ κατ' Ἀνατολικὴν ἐπίδρασιν, ἦσαν ἐν χρήσει καὶ αἱ μουσόστικτοι εἰκόνες, ἃς κατεσκεύαζεν εἰδικὸς τεχνίτης μουσιάριος καλούμενος ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Διοκλητιανοῦ³. Μνεῖα τῶν μουσαϊκῶν γίνεται συχνὰ ἐν τῇ περιγραφῇ ἀνακτόρων⁴, εἶπε δὲ καὶ ὁ Χρυσόστομος «ἕτερος ψηφίδας χρυσᾶς συλλέγων μετὰ πολλῆς ταιλαιπωρίας περιβάλλει τοὺς τοίχους»⁵.

Πλὴν ὅμως τῶν ζωγραφιῶν, μάλιστα εἰς τὰς ἐκ πολυτίμου ξύλου στέγας, ἠδύνατό τις νὰ ἴδῃ καὶ διαφόρους γλυφάς, πρόσωπα δῆλα δὴ ζῶα καὶ δένδρα, ἃς ἐπιτιήδαιοι πρὸς τοῦτο τεχνῖται ἐγλυφον⁶.

Ἐλθωμεν νῦν ἐπὶ τὰς εἰκόνας τῆς ὄροφῆς⁷.

Αὗται ἢ μᾶς περιγράφονται γενικῶς ὡς παντοδαπαὶ καὶ ποικίλαι⁸ ἢ καὶ μᾶς ὀρίζονται τὰ διακοσμητικὰ αὐτῶν θέματα.

¹ Διήγησις παιδιόφραστος τῶν τετραπόδων ζῴων στίχ. 399 (σελ. 155 Wagner, Carmina Graeca medii aevi).

² Ἐγκεκαυμένη· ἐζωγραφημένη· ἐπεὶ ἐγκαυσταὶ λέγονται οἱ ζωγράφοι οἱ διαγράφοντες τοὺς τοίχους ME. 310. 39. Βλ. καὶ τὸ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ζωναρᾶ λεξικὸν ἐν λ.

³ Οὕτως εἰς τὸ edictum Diocletianum 7. 6.

⁴ Προκοπίου, Περὶ κτισμάτων 1. 10. 15, οἱ συνεχιζόντες τὸν Θεοφάνη σ. 143. 145. Διήγησις τοῦ Διγενῆ Δ' 268.

⁵ Χρυσόστομος, P. G. 59. 446.

⁶ Σακελλίωνος, Θεοδωρήτου ἐπισκ. Κύρου ἐπιστολαὶ ἐπιστολ. 34 σ. 27. Tafel, Eustathii opusc. 360. 65.

⁷ Διὰ τὰς ἐπὶ τῶν τοίχων καὶ τῶν στεγῶν ἀπεικονίσεις βλ. τὸν τοῦ Κλήμεντος, Προτρεπτικὸν 4. 60 ἐξ. (σ. 460. 25 Stählin) τὸν 100ον κανόνα τῆς ἐν Τρούλλῳ ΣΤ'. οἴκουμ. συνόδου (Πάλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 2. 546). τοὺς συνεχιζόντας τὸν Θεοφάνη σ. 143-145, 331-335, τὸν Νικ. Χωνιάτην, Χρον. διηγ. 433, τὸν Κεδρηνὸν, Σύνοψ. ἱστορ. 1. 694. 19, 2. 152. 10 ἐξ. Καλλιμαχὸν καὶ Χρυσορρόην στίχ. 416 ἐξ. Βλ. πρὸς τοῦτοις Γ. Μαυρογιάννη, Ἡ κοσμητικὴ τῶν Βυζαντινῶν γραφικὴ (Ἀρχαιολ. Ἐφημ. 1893 σ. 22 ἐξ.). καὶ τοῦ αὐτοῦ, Βυζαντινὴ τέχνη καὶ Βυζαντινοὶ καλλιτέχναι σ. ιη'. 69 ἐξ. 84 ἐξ. 108 ἐξ. 111 ἐξ. L. de Beylié, L'habitation byzantine σ. 176. 177. G. Millet, Portraits byzantins ἐν Revue de l'art Chrétien 61 (1911) 445-451, J. Ebersolt, Les arts somptuaires de Byzance σ. 133. 135, Σπ. Λάμπρου, Ἐκφρασις τῶν ξυλοκονταριῶν τοῦ κραταίου καὶ ἁγίου ἡμῶν αὐθέντου καὶ βασιλέως (Ν. Ἑλλην. 5. 3 καὶ ἐξ.), Στ. Κυριακίδου, Ὁ Διγενὴς Ἀκρίτας σ. 111 ἐξ. Ch. Diehl, Manuel 1. 57. 66.

⁸ Νικολάου Μεσαρίτου, Λόγος ἀφηγηματικὸς ἐπὶ νεωτερισμῶ τινος βασιλειῶντος 44, 27, 45. 1.

Ἐξωγραφίζετο λοιπὸν ἐπὶ τῆς ὀροφῆς, ἂν μάλιστα ἦτο αὕτη θολωτὴ¹ ἢ ὁ οὐρανὸς μὲ τὰ ἄστρα, ἢ ἡ Ἴρις ἢ καὶ θρησκευτικαὶ εἰκόνες ὡς λ. χ. ὁ Χριστὸς μόνος ἢ μετὰ τῶν μαθητῶν του² ἢ καὶ τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ³, ἀλλὰ καὶ διὰ ψηφίδων ἱστορικὰ γεγονότα ὡς λ. χ. ἐν τῇ στέγῃ τῆς Χαλκῆς, ἔνθα παριστάνοντο οἱ πόλεμοι τῶν Βυζαντινῶν κατὰ Ἰταλίας καὶ Λιβύης καὶ ὁ Βελισάριος νικητὴς προσφέρων εἰς τὸν Ἰουστινιανὸν καὶ τὴν Θεοδώραν τὰ ἐκ πολέμων λάφυρα⁴.

Ἐπὶ δύο ἢ τρεῖς μετὰ Χριστὸν αἰῶνας δὲν ἐπετρέπετο ἢ ἐπὶ τῶν τοίχων τῶν οἰκιῶν ἀπεικόνις οἰουδὴποτε ἱεροῦ προσώπου⁵, ἔκτοτε ὅμως ἤρχισεν ἢ παράστασις αὐτῶν. Ἐξωγραφίζετο λοιπὸν ἢ εἰκὼν τῆς Θεοτόκου⁶ ἢ τοῦ Χριστοῦ⁷ ἢ διαφόρων ἁγίων ἢ καὶ τοῦ πάθους⁸, παρεγράφοντο δὲ καὶ διάφορα ρητὰ⁹. Προσέτι ἀπεικονίζοντο ἐπὶ τῶν τοίχων καὶ διάφοροι σκηναὶ ἐκ τῆς Π. Διαθήκης π.χ. ἡ μάχη τοῦ Σαμφῶν πρὸς τοὺς Φιλισταίους, ἡ μονομαχία τοῦ Δαῖδ πρὸς τὸν Γολιάθ, ἡ φυγὴ τοῦ Σαοῦλ, τὰ θαύματα τοῦ Μωϋσέως, ἡ ἔξοδος τῶν Ἰουδαίων, αἱ ἀριστεφαὶ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ κτλ.¹⁰

Τὰ θέματα ὅμως τῶν ζωγραφιῶν ἐλαμβάνοντο καὶ ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς μυθολογίας. Οὕτω παριστάνοντο Ἴπποκένταυροι καὶ Σφίγγες¹¹, ὁ Περσεὺς

¹ Νικολάου Μεσαριτοῦ, Ἐνθ' ἄν. 45. I. Τζέτζου, Χιλιάδες, ἱστορ. 66 στίχ. 41, Καλλιμάχος καὶ Χρυσορρόη στίχ. 420 ἐξ. (σ. 19 ἐκδ. Λάμπρου), Βησσαρίωνος, Ἐγκώμιον εἰς Τραπεζοῦντα (Ν. Ἑλλην. 13. 189). Ὅρα ὅτι παρ' ἀρχαίαις οὐρανὸς ἐλέγετο ἢ θολωτὴ τῶν οἰκιῶν στέγη, οὐρανόα δὲ ἢ οὐρανόα σήμερον.

² Ed. Kurtz, Die Gedichte des Christophoros Mitylenaios σελ. 62. Anthol. Graeca I. ἀρ. 106 (ἐκδ. Stadtmüller).

³ Διὰ τοῦτο καὶ ἐπὶ τῆς οἰκίας καὶ ἐπὶ τῶν τοίχων καὶ ἐπὶ τῶν θυρίδων... μετὰ πολλῆς ἐπιγράφου ἐν αὐτὸν (τὸν σταυρὸν) τῆς σπουδῆς. Χρυσόστομος, P. G. 58. 537. Εἰκόνα σταυροῦ ἐπὶ τῆς ὀροφῆς τοῦ ἀνακτόρου του ἐξωγράφησεν ὁ Μ. Κωνσταντῖνος. L. de Beylié, L'habitation byzantine σ. 176.

⁴ Προκοπίου, Περὶ κτισμάτων 1. 10. 15.

⁵ Παύλου, Α'. πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολ. 13. 26.

⁶ Γ. Παχυμέρη, Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος 81. 20.

⁷ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως 7. 12.

⁸ Οἱ συνεχίζοντες τὸν Θεοφάνη, 146. 1. Ἀνωνύμου, Παραστάσις σύντομοι χρονικαὶ (Th. Preger, Scriptores originum Constantinopolitanarum 1. 52. 15) Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου, Ἐπιστολ. βιβλ. Β' ἐπιστολ. 42 (Migne, P. G. 99. 1244). Θ. Ἰωάννου, Μνημεῖα ἀγιολογικά σ. 263. L. de Beylié, L'habitation byzantine σ. 176. Καὶ ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 11 χειρογράφῳ τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης Ἀθηνῶν γίνεται λόγος ἐν δυοῖς κεφαλαίοις (κεφ. γ' καὶ δ') «περὶ ζωγραφίας ἁγίων εἰς τὸν τοῖχον τοῦ ὀσπητίου καὶ περὶ ζωγραφίας ἁγίων εἰς τὸν τοῖχον τοῦ γείτονος». Ἄς σημειωθῇ δ' ἐναυθὰ ὅτι ἐπὶ Μιχαὴλ καὶ Βάρδα κληθεῖς ὁ μοναχὸς Μεθόδιος νά ἱστορήσῃ τοῦ ἡγεμόνος τῶν Βουλγάρων τὸ ἀνάκτορον, ἔγραψεν εἰς τοὺς τοίχους του τὴν δευτέραν παρουσίαν Κεδρηνῶν, Ἱστορ. 2. 152. 10 ἐξ.

⁹ Χρυσόστομος, P. G. 52. 391, οἱ συνεχίζοντες τὸν Θεοφάνη 143. 8 ἐξ.

¹⁰ Διήγησις τοῦ Διγενῆ Ζ' 63 ἐξ. πρβ. τοῦ χειρ. τῆς Ἀνδρου στίχ. 3996.

¹¹ Τιμαρίων 27 (Ellissen, Analekten IV. 70).

καὶ ἡ Ἀνδρομέδα¹, οἱ ἄθλοι τοῦ Ἡρακλέους καὶ ἡ εἰς τὴν Ἰνδικὴν ἐκστρατεία τοῦ Βάχχου², ἡ Ἀφροδίτη καὶ ὁ Ἔρως ἢ ἡ Ἀφροδίτη συμπαίζουσα μὲ τὸν Ἄρη³, οἱ Ὀλύμπιοι Θεοί, ὁ Βελλερεφόντης φονεύων τὴν Χίμαιραν⁴ κτλ. Τὴν παράστασιν μάλιστα τοῦ Ἐρωτος καὶ τῆς Ἀφροδίτης μετ' ἄλλων παραστάσεων ὑποκινουσῶν «πρὸς τὰ τῶν αἰσχροῶν ἡδονῶν ὑπεκαύματα» ἀπηγόρευσεν, ἐπὶ ποινῇ ἀφορισμοῦ, ἢ ἐν Τρούλλῳ 5'. Οἰκουμένη συνόδος διὰ τοῦ 100^{ου} κανόνος τῆς⁵. Ὁ ἐρμηνευτὴς μάλιστα τοῦ κανόνος τούτου Θεόδωρος ὁ Βαλσαμῶν λέγει ὅτι οἱ σύγχρονοὶ τοῦ πλοῦσιοι τὰ τοιαῦτα θεάματα οὐ μόνον διὰ γραφῆς παρίστανον, ἀλλὰ καὶ διὰ γυψίνων ἀνθρωπομορφῶν εἰκονισμάτων⁶, ὅπερ ἐπιβεβαίωσι καὶ τὰ ἐπύλλια, ἐν οἷς λόγος περὶ ἐρώτων μετὰ τέχνης ἐκ ψιλοῦ γύψου κατεσκευασμένων⁷. Μανθάνομεν δὲ παρὰ Κλήμεντος ὅτι οἱ τότε ἠρέσκοντο ν' ἀναρτῶσι πίνακας, ἐφ' ὧν ἐξωγραφίζετο ἡ Ἀφροδίτη συλλαμβανομένη ἐν ἐρωτικῇ περιπλοκῇ μετὰ τοῦ Ἄρεως καὶ δεσμευομένη, ἀλλὰ καὶ Πανίσκοι καὶ κόραι γυμναὶ καὶ σάτυροι μεθύοντες καὶ μοριῶν ἐντάσεις⁸.

Ἐπὶ τῶν τοίχων ἔπειτα ἐξωγραφίζον «παλαιὰς Ἑλληνίους πράξεις»⁹, ἦτοι σκηνὰς ἐκ τῶν Ὀμηρικῶν ἐπῶν καὶ τοῦ Ὀμηρικοῦ καθ' ὄλου κύκλου ὡς καὶ τοὺς Ὀμηρικοὺς ἦρωας. Προσφιλῆ λοιπὸν θέματα ἦσαν οἱ ἄθλοι τοῦ Ἀχιλλέως, ὁ Ἀγαμέμνων, ἡ Πηνελόπη, ὁ φόνος τῶν μνηστήρων, ἡ τύφλωσις τοῦ Κύκλωπος¹⁰, ἡ κρίσις τοῦ Πάριδος¹¹ κτλ.

Μετὰ ταῦτα ἤρχετο ἡ σειρὰ τῶν ἱστορικῶν γεγονότων, οὗ ἕνεκα καὶ τὸ ζωγραφίζεῖν ἱστορεῖν ἐλέγετο καὶ ἡ ζωγραφία ἱστορία ἢ ἱστοριογρα-

¹ Ἡλιοδώρου, Αἰθιοπικά 4. 8.

² Δρεπανίου Πακάτου, Πανηγυρικός Θεοδοσίου 44. 5.

³ Βέλθανδρος καὶ Χρυσάντζα στίχ. 340, Λύβιστρος καὶ Ροδάμνη, στίχ. 2722, Ἀχιλλῆος στίχ. 843 (X. N., Hesselring.), Καλλίμαχος καὶ Χρυσορρόη στίχ. 420.

⁴ Διήγησις τοῦ Διγενῆ Ζ' στίχ. 67.

⁵ Ράλλη - Ποτλῆ, Σύνταγμα 2. 545.

⁶ Ράλλη - Ποτλῆ, Σύνταγμα 2. 546.

⁷ Τὰ κατὰ Λύβιστρον καὶ Ροδάμνην στίχ. 2727.

⁸ Κλήμεντος, Πρωτοεπιτικός βιβλ. 4. 60.

⁹ Κιννάμου, Ἱστορ. 265.

¹⁰ Διήγησις τοῦ Διγενῆ Ζ' 63 ἐξ.

¹¹ Τὰ κατὰ Λύβιστρον καὶ Ροδάμνην στίχ. 2726. Καὶ εἰς δημοσίους ἐμβόλους ἐπὶ τῶν τοίχων ὑπῆρχον τοιαῦται εἰκόνες τὸν Ἀχιλλέα φέρ' εἰπεῖν καὶ τὸν Αἴαντα παριστάνουσαι. Οἱ νόμοι μάλιστα ἐπέβαλλον νὰ μὴ ἀφαιρῇ τις κτίζων τὴν θέαν τούτων, ἐκτὸς ἂν ἡ γραφὴ παρίστανε μὴ γινώριμον σκηνήν. Ἀρμενοπούλου, Ἐξάβιβλ. βιβλ. 2 τίτλ. 4. 49. Καὶ ὁ ἐν Θεσσαλονικῇ οἶκος τοῦ Σικουντηνοῦ Λέοντος, κατὰ Κωνταντῖνον τὸν Στιλβῆν, εἶχεν ἐπὶ τῶν τοίχων διαφόρους παλαιὰς ἱστορίας. (Σπ. Λάμπρου, Ν. Ἑλλην. 5. 7.) Ἐννοεῖται δ' ὅτι πολλαὶ τῶν εἰκόνων τούτων ἀντεγράφοντο εἰς χειρόγραφα. (Σπ. Λάμπρου, Ἐκφρασις ζυλοκονταριῶν (Ν. Ἑλλην. 5. 11).

φία¹. Ἐξωγραφίζοντο λοιπὸν ἢ παλαιότερα ἱστορικὰ γεγονότα ὡς λ. χ. αἱ μάχαι τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου πρὸς τὸν Δαρεῖον² ἢ καὶ σύγχρονα ἢ καὶ μικρὸν παλαιότερα³ ἢ τῶν συγχρόνων βασιλέων αἱ μάχαι καὶ τὰ τρόπαια⁴ εἰς τὰ βασιλικά μάλιστα ἀνάκτορα, καὶ τὰ τῶν πλουσίων⁵ ἢ τέλος εἰκόνες ἀπλῶς τοῦ βασιλέως ἢ μὲ τὸν ἰδιωτικὸν καὶ κοινωνικὸν αὐτοῦ βίον σχετιζόμεναι⁶.

Μία τῶν προσφιλῶν παραστάσεων, μάλιστα κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς εἰκονομαχίας, ἀλλὰ καὶ μετὰ ταῦτα, ἦτο ἢ τοῦ κυνηγίου⁷. Οὐ μόνον λοιπὸν ἐπὶ τῶν τοίχων τῶν ἀνακτόρων ἢ τῶν ἀρχοντικῶν οἰκιῶν ἐξωγραφίζοντο βασιλεῖς ἐξερχόμενοι εἰς κυνήγια ἢ κυνηγεῦντες, ὅπως εἰς τὰ ἀνάκτορα τῶν Βλαχερνῶν, ἔνθα παριστάνετο ὁ Ἀνδρόνικος Κομνηνὸς κυνηγῶν λαγούς καὶ κατακοντιζῶν ἀγριοχοίρους καὶ ἄλλα θηρία⁸, ἀλλὰ καὶ ἀπλοῖ θηρευταὶ εἰς ὕλας καὶ πέτρας, κύνας ἐπισυρόμενοι⁹. Ὁ ἔπαρχος μάλιστα Ὀλυμπιόδωρος

¹ Χορικίου, Ἐγκώμιον εἰς Μαρκιανὸν ἐπίσκοπον Γάζης σ. 14. 15. 23. (Förster), Τὰ κατὰ Λύβιστρον καὶ Ροδάμνην στίχ. 2730.

² Διήγησις τοῦ Διγενῆ Ζ' 70.

³ Βενιαμὴν ὁ ἐκ Τουδέλης λέγει ὅτι τοὺς τοίχους τῶν ἀνακτόρων τῶν Βλαχερνῶν Μανουὴλ ὁ Κομνηνὸς ἐκάλυψε μὲ μωσαϊκὰ παριστάνοντα παλαιότερους πολέμους καὶ ἐκείνους, οὓς αὐτὸς διεξήγαγε. F. Chalandon, Jean II Comnène et Manuel I Comnène σ. 232.

⁴ Τοιαῦτα σκηναὶ παριστάνοντο εἰς τοὺς τοίχους τῶν ἀνακτόρων τῆς Τραπεζοῦντος, Βησσαρίωνος, Ἐγκώμιον Τραπεζοῦντος (Σπ. Λάμπρου, Ν. Ἑλλην. 13. 189).

⁵ Κιννάμου, Ἱστορ. 266. 4, Παχυμέρη, 1. 517. 2. Ὁ Χρυσόστομος (P. G. 55. 565, 56. 249) ὁμιλεῖ διὰ τὰ ξίφη καὶ τὰ δόρατα καὶ τὰς ἀσπίδας τὰς ἐν τοῖς τοίχοις γεγραμμένας καὶ διὰ τὸν καθήμενον βασιλέα καὶ τὸν ὑποκείμενον βάρβαρον. Καὶ ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ Μεγάλου ὁ ρήτωρ Δρεπάνιος Πακάτος συνίστα, ἵνα οἱ ζωγράφοι, ἀντὶ τῶν μυθικῶν παραστάσεων ἀπεικονίζωσι τὰς νίκας τοῦ αυτοκράτορος (Σπ. Λάμπρου, Ἐκφρασις τῶν ξυλοκονταριῶν, Ν. Ἑλλην. 5. 4).

⁶ Κεδρηνοῦ, Ἱστορ. 1. 694. 19, Κ. Στιλβῆ, Ἐπίγραμμα ἐπὶ τῷ κατὰ Θεσσαλονίκην νεοεργηθέντι οἴκῳ τοῦ Σικουντηνοῦ Λέοντος (Σπ. Λάμπρου, Ἐκφρασις τῶν ξυλοκονταριῶν, Ν. Ἑλλην. 5. 7) Νικ. Χωνιάτου, Χρον. διήγ. 460. 7, 592. 4, οἱ συνεχίζοντες τὸν Θεοφάνη 332. 14. Ἐπὶ τῶν τοίχων τῶν ἀνακτόρων τῆς Τραπεζοῦντος εἶχον ζωγραφηθῆ οἱ ἡγεμόνες τοῦ βασιλείου τῆς Τραπεζοῦντος ὡς καὶ οἱ πρόγονοι αὐτῶν (Βησσαρίωνος, Ἐγκώμιον εἰς Τραπεζοῦντα, Σπ. Λάμπρου, Ν. Ἑλλην. 13. 189) ἐν δὲ τῇ μεγάλῃ αἰθούσῃ τοῦ ἀνακτόρου τοῦ Μυστρά, ἐντὸς κόγχης, εἶχε ζωγραφηθῆ ἢ εἰκῶν ἐνὸς ἡγεμόνος καὶ τῆς συζύγου τῶν. A. Struck, Mistra σ. 133. Τέλος καὶ εἰς τοὺς τοίχους ἱερῶν χώρων, ὡς λ. χ. τοῦ ἁγίου λουμάτος τῆς Θεοτόκου τῆς ὀδηγητρίας, ἐξωγραφίζοντο βασιλέων εἰκόνες, K. Horna, Die Epigramme des Theodoros Balsamon (Wiener Studien 25. 190).

⁷ Οἱ εἰκονομάχοι αυτοκράτορες, ἀντὶ τῶν ἁγίων εἰκόνων, διέτασσον νὰ ζωγραφίζωνται ἐπὶ τῶν τοίχων εἰκόνες κυνηγίου ἢ ἵπποδρομιῶν. L. de Beylié, L'habitation byzantine σ. 176.

⁸ Νικήτ. Χωνιάτου, Χρον. διήγ. 433. 10, Κιννάμου, Ἱστορ. 265, F. Chalandon, Jean II. Comnène et Manuel I Comnène I. σ. 233.

⁹ Ἀστερίου Ἀμασειᾶς, Ὁμιλία εἰς τὸν πλούσιον καὶ τὸν Λάζαρον, Migne, P. G. 40. 165. 166.

ἠρώτησε τὸν μαθητὴν τοῦ Χρυσοστόμου Νεῖλον, ἂν εἰς τοὺς τοίχους τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἰδρυθείσης ἐκκλησίας ἠδύνατο νὰ γράψῃ λαγῶους καὶ δορκάδας καὶ ἄλλα ζῶα ὑπὸ κυνηγῶν ἢ κυνῶν διωκόμενα ¹.

Εἰς τὰς ἀνωτέρω μνημονευθείσας τοιχογραφίας τὰς ἐν Βλαχέρναις καὶ ἄλλαι μὲ τὸν κυνηγετικὸν βίον σχετιζόμεναι σκηναὶ παριστάνοντο, οἷον ἢ μετὰ θήραν ἔψησις κρεάτων ἐλαφείων καὶ χοιρείων καὶ ἢ παρασκευὴ προχείρου ἐντελῶς ἐστιάσεως ².

Ἐκτὸς τῶν κυνηγετικῶν σκηνῶν ἐγράφοντο καὶ ἀλιευτικά, ὡς δηλοῖ πάλιν ὁ πρὸς Νεῖλον ἐπιστέλλων Ὀλυμπιόδωρος, ὅστις ἐρωτᾷ, ἂν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ του δύναται νὰ γράψῃ ἐν τῇ ἀκτῇ δίκτυα ἀπλούμενα ἢ καὶ ριπτόμενα εἰς τὴν θάλασσαν καὶ μετὰ ταῦτα συρόμενα εἰς τὴν ξηρὰν μετὰ τῶν ἐν αὐτοῖς ἰχθύων ³.

Ἐν τοῖς νόθοις συγγράμμασι τοῦ Χρυσοστόμου φέρονται οἱ ζωγράφοι ζωγραφίζοντες δένδρα καὶ ποταμοὺς ρέοντας καὶ πεδία ποικίλα ⁴, ἐν δὲ τῷ τρικλίνῳ Καμιλᾷ ἦσαν ἐξωγραφημένα διὰ ψηφίδων ἀγάλματα τινα τρυγῶντα καρποὺς ⁵ καὶ ἐν τοῖς τοίχοις τοῦ παρακειμένου κουβουκλίου παριστάνοντο διάφορα δένδρα ⁶. Ἐξ ἑτέρου ἐν τῷ Χρυσοτρικλίνῳ γνωρίζομεν ὅτι διὰ πολυχρῶμων καὶ λεπτοτάτων ψηφίδων παριστάνοντο διάφορα πολύχρωμα ἄνθη ⁷. Τέλος καὶ ζῶα διάφορα ἔχομεν μαρτυρίας ὅτι διὰ χρωμάτων ἢ ψηφίδων ἐξωγραφίζοντο ἐπὶ τῶν τοίχων. «Τὸ δὲ ζῶδια γίνεσθαι ἢ ἐν τοίχοις ἢ ἐν ἱματίοις ποῦ χρήσιμον»; ἀναφωνεῖ ὁ Χρυσόστομος ⁸, μαρτυρία, ἣν βραδύτερον ἐπιβεβαιοῖ καὶ ὁ Ἀμασειᾶς Ἀστέριος, ὅταν, ψέγων τοὺς ἐνυφαίνοντας εἰς τὰ φορέματά των λέοντας καὶ παρδάλεις καὶ ἄρκτους καὶ ταύρους, προσθέτῃ ὅτι δι' αὐτῶν ἔπρεπε νὰ κοσμῶνται οἱ τοῖχοι καὶ οὐχὶ οἱ χιτῶνες καὶ τὰ ἱμάτια ⁹. Ἐξ προστεθῆ δ' ὅτι, κατὰ τὰς μαρτυρίας τῶν συγγραφέων, ὁ Μαργαρίτης τρίκλιнос ἐν τοῖς ἀνακτόροις εἶχε «τοὺς τοίχους ζῶοις πεποικιλμένους παντοδαποῖς»¹⁰.

Μικρὸν ἀνωτέρω ὁμίλησα διὰ τὰς ἐπὶ τῶν τοίχων ἐξωγραφημένας εἰκόνας. Ἐνταῦθα σκόπιμον κρίνω νὰ προσθέσω ὅτι, ὡς καὶ ἄλλοθεν καὶ ἐκ

¹ Γ. Μαυρογιάννη, Ἡ κοσμικὴ τῶν Βυζαντινῶν γραφικὴ (Ἀρχαιολογ. Ἐφημερίς 1893. σ. 23).

² Νικήτα Χωνιάτου, Χρον. διήγ. 433. 10.

³ Γ. Μαυρογιάννη, Ἐνθ' ἀν. σ. 23.

⁴ Χρυσόστομος, P. G. 55. 565.

⁵ Οἱ συνεχίζοντες τὸν Θεοφάνη 145. 1.

⁶ Οἱ συνεχίζοντες τὸν Θεοφάνη 145. 15.

⁷ Οἱ συνεχίζοντες τὸν Θεοφάνη 456. 5.

⁸ Χρυσόστομος, P. G. 58. 501.

⁹ Ἀστερίου Ἀμασειᾶς, Ὁμιλία εἰς τὸν πλούσιον καὶ εἰς τὸν Λάζαρον, Migne, P. G. 40. 165. 166.

¹⁰ Οἱ συνεχίζοντες τὸν Θεοφάνη 143. 20.

τῶν νόμων μανθάνομεν¹, καὶ ἐπὶ πινάκων ἐξωγραφίζοντο εἰκόνες παριστάνοσαι εἴτε προσφιλῆ συγγενικά πρόσωπα² σύζυγον ἢ τέκνα, εἴτε τὸν βασιλέα ἢ μόνον ἢ καὶ ὑπὸ τῶν προσκυνούντων ἀκολουθῶν περιστοιχιζόμενον ἢ καὶ εἰς κατωτέραν θέσιν ὑποπίπτοντας ἔχοντα τοὺς ἡτημένους βαρβάρους³. Αἱ εἰκόνες αὗται ἦσαν ἐξ ἀρίστου ὕλικου, ἐντιθεμένων εἰς αὐτὰς καὶ χρυσῶν πετάλων, ἵνα εἶναι ἀντάξια τοῦ βασιλέως⁴ καὶ εἶχον εἰς τὸ κάτω μέρος ἐπὶ σανίδος ἀναγεγραμμένον τὸ ὄνομα τοῦ βασιλέως ὡς καὶ τὰς νίκας καὶ τὰ κατορθώματα καθ' ὄλου αὐτοῦ⁵.

Τὰ διάφορα διαμερίσματα τῆς Βυζαντινῆς οἰκίας ἐχωρίζοντο βεβαίως καὶ διὰ στερεοῦ τοίχου, ἀλλὰ καὶ διὰ σανίδων, αἵτινες ἐκαλοῦτο φάρσωματα, ψευδοτόιχοι τουτέστι⁶. Ἐννοεῖται δ' ὅτι μεταξὺ τῶν σανίδων ὑπῆρχον κενὰ (διασφαγαί)⁷, ἐπιτρέποντα, ἵνα βλέπη τις εἰς τὸ παρακείμενον διαμέρισμα⁸.

Τὸ σύστημα τοῦτο τοῦ χωρισμοῦ, ὅπερ ἐπετυγχάνετο καὶ διὰ διαφραγμάτων ἐκ πλεγμάτων καλάμων ἢ λύγων ἐπικεκολλημένων μὲ πηλόν⁹, ὅπως καὶ ἔγγραφα κείμενα μνημονεύουσιν¹⁰, εἶναι καὶ νῦν ἔτι πολλαχοῦ ἐν χρῆσει. Οὕτως ἐν Παξοῖς καὶ Ἀνδριταίνῃ φάρσωμα λέγεται ὁ ξύλινος μεσότοιχος, ὅστις εἶναι καὶ πηλόχριστος, ἐν Σύμῃ σανίς, δι' ἧς ἐπενδύεται τὸ ἔσωτερικὸν τοῦ κύτους τῆς λέμβου, ἐν Θράκῃ ἢ ὄροφῃ ἢ τὸ πάτωμα τὸ διὰ τοιούτων σανίδων ἐπενδεδυμένον¹¹.

¹ Οἱ νομοὶ ὁμιλοῦσι διὰ πίνακας ἐξωγραφημένους καὶ ἀναρτωμένους ἢ διὰ γραφὰς προσδεδεμένας δι' ἀλύσεων καὶ ἐπὶ τοῦ τοίχου προσηρημένας, ὡς μὴ ἀνηκούσας εἰς τὴν οἰκοδομήν, καθ' ὅσον πρὸς στολισμὸν καὶ οὐχὶ πρὸς συμπλήρωσιν αὐτῆς συντελοῦσι. Πανδέκται βιβλ. 19. 1. 17. 3 καὶ βιβλ. 50 τίτλ. 17, Βασιλικά βιβλ. 2 τίτλ. 2.

² Χρυσόστομος, P. G. 51. 221, 55. 521, 59. 366. 63. 659.

³ Χρυσόστομος, P. G. 59. 650, 51. 247.

⁴ Τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Δωροθέου διδασκαλία ψυχαφελεῖς (Migne, P. G. 88. 1828).

⁵ Χρυσόστομος, P. G. 51. 71, 55. 566.

⁶ *Γείτονα ἔχω κοσκιῶν φάρσωμα μᾶς χωρίζει
καὶ βλέπω τὴν ἰστίαν τοῦ πῶς σιγνοφακλαρίζει*

Hesseling - Pernot, *Poèmes Prodromiques* IV. 130. Τὸ φάρσωμα, κατὰ τὸν Du Cange ἐκ τῆς Λατινικῆς λέξεως *falsus*, κατὰ τὸν Κοραῆν δὲ ("Ἀτακτα 1. 195.) ἐκ τοῦ Ἑλληνικοῦ φάρσος τοῦ σημαίνοντος ῥάκος, τμήμα ὑφάσματος, γνώμη ἢ ὑποστηρίζει καὶ τὸ ὅτι ἐν Ἀνακοῦ, Φερτακαίνις καὶ Ἀραβανίῳ τῆς Καππαδοκίας φάρσι λέγεται τεμάχιον ὑφάσματος.

⁷ Ἐν τῇ πολέμῳ τῆς Τρωάδος 69 ἀναφέρονται αἱ διασφαγάδες τῆς τζάμπρας.

⁸ Βλέπε τοὺς ἀνωτέρω σημειωθέντας Προδρομικοὺς στίχους.

⁹ Τὸ πλέγμα τοῦτο ἐν Ἠλείῳ καλεῖται λασιὰ, ὁ ψευδοτόιχος δὲ καθόλου φριγγί = θριγγίον ἐν Τήνῳ· Γκιῶν, Τηνιακά σ. 259.

¹⁰ Hesseling - Pernot, *Poèmes Prodromiques* IV. 130 ἐργαστήρια δύο διηρημένα κατὰ μέσον διὰ σανίδων Ἀλ. Βατοπεδίου, Ἐκ τοῦ ἀρχείου τῆς ἱερᾶς καὶ σεβασμίας μεγίστης μονῆς τοῦ Βατοπεδίου (Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς 6. 282). Τὸ φάρσωμα λέγεται νῦν ἐν Εὐβοίᾳ μεσάστῃς.

¹¹ Ε. Μπουρντῶνα, Περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ιδιώματος Βελβεντοῦ καὶ τῶν περιχώρων αὐτοῦ ('Ἀρχεῖα τῆς Νεοελληνικῆς γλώσσης Α'. σ. 105).

ΤΟ ΜΑΓΕΙΡΕΙΟΝ. ΤΟ ΑΠΟΧΩΡΗΤΗΡΙΟΝ ΚΑΙ Ο ΦΟΥΡΝΟΣ

Οἱ νόμοι καὶ ἄλλα κείμενα συχνὰ δμιλοῦσι περὶ μαγειρείου¹ ἢ παρακελλίου² τῆς οἰκίας, ἄγνωστον ὅμως τοῦ τοποθετουμένου. Πάντως εἷς τι τῶν παραρημάτων τῆς οἰκίας. Εἰς τῶν ἀγροτῶν ἐν τούτοις καὶ πενεστέρων τὰς οἰκίας φαντάζομαι ὅτι δὲν θὰ ὑπῆρχε πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἰδιαίτερον διαμέρισμα, ἀλλὰ τὸ μαγειρεῖμα θὰ ἐγίνετο εἰς τὸ δωμάτιον, εἰς τὸ ὁποῖον ὑπῆρχεν ἡ ἐστία, ἐφ' ἣν καὶ ἐρχόμεθα.

Εἰς πολλὰς Βυζαντινὰς οἰκίας, πρὸς θέρμανσιν, ἀλλὰ καὶ πρὸς παρασκευὴν τοῦ φαγητοῦ, εἶχον προορίσει ἴδιον χῶρον, εἰς ἐν τῶν διαμερισμάτων ὅπου ὑπῆρχεν ἡ διὰ ξύλων συνήθως καίουσα ἐστία, ἥτις καὶ ἰστία³ καὶ παριστία⁴ καὶ παραστία⁵ καὶ πυροστία⁶ ὀνομάζετο.

Εἶχε δ' ἡ ἐστία καὶ ἄλλα τότε ὀνόματα· ἐκαλεῖτο δῆλα δὴ καὶ κάμινος

¹ Ἐπαναγωγή 39. 41, Πρόχειρος νόμος 38. 6.

² Βλ. Βαλσαμῶνα, ἐν Ράλλη - Ποτλῆ, Σύνταγμα 2. 538. Τὸ παρακέλλιν τοῦτο ἀναφέρεται καὶ ἐν παπύροις Φ. Κουκουλέ, Ἐκ τῶν Ἑλληνικῶν παπύρων (Βυζαντινὴ 2. 488), Κ. Ἀμάντου, Λεξικογραφικὰ ἐν Ἀθηνᾶς τόμ. 28. (σ. 90 Λεξικ. Ἀρχ.) Ἐν Ἀργυράδῃς τῆς Κερκύρας μικρὰ οἰκοδομὴ συνεχομένη μετὰ τῆς οἰκίας καὶ χρησιμοποιουμένη ὡς μαγειρεῖον καλεῖται ἐξωκέλλα.

³ Ἰστία· ἐσχάρα Ἡούχ. γιστία· ἐσχάρα Ἡούχ. Βλ. καὶ Φ. Κουκουλέ, Ἡουσιανὰ ἐν Ἀθηνᾶς τόμ. 27 (σελ. 76 Λεξ. Ἀρχ.) οἶκος καὶ δόμος... μέρος δὲ αὐτῶν ἡ ἐστία, ἥτις καὶ ἰστία ὀνομάζεται Ἐϋσταθίου, Παρεκβ. 129. 45 ἐπίστιον· γίνεται δὲ ἀπὸ τῆς ἰστίας, ἥτις ὁμοίως τῇ ἐστίᾳ δασύνεται 1562. 34· ἐστία· γράφεται δὲ καὶ ἰστία διὰ τοῦ ἰ ὡς ἐν τοῖς ἐξῆς φανεῖται 1564. 31 ἰστία· ἡ καθέδρα Σουΐδας καὶ Ζωναράς ἐν λ. καὶ βλέπω τὴν ἰστιάν του πῶς συνοφακλαρίζει Hesselting - Pernot, Poèmes Prodromiques IV. 131. Ὅ τύπος συνήθως καὶ εἰς ἄλλα Βυζαντινὰ καὶ μετὰ τὴν ἄλωσιν κείμενα δηλῶν καὶ τὸ πῦρ. Περὶ τοῦ τύπου ἔχοντος τὸ ἰ παρὰ τὸ ἰστημι βλ. G. Meyer, Zur Neugriechischen Grammatik 8. 14. C. D. Buck ἐν Indogermanische Forschungen 25. 257 - 59.

⁴ Καλοῦσι δὲ βαῦνον μέχρι καὶ ἐσάρτι Πελοποννήσιοι τὸν τοῦ πυρὸς τόπον, ὃν καὶ παριστίαν λέγομεν ἰδιωτικῶς· Ἐϋσταθίου, Παρεκβ. 132. 33 καὶ κολουρίσιν τὸ παιδίον ἀπὸ τὴν παριστίαν Hesselting - Pernot, Poèmes Prodromiques II. 26 ἡ παριστία βεβαίως ἦτο ἀρχικῶς ὁ παρὰ τὴν ἰστιάν χῶρος (παρὰ - ἰστία) καὶ εἶτα ἡ ἐστία. Ὅντως ἐν Μαραθοκάμπφ Σάμου παρουσιὰ καὶ παριστιὰ ἐν Ρόδφ καὶ παρ' ἰστιὰ ἐν Σουφλίφ Θράκης λέγεται τὸ παρὰ τὴν ἰστιάν μέρος, ἐν ᾧ κάθηται κατὰ τὸν χειμῶνα ἡ ἐν φ κοιμῶνται. Τὸ αὐτὸ συνέβη ἐν Πόντφ μετὰ τὸ παρακαμίνιν καὶ ἐν Μεγάροις καὶ Ἀθήναις μετὰ τὴν παραφωτιάν, ἔνθα ἀμφοτέραι αἱ λέξεις νῦν δηλοῦσι τὴν ἐστιάν βλ. καὶ I. Καλτσουνάκι, Τὸ περὶ ξενιτείας ποίημα ἐκ νέου φιλοκρινούμενον (Χριστιανικὴ Κρήτη Β'. 156).

⁵ Ἐν φ ἀπτεται πῦρ ὁ τόπος ἐκεῖνος ἐστία καλεῖται καὶ τὸ πῦρ ἐκεῖνο τῆς ἐστίας λέγεται, ἡ γὰρ λεγομένη βαρβαρικῶς παραστία, αὐτὸ τοῦτο σημαίνει, ὅπερ εἶπον ἄνωθεν I. Καναβούτζη, τοῦ μαγίστρου, Πρὸς τὸν αὐθέντην τῆς Αἴνου καὶ Σαμοθράκης 50. 3 (Lehnerdt).

⁶ Βλ. I. Καναβούτζη, Ἐνθ' ἄν.

ἢ καμίνιν¹ καὶ ἐν Ἰσακωνία μὲ τὸ ἤδη ἐπὶ Ἑσυχίου ἀπηρεχαιωμένον ὄνομα βαῦνος², ὡς μαρτυρεῖ ὁ Θεσσαλονίκης Εὐσταθίος λέγων 132. 33 1511. 15, 1575. 40 «ὡς δὲ βαῦνος καὶ ἡ ἐστία λέγεται, ὃ ἐστὶ κάμιμος, ἢ ἐν Πελοποννήσῳ Δωρική γλῶσσα μέχρι καὶ νῦν δηλοῖ» «ἢ δὲ (ἐσχάρα) πρόσγειός ἐστι, βαῦνος λεγομένη ἕως καὶ νῦν παρὰ τοῖς ἐν Πελοποννήσῳ Δωρίζουσι» «καλοῦσι δὲ βαῦνον μέχρι καὶ ἐσάρτι Πελοποννήσιοι τὸν τοῦ πυρὸς τόπον, ὃν καὶ παριστίαν λέγομεν ἰδιωτικῶς».

Ἔτι δέ, ὡς καὶ παρ' ἀρχαίοις, ἢ πρόσγειος ἐστία θὰ ἐκαλεῖτο καὶ ἐσχάρα, κατὰ τόπους, συμπεραίνομεν ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Ἑσυχίος χρησιμοποιοῖ τὴν λέξιν ὡς ἐρμήνευμα, καὶ ὁ Θεσσαλονίκης Εὐσταθίος (815. 12) ὁμιλεῖ διὰ τὴν κυρίως λεγομένην ἐσχάραν τὴν μὴ ἔχουσαν ὕψος, ἀλλ' ἐπὶ γῆς οὖσαν ἢ κοίλην, ὡς καὶ ἐκ τοῦ ὅτι παρὰ τοῖς Ζελελίταις τῆς Καππαδοκίας σκάρτι τέως ἐλέγετο ἢ ἐστία. Τὸ κοινότερον δ' ὄνομα τῆς ἐσχάρας διδίδει ὁ σχολιαστὴς τοῦ Ἀριστοφάνους λέγων ὅτι ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ ἢ ἐσχάρα κοινῶς ἐκαλεῖτο διὰ τοῦ Λατινικοῦ ὀνόματος ἄρουλα, ὅπερ ὄνομα συχνὰ συναντῶμεν ἐν τοῖς τυπικοῖς τῶν μονῶν³. Ἦτο δ' ὡς μανθάνομεν ἢ ἄρουλα εὐτελεστέρα τὴν κατασκευὴν τῆς ἐστίας⁴, ἤτις ἦτο ὑψηλότερα ἐκείνης. Νῦν τό τε πρᾶγμα καὶ τὰ ὀνόματα σφύζονται πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος· ἢ ἐστία λέγεται ἰστία ἐν Σκύρῳ, στία ἐν Ἡπειρῳ, νιστιὰ δὲ ἢ νισκιά ἐν Καππαδοκίᾳ⁵, ἢ παριστία, παριστιὰ ἐν Ρόδῳ, παρεστιὰ ἐν Θεσσαλίᾳ, Αἴνῳ καὶ Γερακίῳ Λακεδαιμόνῳ, ἢ παραστία, παρασθιά ἐν Κρήτῃ, παραστία ἐν Παξοῖς, Σάμῳ, Θάσῳ καὶ Βιτρινίτση Λοκρίδος. Ἡ πυροστία εἶναι πολλαχοῦ γνωστὴ ὡς πυροστία, σημαίνουσα τὸν σιδηροῦν χυτρόπον, τὸ δὲ καμίνιν εἶναι πολὺλεκτον ἐν Πόντῳ ἔνθα καὶ παρακαμίν'⁶.

¹ Ὡς δὲ βαῦνος καὶ ἡ ἐστία λέγεται ὃ ἐστὶ κάμιμος Εὐσταθίου, Παρεκβ. 1511. 15 ὑπὸ ἐνός δὲ καμίνιου μόνον τὰ δώδεκα θόλα ὑπεκαίοντο Ι. Μαλάλα, Χρονογρ. 360. 1. Βαῦνος ἢ κάμιμος, Bachmann, Anecdota Graeca 1. 179. 15. Καμίνιν παρὰ Βυζαντινοῖς ἐλέγετο καὶ ὁ νῦν φούρνος.

² Κρίβανος· ὁ βαῦνος τῶν κριθῶν· κριθαῖς γὰρ τὸ πρότερον ἐχρῶντο καὶ βαῦνος τὰς καμίνους ἔλεγον. Ἑσυχ. ἐν λ. κρίβανος. Περὶ βαῦνου βλ. Α. Κοραῆ, Ἄτακτα 1. 197.

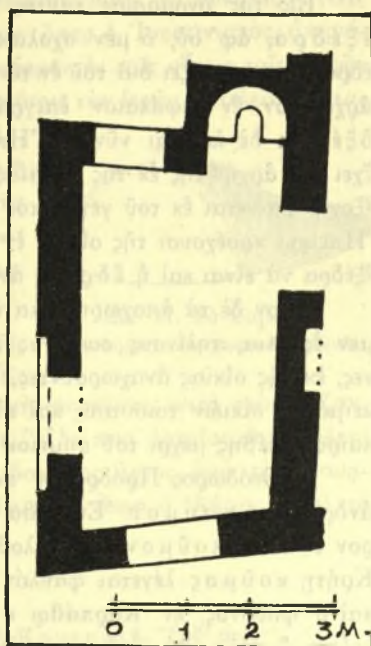
³ Σχόλια εἰς Ἀριστοφ. Ἀχαρνεῖς 188 ἐσχάραν· τὴν νῦν καλουμένην ἄρουλαν. Περὶ τῶν ἐν τοῖς μοναστηρίοις ἀρουλῶν βλ. Ἄν. Ὁρλάνδου, Μοναστηριακὴ ἀρχιτεκτονικὴ σ. 53. Ἄρουλαι ὅμως κατόπιν ἐλέγοντο καὶ τὰ φωκία, κοινῶς φουβουδες ἐπὶ τῆς σημασίας δὲ ταύτης κείτῃ ἢ λ. παρὰ Κωνσταντίνῳ Πορφυρογεννήτῳ (Ἐκθεσις 401. 13) καὶ τῷ τοῦ Νικηφόρου πρεσβυτέρου βίῳ Ἄνδρον τοῦ κατὰ Χριστὸν σαλοῦ (Migne, P. G. 111. 692). Εἶπε δὲ καὶ ὁ σχολιαστὴς τοῦ παιδαγωγοῦ τοῦ Κλήμεντος (βιβλ. 3 κεφ. 5. 31) ἐσχαρίδας· ἄς νῦν ἀρούλλας καλοῦσι.

⁴ Ἐσχάρα δὲ ἢ πρὸς βιωτικὴν γινομένη χρῆσιν ἐπὶ γῆς. Τὰ δὲ πολυτελῆ φησὶν ἐστίας. Εὐσταθίου, Παρεκβολαὶ 1564. 29.

⁵ R. Dawkins, Modern Greek in Asia Minor σ. 600.

⁶ Ἐν Σάμῳ τοῦ ἄνω ὀρόφου τῆς οἰκίας τὸ δωμάτιον ἐν ὃν διαιρεῖται εἰς δύο, τὸ ἀμπάρι, τὸ ἐν τρίτον τῆς ὅλης οἰκίας κατέχον, καὶ τὴν παραστιάν. Ε. Σταματιάδου, Σαμακὰ 5. 191.

Καθ' ὃν χρόνον εἰς πολλὰς πρωτευούσας λαῶν προηγμένων εἰς τὸν πολιτισμὸν μέχρι οὐχὶ πρὸ πολλοῦ χρόνου ἔλειπεν ἀπὸ ἐκάστην οἰκίαν τὸ μᾶλλον ἀναγκαῖον ἐκ τῶν διαμερισμάτων, εἰς τὰς Βυζαντινὰς οἰκίας τοῦτο δὲν ἦτο σπάνιον, ἂν κρίνωμεν ἐκ τῆς συκῆς μνείας αὐτοῦ καὶ τῶν σφζομένων μνημείων. Οὕτως ἐν τῇ διατάξει τοῦ Ζήνωνος γίνεται λόγος περὶ ἀποπάτων καὶ ἀφεδρῶνων¹ ἐν τῇ Ἐπαναγωγῇ περὶ μαγειρείου καὶ ἀφεδρῶνος² ἐν τῇ Ἐπαναγωγῇ *aucta* περὶ ἀποπάτων³, ἐν τῷ προχείρῳ νόμῳ περὶ ἀφεδρῶνος⁴, ὁμοίως δὲ καὶ παρ' Ἀρμενοπούλῳ⁵. Ἔπειτα ἐν τοῖς ἑρμηνεύμασι τοῦ Πολυδεύκου περὶ ἐφέδρου καὶ ἀποπάτου⁶, παρὰ τῷ λεξικογράφῳ Ἡσυχίῳ περὶ ἀποπάτου⁷, παρὰ Φαβωρίῳ περὶ ἀφεδρῶνος καὶ ἀναγκαίων καὶ σωτηρίων⁸, παρὰ τῷ ἐκκλησιαστικῷ συγγραφεῖ Θεοδωρήτῳ περὶ καθέδρας⁹, ἐν τῷ ὄνειροκριτικῷ τοῦ Ἀχμέτ, τῷ Προχείρῳ νόμῳ καὶ τῇ Ἐπαναγωγῇ περὶ καθεδρῶν¹⁰, παρὰ Κωνσταντίνῳ τῷ Πορφυρογεννήτῳ, Θεοδώρῳ Προδρόμῳ καὶ τοῖς ἀγιολογικοῖς κειμένοις περὶ χρείας¹¹,

Εἰκ. 10.

Κάτωπις οἰκίας τοῦ Μυστρά παρὰ τὴν μητρόπολιν μετὰ ἡμικυκλικῆς ἐξέδρας. (Ἐξ ἀνεκδότου ἔργου Α. Ὁρλάνδου).

¹ Βλ. τὸν Ἰουστινιάνειον κώδικα 8. 10.

² Ἐπαναγωγῇ 39. 4.

³ Ἐπαναγωγῇ *aucta* 42. 23. 24 βλ. Zach. v. Lingenthal, *Jus Graecoromanum* 4. 326.

⁴ Πρόχειρος νόμος 38. 6.

⁵ Ἀρμενοπούλου, Ἐξάβιβλ. 2. 4. 46.

⁶ Πολυδεύκου, Ἐρμηνεύματα καὶ καθημερινὴ ὁμιλία σ. 127 (Boucherie).

⁷ Ἐν λ. εὐμάρεια.

⁸ Ἐν λ. ἀφεδρῶνες.

⁹ Θεοδωρήτου, Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία βιβλ. 1 κεφ. 14.

¹⁰ Ἀχμέτ, Ὀνειροκρ. κεφ. 47 (σ. 30. 16) καὶ 105 (σ. 62. 12), Πρόχειρος νόμος 38. 23, Ἐπαναγωγῇ 39. 22. Βλ. καὶ Ἀρμενοπούλου, Ἐξάβιβλ. 2. 4. 81.

¹¹ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου. Ἐκθεσις 699. 13, Hesselring-Pernot, *Poèmes Prodromiques* I. 173, θαύματα τοῦ ἁγίου Ἀρτεμίου, θαῦμα 35 (Α. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, *Varia Graeca Sacra* σ. 56. 25, 57. 10) Βλ. καὶ τὸ γλωσσάριον τοῦ Du Cange ἐν λ. χρεία. Ἡ ὀνομασία βεβαίως ἐκ φράσεων οἷα ἡ παρὰ Θεοδωρήτῳ (Ἐνθ' ἄν.) «εἰσηλθεν εἰς καθέδραν ὡς διὰ χρείαν τῆς γαστροῦς».

παρά τοῖς ἀγιολογικοῖς κειμένοις περὶ τῶν κοινῶν¹ καὶ τέλος ἐν τοῖς ἐπιγράμμασι περὶ σωτηρίων².

Εἰς τὰς ὀνομασίας ταύτας ἴσως θὰ ἔπρεπε νὰ προσθήσῃ τις καὶ τὸ ἐξέδρα, ἀφ' οὗ, ὁ μὲν σχολιαστής τοῦ Εὐριπίδου (Ὁρέστ. 1450) τὸ ἐξέδραισι μεταφράζει διὰ τοῦ ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ ἀπόπατου, ἐν τῇ βακτηρίᾳ δὲ τῶν ἀρχιερέων ἐν κεφάλαιον ἐπιγράφεται. «Περὶ ἀναγκαίου ἦγουν ξέδρας», ὁξέδρα δὲ λέγεται νῦν ἐν Ἡπειρῷ ὁ ἀπόπατος³. Ὅτι δ' ἡ ἐξέδρα αὕτη ἔχει τὴν ἀρχὴν τῆς ἐκ τῆς ἀρχαίας ἐξέδρας, ἥτις ἦτο στρογγύλη ὑπερανέχουσα ἐξοχή, φαίνεται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι οἱ ἀπόπατοι νῦν ἐν Ἄνδρῳ, Κρήτῃ καὶ Ἡπειρῷ προέχουσι τῆς οἰκίας ἐν εἴδει κόγχης⁴. (Ὅρα καὶ εἰκ. 10). Ἴσως δὲ ἐξέδρα νὰ εἶναι καὶ ἡ ἔδρα ἡ ἀναφερομένη ἐν Ποντικῷ ἐγγράφῳ τοῦ 1260⁵.

Εἶχον δὲ τὰ ἀποχωρητήρια ταῦτα, ὧν ἐν Μυστρᾷ καὶ ἀλλαχοῦ εὐρίσκομεν ἐρείπια, πηλίνους σωλήνας πρὸς ἀπομάκρυνσιν τῶν ἀφοδευμάτων, οἵτινες, ἐκ τῆς οἰκίας ἀναχωροῦντες, ἔπρεπε νὰ συναντῶνται μὲ τοὺς τῶν παρακειμένων οἰκιῶν τοιοῦτους καὶ οὖς ὄφειλε νὰ ἐπιδιορθῶνῃ ὁ ἰδιοκτῆτης ἐν καιρῷ βλάβης μέχρι τοῦ σημείου τῆς κοινῆς συναντήσεως⁶.

Ὁ Θεόδωρος Πρόδρομος παριστᾷ τὴν φιλίαν ἀποπεμπομένην ὑπὸ τοῦ ἀνδρός τῆς κοῦμου. Ἐνταῦθα γίνεται ὑπαιγιμός, πιστεύω, πρὸς φαυλότερον οἰκίδιον κοῦμον τότε καλούμενον. Τοῦτο συμπεραίνω ἐκ τοῦ ὅτι νῦν ἐν Κρήτῃ κοῦμος λέγεται φαῦλόν τι οἰκίδιον ἰσόγειον, ἐν ᾧ ὑπάρχει κάποτε καὶ ὁ φοῦνος, ἐν Καρπάθῳ ὁ ὀρνιθῶν καὶ ἐν Ἀντικυθήροις ἡ καλύβη χοίρου ἢ ἄλλου ζώου, ἥτις κομὰς ἐπὶ Ἡσυχίου ἐλέγετο⁷.

Οἱ Βυζαντινοί, οἱ τόσον ἀγαπῶντες νὰ λούωνται, ὁσάκις οἱ πόροι αὐτῶν δὲν τὸ ἐπέτρεπον, ἐλούοντο εἰς τὰ δημόσια λουτρά, ἄλλως κατεσκευάζον τοιαῦτα εἰς τὰς οἰκίας των, καὶ δὴ μεταξὺ τερπνῶν δωματίων, εἴτε ἐνίοτε καὶ ἐπὶ τῆς στέγης, τοῦ πρὸς λούσιν ὕδατος ἀναβιβαζομένου διὰ σωλήνων, εἴτε καὶ ἐν μέσῳ κήπων⁸. Οἱ νόμοι μάλιστα, κανονίζοντες τὰ ἀφορῶντα εἰς τὴν κτίσιν ἑνὸς λουτροῦ ὁμιλοῦσι διὰ τὸ ἔσω βαλανεῖον τὸ πρὸς χρῆσιν τοῦ

¹ Θαύματα τοῦ ἁγίου Ἀρτεμίου, Ἔνθ' ἀν. 56. 13.

² Ὑπάρχει ἐπίγραμμα Ἀγαθίου τοῦ Σχολαστικοῦ εἰς σωτήρια ἐν Μυρίνῃ. (Βλ. τὴν ἔκδοσιν τῆς Βόννης τοῦ Ἀγαθίου σ. 380).

³ Κ. Ἀμάντου, Λεξικογραφικὰ Ἀθηνᾶς τόμ. 28 (σελ. 88, 89 Λεξικ. Ἀρχ.).

⁴ Βλ. Ι. Βογιατζίδου, Κίμωνος ἱστορικαὶ ἔρευναι περὶ τῆς νήσου. (Ἀθηνᾶς τόμ. 35. 108).

⁵ Τὸ ὁσπῆτιν οὖν τὴν ἔδραν Ouspensky - Benécevitich, Actes de Vazélon σ. 8.

⁶ Πρόχειρος νόμος 38. 24, Ἐπαναγωγή 35. 22.

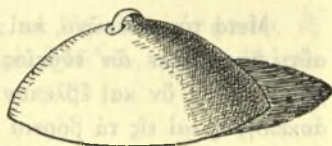
⁷ Πβ. τὴν παρ' Ἡσυχίῳ νεωτέρα γλῶσσαν κομᾶσι τὸ τῶν ὀρνιθῶν οἶκημα, ὅπερ καὶ νῦν οὕτω κοινῶς λέγεται καὶ ἐπιθι Κ. Ἀμάντου, Ἐτυμολογικὰ ἐν Λεξ. Ἀρχ. 6. 113.

⁸ Φ. Κουκουλέ, Τὰ λουτρά κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους, Ἐπετ. Ἐταιρ. Βυζαντ. Σπουδ. 11. 200.

δεσπότου ἀφωρισμένον¹, οἱ δὲ πατέρες περὶ τῶν λαμπρὰς οἰκοδομοῦντων οἰκίας καὶ λουτρὰ².

Ἐνταῦθα δὲ τοῦ λόγου γενόμενοι ἄς προσθέσωμεν ὅτι συνήθιζόν τινες νὰ ἔχωσι καὶ παρεκκλήσια εἰς τὰς οἰκίας των, ὅπερ ὁ Ἰουστινιανὸς ἀπηγόρευσε διὰ νεαρᾶς του, ἐν ἧ λέγεται ἀπαγορεύομεν ἐν τοῖς οἴκοις τοῖς αὐτῶν ἔχειν τινὰς δῆθεν εὐκτηρίους οἴκους καὶ ἐν τούτοις τὴν ἱερὰν ἐπιτελεῖν μυσταγωγίαν καὶ ἐντεῦθεν γίνεσθαι τινα τῆς καθολικῆς τε καὶ ἀποστολικῆς παραδόσεως ἀλλότρια³.

Ἐν τῶν συνήθων παραρτημάτων τῆς Βυζαντινῆς οἰκίας ἦτο καὶ ὁ ὑπὸ τῶν συγγραφέων ἱπνὸς ἢ κλίβανος καλούμενος, δημῶδῶς ὅμως πράγματι φοῦρνος⁴ ἢ καμίνιν⁵, τοῦ ὁποίου ἡ θέσις δὲν εἶναι καθωρισμένη, ἐντὸς φυσικά, τῆς αὐλῆς⁶ ἢ καὶ ἐκτὸς αὐτῆς, πλησίον πάντοτε τῆς οἰκίας⁷. Πρέπει δὲ νὰ μὴ συγχέη τις κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους τὸν φοῦρνον μὲ τὸν κλίβανον. Ἦδη παρ' ἀρχαίοις διεστέλλετο ὁ ἱπνὸς τοῦ κλίβανου καὶ ὁ κλιβανίτης ἢ κλιβανίκιος ἄρτος ἀπὸ τὸν φουρνάκιον⁸. Ἦτο δ' ὁ κλίβανος ἢ τὸ κλιβάνιον⁹ ὅπερ ὁ Ἀέτιος¹⁰ καὶ τὸ

Εἰκ. 11. Τὸ κλιβάνιον
τῶν σημερινῶν χωρικῶν οἰκιῶν.

¹ Βασιλικά βιβλ. 35 τίτλ. 1 κεφ. 13.

² Χρυσόστομος, Ρ. Γ. 53. 275, 57, 208, Φ. Κουκουλέ, Ἔνθ' ἀν.

³ Zach. v. Lingenthal, Imperatoris Justiniani Novellae quae vocantur σ. 440.

⁴ Ἐν τῷ τοιοῦτῳ τόπῳ καὶ φοῦρνον ἐκεῖνος (ὁ Ἀθήναιος) φησὶ κοινότερον, Εὐσταθίου, Παρεκβ. 1088. Πνιγεύς· ὁ φοῦρνος λεξ. Φωτίου Ἰπνός καὶ ἱπνὸς ὁ φοῦρνος· κλίβανος· φοῦρνος ἢ κάμινος λεξ. Ζωναρά, ἐν λ. τὸν κλίβανον, ὃν δὴ καὶ φοῦρνον Ρωμαῖοις καλεῖν σὺνήθεσ. Βίος ἀγίου Νεοφύτου (Θ. Ἰωάννου, Μνημεῖα ἀγιολογικά σελ. 247).

⁵ Κλίβανος· φοῦρνος ἢ κάμινος λεξ. Ζωναρά ἐν λ. ἱπνὸς δέ, ὃν ἡμεῖς καμίνιον καλοῦμεν Σχολ. Ἀριστοφ. Εἰρήν. 536.

⁶ Ὁ Μιχαὴλ Ἀκομινάτος περιγράφων οἰκίαν τὸν τοποθετεῖ πλησίον τῆς ἐξωθύρας Κ. Horna, Nachlese zu den Gedichten des Michael Akominatos ἐν Analekten zur byzantinischen Literatur σ. 29.

⁷ Δωροῦμεν ὡσαύτως... καὶ τὸν φοῦρνον, ὃν ἔχω πλησίον τοῦ οἴκου τῆς ἐμῆς θυγατρὸς Cusa, I diplomi 5. 69.

⁸ Ἀθῆν. Π' 113 β. Τοὺς κλιβανίτας ἄρτους διαστέλλει ἀπὸ τοὺς φουρνίτας καὶ ὁ Συμεῶν Σήθ, Περὶ τροφῶν δυνάμεων σ. 19. 15 (ἐκδ. Langkavel).

⁹ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως 401. 14. Νῦν ἐν Μεγίστῃ κλιβάνιν. Βλ. καὶ τὰ σχόλια τοῦ Reiske εἰς τὴν ἐκθεσιν τῆς βασιλείου τάξεως τόμ. Β' 397.

¹⁰ Πίθον δὲ πυράσας ἢ κλίβανον ἢ φοῦρνον καὶ ἀνασπάσας τὸ πῦρ καὶ ἐνθεῖς πλίνθον κάθει τὸν κάμινον, Ἀετίου, Λόγος τρισκαδέκατος περὶ δακνόντων ζώων κεφ. νη'. (Βλ. Σκ. Ζερβόν ἐν Ἀθηνᾶς τόμ. 18. 292).

δνειροκριτικὸν τοῦ Ἀχμέτ¹ καὶ ὁ Συντίπας² διασιέλλουσι τοῦ φούρνου, πῆλινον, ἥ, ὡς ὁ Ἐμμανουήλ Μοσχόπουλος λέγει· «σευῖος τι σιδηροῦν, ἐφ' ᾧ τοὺς ἄρτους ὄπτουσι πῦρ ὑποκαύσαντες καὶ πυρακτώσαντες αὐτόν»³. Εἶναι δῆλα δὴ ἡ σημερινὴ μ πο γάνα ἢ γάστρα ἢ πλακὶν ἢ τσερέπα, περὶ ἧς ἀλλαχοῦ θὰ λεχθῶσι τὰ δέοντα⁴. (Βλ. εἰκ. 11).

Η ΛΥΛΗ

Μετὰ τὸν πυλεῶνα, καὶ προτοῦ εἰσέλθῃ τις εἰς τὴν οἰκίαν, ἐφ' ὅσον αὕτη δὲν ἔβλεπε ἀπ' εὐθείας πρὸς τὴν ὁδόν, συνήντα συνήτως εὐρύχωρον χῶρον, πρὸς ὃν καὶ ἔβλεπον αἱ θύραι καὶ τὰ παράθυρα. Ὁ χῶρος οὗτος ἀσκεπῆς ἢ καὶ εἰς τὰ βόρεια κλίματα ἐσκεπασμένος⁵, στρογγύλος, τετράγωνος ἢ καὶ ὀρθογώνιος ἐκαλεῖτο αὐλῆ⁶ ἢ ὡς καὶ νῦν ἐν Πόντῳ αὐλαία⁷ ἢ, ὡς καὶ νῦν, προαύλιν⁸ ἢ καὶ περιάυλον⁹ ἢ καὶ μέσαυλον¹⁰.

Τῆς αὐλῆς ταύτης τὸ ἔδαφος ἦτο ἐξ ἀπλοῦ χώματος ἢ καὶ ἐπεστρωμένον διὰ πλακῶν ἢ εἶχε καὶ κατορωρυγμένους λίθους, ἐφ' ὧν, κατὰ τὰς περιστάσεις, ἐπέχεον ἄμμοι, ἵνα καὶ οἱ ἄνθρωποι εὐκόλως βαδίξωσι καὶ οἱ ἵπποι μὴ ὀλισθαίνωσιν¹¹.

Ὁμιλῶ περὶ ἵππων καὶ τοῦτο, διότι σύνηθες ἦτο κατὰ τὴν Βυζαντινὴν ἐποχὴν καὶ ἔφιπποι νὰ εἰσέρχονται ἐντὸς τῆς αὐλῆς οἱ οἰκοδεσπότες καὶ ἐπι-

¹ Εἰ δ' ἀπὸ φούρνου ἐφλογίσθη ἢ ἀπὸ κλιβάνου πυρός, Ἀχμέτ, Ὀνειροκρ. κεφ. 159. 133.

² Οἱ κατοικοῦντες ἄνθρωποι ὄδε ὡς καύσιμα ἔχουσι (τὰ ἀρωματικά ξύλα) καὶ τούτους χρῶνται εἰς κλιβανὸν καὶ φούρνου Συντίπας 101. 12.

³ Μοσχοπούλου, Περὶ σχεδῶν σ. 13 (ἐκδ. Rob. Steph.) ἰδ. καὶ Η. Blümmner, Technologie und Terminologie I. 74. 79.

⁴ Νῦν ἐν Παγγαίῳ κλιβάνια, γκλιβάνες δ' ἐν Ζαγοράῃ λέγονται οἱ ἄρτοι οἱ προχειρῶς ἐπὶ τῆς πλακῶς ψηθόμενοι. Ἡ λ. κλιβάνιν σφάζεται νῦν ἐν Πόντῳ καὶ δηλοῖ λάκκον τετράγωνον ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ὀρουσόμενον, ἐφ' οὗ θέτουσιν ἄνθρακας χρησιμοποιοῦντες αὐτὸν ὡς ἐστίαν.

⁵ L. de Beylié, L'habitation byzantine σ. 74.

⁶ Εἰσέρχεται ὁ πέννης εἰς τὴν αὐλὴν σου ζητῶν ἐλεημοσύνην Χρυσόστομος, Ρ. Γ. 60. 710. τὸν ἀέρα τὸ κατοικίδιον, ὃς περιέχεται τὰς αὐλάς Tafel, Eustathii opusc 86.65.

⁷ Βίος καὶ πολιτεία τῶν ὀσίων καὶ θεοφόρων πατέρων ἡμῶν Δαβὶδ, Συμεῶν καὶ Γεωργίου (Anat. Boll. 18. 242. 23) Νικ. Χωνιάτου, Χρον. Διήγ. 499. 22. Ἐν ποιήματι ἐκ Καλλιπόλεως φέρεται· τὰ περιστέρια, καὶ μετὰ τὰ δυὸ ποδιάρια τῶν σκαλιζούντων τῶν αὐλαία μου.

⁸ Cusa, I diplomati 376. 5, Trinchera, Syll. 293. 224.

⁹ Miklosich-Müller, Acta et Diplomata 3. 20. 53, Βίος τῆς ὀσίας Δομνίνης (Θ. Ἰωάννου, Μνημεῖα ἀγιολογικά σ. 281)

¹⁰ Βασιλικὰ βιβλ. 20 τίτλ. 1. 57. Προκοπίου, Ὑπὲρ τῶν πολέμων 3. 12. 4. Καὶ ὁ Εὐσέβιος ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ του ἱστορίᾳ (βιβλ. 3 κεφ. 33) ἔχει ἐκφρασίαν μεσαυλείου καὶ ἐξεδρῶν καὶ προτύλων. Ἐν Κύπρῳ νῦν μέσαυλον λέγεται τὸ μέσον τῆς αὐλῆς τῆς οἰκίας.

¹¹ R. Guillaud, Le palais de Théodore Métochite (Revue des études Grecques 35.90).

σκέπται¹ πατοῦντες κατὰ τὴν ἀφίπλευσιν ἐπὶ κτιστοῦ τοιχείου, ὅπερ ἔκαλεῖτο πεζοῦ ὑλλίον² καὶ νῦν πεζοῦ ἄλλα³. Τὸ πεζοῦ ἄλλιν τοῦτο, ὅπερ ὁ Θεσσαλονίκης Εὐσταθίος, παρασυσχετίζων πρὸς τὸ ἔπεσα, καλεῖ πεσσοῦ λίον⁴, ἐν ᾧ παράγεται ἐκ τοῦ πέζα = ἄκρα, ἐξοχή⁵, ἡδύνατό τις νὰ εὔρη καὶ ἐκτὸς τῆς ἐξωθύρας⁶. (Εἰκ. 12).

ΤΟ ΦΡΕΑΡ ΚΑΙ Ο ΚΗΠΟΣ

Ἐντὸς τῆς αὐλῆς ἢ τοῦ κήπου ἡδύνατό τις νὰ ἴδῃ καὶ τὸ φρέαρ, ἐξ οὗ ὑδρεύοντο οἱ ἔνοικοι, δημωδῶς τότε, ὡς καὶ πολλαχοῦ νῦν, φρέας καλούμενον⁷, ἢ πηγὰ διν, κατὰ τόπους.

¹ ἡνίκα γὰρ εἰσέβηκα τὴν θύραν καθάλλαρης,
ὡς εἶδεν ὅτι ἐπέξευσα καὶ ἀνέβηκα καὶ κάτσα

Hesseling - Pernot, *Roèmes Prodromiques* II. 130. Ὡς δὲ δεξιόθεν τῆς αὐλίδος εἰσῆι, ἐξελθόντες οἱ Κομνηνοὶ συναντῶσι πεξεύοντι αὐτῷ. Ἄννης Κομνηνῆς, Ἀλεξιάς 130. I. Tafel, *Eustathii opusc.* 251. 42, Νίκηφόρου Βρουεννίου, Ἰστ. 66. 10.

² Μνεῖας τῆς λ. πεζουλλίου παρὰ τοῖς μεσαιωνικοῖς συγγραφεῦσι ὄρα παρὰ S. Psaltes, *Grammatik* 281.

³ Οὕτως ἐν Σάμῳ, Κρήτῃ καὶ Κύπρῳ.

⁴ Στιβάδας . . . Τὰ κοινῶς πεσσοῦλια στιβάδας εἶπεν. Εὐσταθίου, *Παρεκβ.* 1546. 61. καὶ ἐπιθόντες ἑαυτοὺς πεσσοῦλιφ τοῦ ἐκέϊσε βραχυτάτου λοετροῦ ἐκέϊμεθα, Tafel, *Eustathii opusc.* 295. 19.

⁵ Πέτσα λέγεται ἐν Δαρδανελλίοις ἢ ψα, πέζα ἐν Κρήτῃ καὶ Τήλῳ τὸ ἀπόκρημον ἄκρον, φέρεται δὲ καὶ ἐν Χίῳ τὸ πέζα — πέζα = ἄκρα, ἄκρα (Κανελλάκη, *Χιακὰ ἀνάλεκτα* σ. 349). Πεζοῦ ἄλλα ἐν Σαλαμῖνι λέγεται ἢ ἀλλαχοῦ παραβολή, ἢ ἄκρα δηλαδὴ τοῦ ἀγροῦ, μέχρι τῆς ὁποίας δὲν ἐξικνεῖται τὸ ἄροτρον. Ὁ Κοραῆς (*Ἄτακτα* 1. 310) τὸ πεζοῦ ἄλλιν σχετίζει μὲ τὸ πεζός· σημαίνει δέ, κατ' αὐτόν, τὸ μέρος ἐνθα τις, κατερχόμενος τοῦ ἵππου, ἐπέξευε. Νῦν πολλαχοῦ πεζοῦ ἄλλα ἢ πεζοῦ ἄλλι λέγεται τὸ ἐντὸς τῆς οἰκίας κατὰ μῆκος τῶν τοίχων τοιχείου τὸ χρησιμεῖον ὡς ἀνάκλιτρον, ἐν Μεγίστῃ δὲ ἰδιαίτερον μέρος ἐν τῇ οἰκίᾳ, μαρμαρόστροφον ἐνθα νίπτονται ἢ πλύνουσι τὰ σκεῦη.

⁶ τὴν πόρταν σου ρωμάνισε κ' ἄς κάτση εἰς τὸ πεζοῦ ἄλλιν

Hesseling - Pernot, *Roèmes Prodromiques* III. 400 «καὶ ἐπιδόντες ἑαυτοὺς πεσσοῦλιφ τοῦ ἐκέϊσε βραχυτάτου λοετροῦ ἐκέϊμεθα Tafel, *Eustathii opusc.* 295. 19.

Ἐν ταῖς Ἀσιζαῖς τῆς Κύπρου (B 143. 145, K. Σάθα, *Μεσ. βιβ.* 6. 361) γίνεται λόγος περὶ πεζουλλίου ὀμπρὸς τοῦ σπιτιοῦ.

⁷ Τοιαῦτα δὲ πάντως καὶ τὸ ὕδατος ἐκ τοῦ ὕδατος καὶ τὸ φρέατος ἐκ τοῦ φρέας, ὃ καὶ μέχρι τοῦ νῦν παρακαλεῖται τοῖς Ἀττικοῖς. Εὐσταθίου, *Παρεκβ.* 1607. Φαίνεται δ' ὅτι οὐχὶ μόνον ἐν Ἀττικῇ τὸ φρέαρ θὰ ἐλέγετο δημωδῶς, ἀλλὰ καὶ ἐξῆγενται πῶς ἐπὶ μὲν τῶν χρόνων τοῦ Παχωμίου Ρουσάνου ἐν Ἀχαΐᾳ ἔκαλεῖτο φρέαρ (K. Σάθα, *Νεοελληνικῆς φιλολογίας παράρτημα* σ. 16) καὶ νῦν ἔτι σφύζεται τὸ φρέας ἐν Μεγάροις καὶ Κύμῃ, τὸ φλέας ἐν Κύμῃ, τὸ φλέα ἐν Σίφνῳ, τὸ φλές ἐν Ἰκάρῳ, τὸ φλεὰς ἐν Χίῳ, τὸ φρεὰ ἐν Λευκάδι καὶ τὸ φρέα ἐν κάτω Ἰταλίᾳ, *Mogosi, Bona* 167, Γ. Χατζιδάκι, *Γλωσσικαὶ παρατηρήσεις ἐν Ἀθηνᾶς τόμ. 28. 218*, τοῦ αὐτοῦ *MNE.* 1. 341. K. Ἀμάντου, *Συμβολὴ εἰς τὸ τοπωνυμικὸν τῆς Χίου* (Ἀθηνᾶς τόμ. 26 *Λεξικ.* Ἀρχ. 1. 29).

⁸ Τὰ σχετικὰ ἐκ Βυζαντινῶν συγγραφέων χωρὶα συνέλεξεν ὁ Κόντος, *Φιλολογικαὶ παρατηρήσεις ἐν Ἀθηνᾶς τόμ. 9 σ. 88*. Τούτοις πρόσθετος καὶ *Trinchera, Syll.* 149. 112,

Εἶχον δὲ τὰ φρέατα, ἐξ ὧν διὰ τροχοῦ ἢ ἀνέμης ἀνεσύρετο τὸ ὕδωρ¹ τῆ βοήθειά τοῦ πηγαδοσχοίνου², περιστόμιον ἢ ξύλινον³ ἢ καὶ λίθινον ἐκ κυκλικοῦ μαρμάρου ἢ πωρίνου λίθου στεφαναίας ἢ στεφανώματος, ὡς τότε ἔλεγον⁴, καὶ παρ' αὐτὸ γούρναν πρὸς ποτισμόν⁵.

Εἰκ. 12. Παρὰ τὸ Βυζαντινὸν φρέαρ. Εἰκὼν ἐκ μικρογραφίας. (Ch. Diehl, Manuel 2 σ. 615).

Εννοεῖται δ' ὅτι τὰ φρέατα ἦσαν διάφορα τῶν τὸ ὄμβριον ὕδωρ ἀποθηκευουσῶν λάκκων⁶, ἢ κιστερνῶν ἢ γιστερνῶν⁷ αἵτινες καὶ ὄμβροδέται ἐκαλοῦντο⁸ καὶ αἵτινες ἠλείφοντο ἐσωτερικῶς μὲ τίτανον⁹ καὶ καθαριότητος χάριν, ἐσκεπάζοντο μὲ ὄροφον κεραμιδωτόν¹⁰.

319. 237, G. Spata, Diplomi Greci unediti σελ. 432, Miklosich - Müller, Acta et Diplomata 6. 15. Σχολ. Ἀριστοφ. Πλοῦτος στίχ. 1169.

¹ Πανδέξαι βιβλ. 18. 1. 40. 6. Σχολ. Ἀριστοφ. Βάτραχ. 1297.

² Hesseling - Pernot, Poèmes Prodrômiques II. 56.

³ Βίος τοῦ ἀγίου Πορφυρίου 80 (σ. 63. 4 ἔκδ. Grégoire-Kugener) Τοῦτο ἐν τοῖς κειμένοις καλεῖται περιστόμιον, Miklosich - Müller, Acta et Diplomata 3. 57, περιστόμιν δὲ νῦν ἐν Παραμύθῃ Κύπρου.

⁴ Miklosich - Müller, Acta et Diplomata 3. 51. 57, Ἀωννύμου, Διήγησις περὶ τῆς ἀγίας Σοφίας (Th. Preger, Scriptores originum Constantinopolitanarum I. 81. 6). Εὐσταθίου Μακροβολίτου, Τὸ καθ' Ὑσμίνην καὶ Ὑσμινίαν δράμα Α' β. 6. Στεφανέα πέτρα κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους ἐλέγετο καὶ ἡ περιστέφουσα κρημὸν Πουλλολόγος στίχ. 335, 446.

⁵ Miklosich - Müller, Acta et Diplomata 3. 57.

⁶ Πβ. καὶ τὸ ἐν τῇ Π. Δ. ψύχει λάκκος ὕδωρ Ἰερεμ. 6. 7 καὶ οὐδὲ πόμειθα ὕδωρ ἐκ λάκκου σου Ἀριθμ. 20. 17. Βίος τοῦ ἀγίου Θεοδώρου, Ἐνθ' ἀν. (καθάπερ γὰρ ὁ λάκκος οἰκοθεν οὐκ ἔχει βρῦον ὕδωρ, ἀλλ' ἐκ τῶν ἀνωθεν ὑετῶν δέχεται· Χρυσόστομος, P. G. 55. 320. Πβ. καὶ τὸ τοῦ Φωτίου (Bekker, Anecd. Graeca 276. 20) «Λάκκος ὄρυγμά τι κατασκευαζόμενον ἐν οἰκίᾳ δμβρους ὑποδέξασθαι ἢ πρὸς ἄλλων τινῶν ἀπόθεσιν». Λακκὴν καὶ νῦν ἐν Καππαδοκίᾳ λέγεται ὁ παρὰ τὸ φρέαρ λάκκος, ἐν ᾧ ἐναποταμιεύεται ὕδωρ.

⁷ L. Petit, Typicon du monastère de la Kosmosoteira § 72 Izwestia 13. 57. Βίος τοῦ ἀγίου Θεοδώρου (Θ. Ἰωάννου, Μνημεῖα ἀγιολογικά σ. 408). Cusa, I diplomi 18. 5, 320. 11, 560. 6, Spata, Diplomi 50. 8.

⁸ Νῦν ὁ ὄμβροδέτης λέγεται (ἀ)μπουροδέτης. Ἐν Ἀωννύμῳ τακτικῶ ἀναγινώσκομεν «ὡσαύτως καὶ φροντίζειν καὶ τῆς τοῦ ὕδατος ἀφθονίας καὶ ἐμπιπλᾶν τοὺς ὄμβροδέτας καὶ τὰ ἀγγεῖα πάντα». Ἐν κατωῖταιλκῶ ἐγγράφῳ τοῦ ΙΒ' αἰῶνος ὁ ὄμβροδέτης λέγεται ὀμβρος. Trinchera, Syll. 210. 146.

⁹ Tafel, Eustathii opusc. 286. 58. 76. ¹⁰ L. Petit, Typicon § 72. Izwestia 13. 57.

Ὁ Χρυσόστομος ὁμιλεῖ διὰ τοὺς «οἰκίας οἰκοδομουμένους λαμπρὰς καὶ παραδείσους κατασκευάζοντας»¹, γνωστὸν δ' εἶναι καὶ ἄλλοθεν ὅτι εἰς τὰς οἰκίας τῶν πλουσίων καὶ μεγιστάνων ὑπῆρχον παράδεισοι². Οἱ κήποι οὗτοι καλούμενοι καὶ παραδείσια³ καὶ κήπια καὶ κηπία⁴ καὶ κηπά-

Εἰκ. 13. Κρήνη ἐν κήπῳ. Ἐν ψηφιδωτῇ τοιχογραφίᾳ τοῦ νάρθηκος τῆς μονῆς Δαφνίου.

¹ Χρυσόστομος, P. G. 57. 208.

² Μόσχου, Λειμωνάριον (Migne, P. G. 87 3. 207 καὶ 3097). R. Guiland, Le palais de Théodore Métochite (Revue des études Grecques 35. 91).

³ Ὁ πόλεμος τῆς Τρωάδος στίχ. 443. Ἡ λ. πολλοῦ τῶν ἀγιολογικῶν κειμένων.

⁴ Trinchera, Syll. 144. 109, Tafel, Eustathii opusc. 295. 27, 345. 1. Θεοδώρου τοῦ Προδρομοῦ, Τὰ κατὰ Ροδάνθην καὶ Δοσικλέα 2. 93, 3. 78. L. Sternbach, Spicilegium Prodrômeum σ. 21 Ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 1493 χειρ. τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῶν Ἀθηνῶν φ. 151α «φύεται πανταχοῦ, μάλιστα ἐν κηπίοις καὶ χωρίοις. Παρὰ Κωνσταντίνῳ τῷ Πορφυρογεννήτῳ (*Ἐκθσεις 659. 19) φέρεται καὶ μεσοκήπιον.

ρια ¹ καὶ περιβόλια ² εἶχον καὶ διάφορα ἡμεροδένδρια, ἐν οἷς ἀναφέρονται φοίνικες καὶ κιτρέαι καὶ κυπάρισσοι ³ καὶ μηλέαι καὶ ροιαὶ καὶ συκομορέαι καὶ νεραντζεῖαι καὶ πλάτανοι ⁴. Ἐν τῇ αὐτῇ ἐπ' ἴσης εὐρίσκειτο συχνὰ καὶ ἄμπελος ἀναδενδράς ⁵.

Εἰς τὰς αὐτὰς ἦ τοὺς κήπους τῶν οἰκιῶν τῶν πλουσίων ὑπῆρχον καὶ κρηναί, βρύσεις, ἐν αἷς διάφορα ἀγαλμάτια, ἀπὸ τοῦ στόματος τῶν ὀπίων ἔρρεε τὸ ὕδωρ ⁶ ἢ πτηνὰ π.χ. ἀετοὶ κρατοῦντες εἰς τοὺς ὄνυχάς των ὄφεις ⁷. Εἰς τὰ ἐπύλλια περιγράφονται καὶ πτηνὰ γρυῦψοι βασιάζοντες διὰ τῶν ποδῶν λεκάνην, εἰς ἣν ἀπὸ τοῦ στόματός των κατέρρεε τὸ ὕδωρ ⁸.

Ἐκ τὸς τέλους τῶν κρηνῶν εἰς τὰς αὐτὰς ἀπεκλείοντο πρὸς τέρψιν ἰχθῦς ⁹. ἐντὸς δεξαμενῶν, αἵτινες ἐλέγοντο πρισκίνα ἢ φ(λ)ισκίνα (piscinae) καὶ αἵτινες δὲν ἦτο σπάνιον νὰ περιβάλλωνται ἀπὸ στύλους μαρμαρίνου ¹⁰.

ΦΑΙΔΩΝ ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ

Νῦν οἱ κῆποι λέγονται κήπια ἐν Αἰτωλίᾳ, κηπιά ἐν Σίφῳ καὶ κηπιά ἐν Χαλδίᾳ τοῦ Πόντου.

¹ Trinchera, Syll. 278. 212. Νῦν ἐν Κιμῳ, Σίφῳ καὶ Κύθῳ ὁ κήπος καλεῖται κηπάρι.

² Πολλαχοῦ τῶν ἐπυλλίων Εἰκόνας κήπων ἐκ Βυζαντινῶν μικρογραφιῶν βλ. παρὰ L. de Beylié, "Ἐνθ' ἄν. 144.

³ Ἀχμέτ, Ὀνειροκρ. κεφ. 151. 108. 122. Leo Sternbach, Spicilegium Prodro-mium σ. 21, Vasilievskij, Βασιλείου Ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης ἀνέκδοτος ἐπιτάφιος λόγος (Βυζαντ. Χρονικά Πετροπόλεως 1. 109).

⁴ Ἀρμενοπούλου, Ἐξάββιλ. 2. 4. 86.

⁵ Ἀχμέτ, Ὀνειροκρ. κεφ. 36 σ. 23 καὶ κεφ. 151 σ. 122.

⁶ Πανδέκται 19.1.17.9. Οἱ συνεχιζόντες τὸν Θεοφάνη 415.5. Μαυρογιάννη, Βυζαντινὴ τέχνη καὶ Βυζαντινοὶ καλλιτέχνηται σ. 91.

⁷ Οἱ συνεχιζόντες τὸν Θεοφάνη 451.5.

⁸ Βέλθανδρος καὶ Χρυσάντζα στίχ. 300 ἐξ.

⁹ Χρυσόστομος, P. G. 62. 593. Πῶς οὐκ ἀνόητος ἐπιθυμία ὅταν ἰχθῦς ἀποκλείωσιν ἐν ταῖς αὐλαῖς;

¹⁰ Βασιλικά βιβλ. 19. 8. 14. 17. 18, Cusa, I diplomii 679. 95, Φλώριος καὶ Πλάτζια Φλώρα 1326 καὶ πολλαχοῦ τῶν ἐπυλλίων. Νῦν φλισκίνα ἐν Χάλκῃ τῆς Ρόδου λέγεται ἡστέρνα, φ'σκίνα δ' ἐν Χαλκιδικῇ ἢ βρύσις.